BELGESEL

İSTANBUL ANILARI 1897-1940

HAGOP MINTZURİ

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

İstanbul'da bir bakkal dükkânı...Çitlembik ağacının dibine oturmuş Anadolular, Mıntzuri gibi birer gurbetçiydiler.

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
yayınıdır.
www.tarihvakfi.org. tr

yayin@tarihvakfi.org.tr

Kapak Resmi

Seyyar Satıcı

(Sebah ve joaillier)

Yayıma Hazırlayan
Ayşen Anadol

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Birinci Basım: İstanbul, Kasım 1993

İkinci Basım: İstanbul, Haziran 1994

Üçüncü Basım: İstanbul, Temmuz 1998

Dördüncü Basım: İstanbul, Eylül 2002

İstanbul Anıları kitabının kapak fotoğrafını, ayrıca ii, 23, 29, 35, 39,44,46,62,66,80, 104, 116, 121, 126'ncı sayfalarındaki fotoğrafları kullanmamıza izin veren Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne, diğer fotoğraflar için de Sayın Necdet Sakaoğlu'na teşekkür ederiz.

HAGOP MINTZURİ

İSTANBUL ANILARI

(1897 - 1940)

Çeviren
Silva Kuyumcuyan
Notlarla Basıma Hazırlayan
Necdet Sakaoğlu

B E L G E S E L   I

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

İSTANBUL ANILARİ'NI

SUNARKEN

Okuyacağınız anıların yazarı, bir Anadolu insanı, İstanbul gurbetçisiydi.Yüzyıla yaklaşan ömrünün ilk çeyreğinde yaşadıklarını özlemle anarak İstanbul'daki yalnızlığında avuntu buldu. Gözlemlerini, duyumsamalarını,anılarını mütemadiyen yazdı. Fakat yazar kimliğiyle ortaya çıkmaktan kaçındı. Öykülerinin bir azınlık cemaati arasında okunmasını yeterli gördü. Türkçe'ye çevrilen anılarının ölümünden on beş yıl sonra yayınlanması, bir bakıma Mıntzuri'nin Türkiye'de ilk kez ortaya çıkışıdır.

İstanbul Anıları, ne otobiyografi, ne bir roman veya öykü, ne de defterlere rasgele doldurulmuş anılardır. Mıntzuri, kendi yaşam felsefesine uygun tarzda, çocukluğunu ve gençliğini, olgunluk çağında belleğinde yeşertmiş; kültürümüz ve sosyal yapımız için gerekli gördüklerini seçerek belgesel kesitler kaleme almıştır. Bunu yaparken de kentli aydın havasına kapılmadan, köye ve köylüye özgü sadeliği ve samimiyeti korumuştur. Onun, açıklama gereği duymadığı bir ilkeden de şaşmadığı anlaşılıyor: Milyonları, " toplum" , "topluluk" diye geçiştirip "büyük insanları" konu alan tarih anlayışına tepkiyle hamurkar, süpürgeci, ciğerci, fırıncı, köylüleri

öne çıkartmak, hiçbir önyargıya, değerlendirmeye yanaşmadan her şeyi ve herkesi olduğu gibi kurgulamak. Mıntzuri, 1890'larda henüz on yaşında bir çocukken ayak bastığı İstanbul'u üç çeyrek yüzyıl gözlemlemiş, yazmak konusunda ise bu ilkeden ayrılmamıştır.

Başkalarının önemsemediğini veya gözden kaçırdığını yakalayan Hagop Mıntzuri, bazılarımızın sırası düştükçe sohbete çeşni olsun diye anlattıklarını, Alphonse Daudet'yi, bizim Sait Faik'i andıran sıcak bir üslupla, vurgulamalarını ise kendine özgü bir tekrir sanatıyla işlemiştir. Anlaşılıyor ki onun belleği, yıllarca sonra bile her çeşit ayrıntının renklerini, hareketlerini iyi korunmuş eski fotoğraf camları kadar net veren, çağdaşı fotoğrafçılar Abdullah Biraderler'in, Sebah ve Joaillier'in, Febüs'ün, yüzlerle binlerle enstantaneyi ve manzarayı içeren arşivleri düzeyinde zengindi. Fakat bir başka çağdaşı Abdülhak Şinasi Hisar gibi, "kaybedilmiş bir mâzi cennetinin" özlemiyle herkesin imreneceği Boğaziçi tabloları, yalı yaşamları aktarmaya zerrece ilgi duymamıştır. Görüntülemeye çalıştığı manzaralar, olaylar ve insanlar, gerçi aynı semtlerden, Beşiktaş'tan, Ortaköy'den, Rumelihisarı'ndan, Üsküdar'dandır. Fakat, Türk, Ermeni, Arnavut, Yahudi, Rum, Hırvat, Çerkez, Habeş... giyimleri, konuşmaları, yaşamları ile eski İstanbul halkıdır. Behçet Necatigil'in "Barbaros Meydanı" şiirindeki garip adamlar, sarhoşlar, ana-kız, top oynayan çocuklar gibi Beşiktaş'ın fakir fukarasıdır. Hisarlılardır, Üsküdarlılardır. Bunların arasında bir saray ağası, bir paşa, hatta bir padişah da gözükür. Mıntzuri, Ahmet Rasim'in eserlerindeki İstanbul'u, başka semtlerle ve tiplerle tamamlar.

Mıntzuri'yi ne Müslim-gayrimüslim, ne Türk-Ermeni ayrımlarında düşünebilmek de olası değildir. Kuşkusuz bu, onun yansızlığı kadar geçmişteki iç içeliğin, kaynaşmanın ve barışıklığın da lafta kalmadığına kanıttır. Doğduğu, çocukluğunu, gençliğinin bir bölümünü geçirdiği Armudan köyünden İstanbul'a kadar, neleri kimlerle yaşamışsa hep aynı bakış içinde sergilemiştir. Kahramanları Ermeni'dir, Türk'tür, Kürt'tür, Kızılbaş'tır. Hepsi, yaşamış gerçek kişilerdir. Mıntzuri'ye göre yaşamak önemli bir iştir ve uzun bir törendir. Bu törene herkesin, günlük olayların gerektirdiği biçimde katılması gerekir. Herkes, insanlık görevini yerine getirmelidir, yaşamı ciddiye almalıdır. Ama bunu katı, hoşgörüsüz, acımasız olarak değil, ihtiraslardan uzak, yozlaşmadan, yalınlıkla yapmalıdır. O nedenle, kahramanlarını, gerçek yaşamın bu niteliklere uygun insanları arasından seçmiştir. Okuyucularına aşılamak etmek istediği de -böyle bir vurgulaması olmamakla birlikte- aynı zaman dilimini paylaşanların insani

değerler düzeyinde dostluğudur. Kendisini bu dileğe yönelten erdemin ise "okumak" olduğunu hissettirir.

Mıntzuri'nin üslubu, konuşma dilidir. Onun anlatımındaki tadı yakalayamayan için, dil kurallarını bilmediğini sanmak olasıdır. Oysa Mıntzuri, Ermenice'nin, Türkçe'nin, Fransızca'nın ve İngilizce'nin anlatım kurallarını, bu dillerin edebiyatlarını bilen bir "fenomen"dir. O, bir "köy yazarı" olmayı yeğlediğinden de bu üslubu seçmiştir.

Doksan yılı aşan ömründe Mıntzuri'nin çevresinde, onun değerini bilen ve onu korumaya çalışan, kendi cemaatinden küçük bir grup daima olmuştur. Bu aydın çevre, eserlerinin yayınlanmasında da gereken çabayı esirgememişlerdir. Özellikle *Marmara Gazetesi* 'nin Genel Yayın Müdürü Sayın Rober Haddeler, Mıntzuri'nin yakınında bulunan bir aydın olarak bütün eserlerini, el yazmalarını titizlikle korumayı, yayımlamayı amaç edinmiştir. Okuyucularımız adına kendisine teşekkür ediyoruz.

Hagop Mıntzuri'nin İstanbul Anıları, 1970'lerde, Ermenice *Marmara Gazetesi* 'nde ayn yazılar halinde yayımlanmış; yazarın ölümünden sonra ise bir değerbilirlik örneği olarak Sayın Artin Cümbüşyan ile Rober Haddeler'in çalışmalarıyla 1984'te bir kitapta toplanmıştır. Bu Ermenice kitaba uygun görülen ad, Mıntzuri'nin bir yazı başlığından alınan *Yaşamış Olduğum Yerler* 'dir.

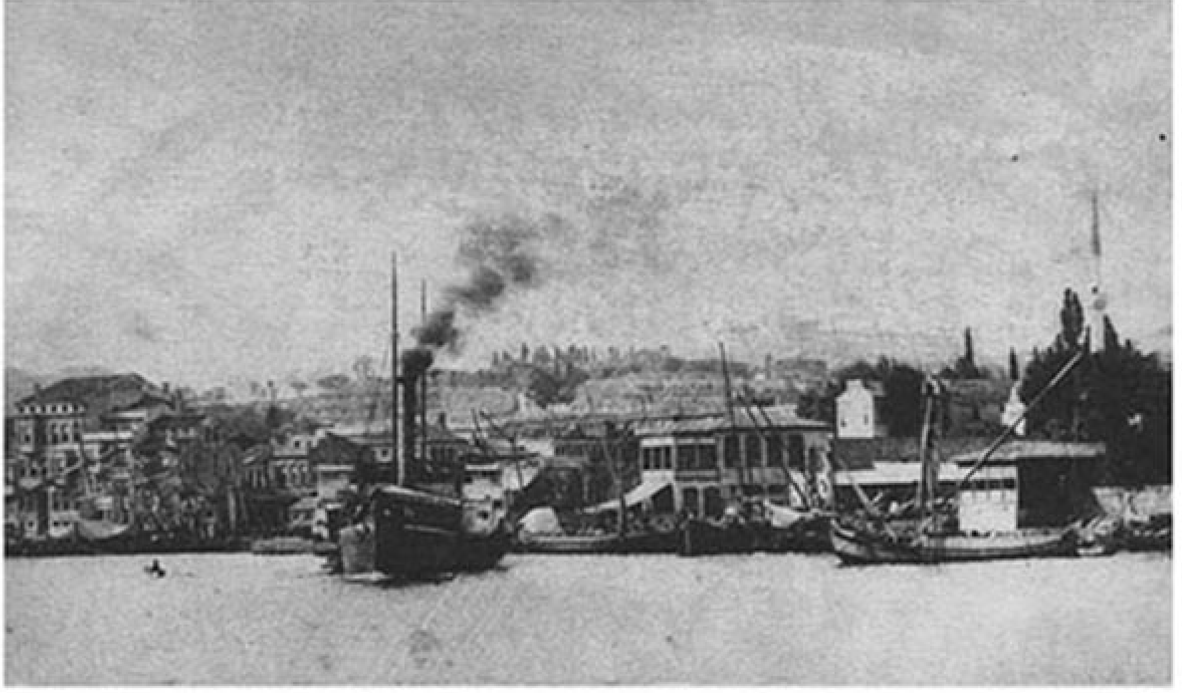
Yazarın, doğrudan veya dolaylı açıklamadığı yer adları, kişiler ve kavramlar için, sayfa altlarına gerekli notlar tarafımızdan konmuştur.

Saygılarımızla.

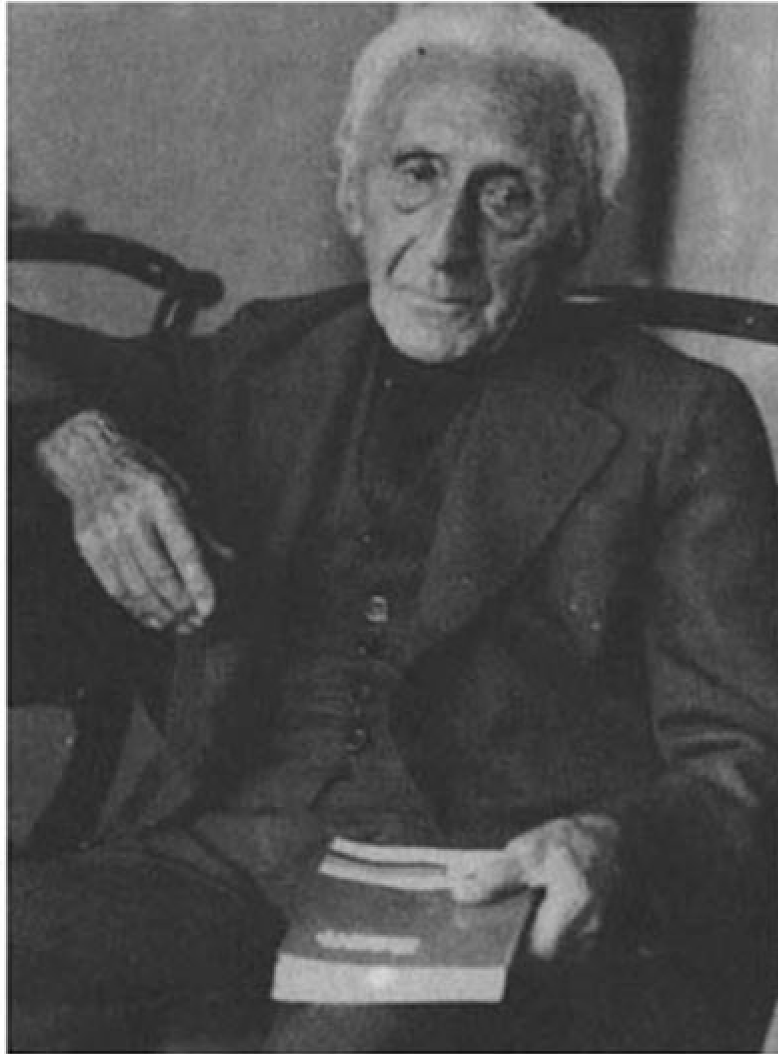
Silva Kuyumcuyan

Necdet Sakaoğlu

İstanbul 21 Eylül 1993

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909), Beşiktaş adeta yasak şehirdi. Burada fotoğraf çekmeye izin verilmiyordu. İskeleyi ve çevresini, geri plandaki mezarlığı ve olanca görkemiyle Taşkışla'yı gösteren bu ender fotoğraf Mıntzuri'nin anlattığı Beşiktaş'ı sergiliyor.

HAGOP MINTZURİ
(1886- 1978)

BİRİNCİ BASIMA

GİRİŞ *

Mavi Işık, Armudan, Turna! Nereden Gelirsin?

Üç kitap, üç kapı. Yarının okuru Mıntzuri'nin dünyasına işte bu kapılardan girebilecektir. Tabii dağıtımı yapılmış ve tükenmiş olan bu kitapları elde edebilirse. Ve her şeyden önce, eğer okur, kendisi bu yörelerde o zamana dek var olmayı başarabilirse! Ama her şeye karşın biz inanıyoruz ki, koşullar ne olursa olsun, burada veya başka yerlerde, büyük ve özgün bir yazarın geniş kapsamlı yapıtıyla ilgilenmek, onun yaşamış olduğu ve anlattığı dünyayı tanımak isteyen birileri her zaman bulunacaktır. Anlatılan o dünya tümüyle yitirilmiş bir dünyadır. Ayrıca, onu anımsayanların da giderek yok olması ile belleklerden de silinmektedir. İşte bu kitapla, bu yitik dünyaya bir pencere daha açılmış oluyor.

Mıntzuri'nin bıraktığı yapıtların tümüne açılan bu pencereler, oldukça küçük ve az sayıda olsa da, onlardan yansıyan yaşam dolu aydınlık ve geçmişin canlı esintisi, anlatımının tartışılmaz ustalığıyla birleşerek edebiyat meraklıları kadar, uzman eleştirmenler için de çekici ve doyurucu olmaya yetecektir.

Yapıtlarının uzun bir listesini, yazarın kendisi *Grung Usdi Gukas* (Turna! Nereden Gelirsin?) kitabının "Hesaplaşma" bölümünde veriyor:

"İki yüz yirmi beş öykü yazdım, yetmiş beş 'kronoloji', yirmi altı kırsal anlatı, on iki masal, toplam üç yüz otuz sekiz eder. Bunlardan doksan dördü yayımlanmış, kitaba dönüşmüştür: *Gabuyd Luys* (Mavi Işık) ve *Armudan* (doğduğu köyün adı).

"Bunlara daha sonra basılan yirmi altı öyküyü de katacak olursak, yine de yüzbeş öykü açıkta kalır. Bunlar gazetelerde yayımlanmış, ancak kitaplaşmamış yapıtlardır."

Ve şöyle sürdürür sözü Mıntzuri: "İyi ki tüm yapıtlarım gazetelerde yayımlanmıştır. Elyazması olarak kalmamış, basılmış sayılırlar. Yapıtlarımın ilginç bir yanı yoksa, altın harflerle bile basılmış olsalar, unutulurlar. Yazdıklarım özgünlük taşıyorlarsa, toprağın altında kalmış olsalar da, aranır, bulunur, gün ışığına çıkarılırlar. *Yazı ölmez, yazı ölümsüzdür*".

İyimser Usta, mezar taşına yazılı bu özdeyişinin altında vicdan huzuruyla uyuyor sonsuzlukta. Ardında, yayımlanmamış hiçbir yapıtının kalmadığı doğrudur. Kaleminden çıkan her şeyi hemen baskıya vermekte, kendisi kadar bizler -onu sevenler- de aceleciydik. Ancak, günlük gazetelerde yayımlanmış olmak, unutulmaya ve yok olmaya karşı kesin bir güvence sağlamaz. Özellikle de, eğer düzenli derleme yapan kişiler veya arşivle uğraşan kurumlar yoksa. Kimi kez yazar, yapıtının bir örneğini saklamamış veya yitirmiş olabilir, tıpkı Mıntzuri'nin "Hesaplaşma"sında on üç öyküsünün asıllarını bulamadığını açıklaması gibi. Oysa ki kendisi bu konuda son derece özenli ve düzenli idi. Gerçekten de, Usta'nın tüm öykülerinin, "kronoloji" lerinin, makalelerinin ve anılarının, yayım tarihleri ve yerleri tek tek belirtilerek kaydedilmiş oldukları değerli not defteri, bu kitabı oluşturan parçaların bulunup derlenmesinde, karşılaştırmalarının yapılıp sıralanmasında çok yararlı oldu. Yine de bu parçalar, oldukça yakın bir geçmişin, son on yılın yürüyen basamaklarında giderek dağılıp hızla uzaklaşıyorlardı bizden.

Peki ama, bu kitap hazırlanırken, öteye beriye saçılmış pek çok yazı içinden, acaba niçin özellikle bunlar seçildi?

Bunlar Mıntzuri edebiyatının bütün özelliklerini taşımalarına karşın, ne masal, ne makale, ne de öykü olup tarihin ta kendisidirler. Mıntzuri bunlarda çocukluğunu, öğrenciliğini, fırında çıraklık yaptığı günleri, aile

büyüklerinin gölgesinde kıyasıya çalışma ve ölesiye yorgunluğa karşın mutluluk içinde geçen ergenlik ve gençlik dönemlerini anlatır. Bu dönemler, geçen yüzyılın son yılından Birinci Dünya Savaşı'na dek uzanan süreyi kapsar. Ancak Usta -her zaman öne sürdüğü gibi- "kendini anlatırken", en küçük ayrıntılarına dek nesnel bir geçmişi, yüzyılın başında İstanbul veya Konstantiniye olan bir başkenti anlatır. Görkemli bir imparatorluğun son yıllarına ait bir ortamı, bir halkı, bir yaşam biçimini canlandırır. Kısaca, kendine özgü renkleri,kokuları ve sesleriyle, başlı başına bir dünyayı yeniden yaratır. Öyle bir dünya ki, Usta'nın kendisine ait dünya gibi, geriye dönüşsüz olarak yitirilmiştir ve yaşlanan belleklerle birlikte giderek bulanıklaşmaya yüz tutmuştur bile.

Açıkça söylemek gerekirse, zamanın ruhu tarih kitaplarında yaşamaz. Geçmişin kalp atışlarını ancak bu denli canlı anlatımlarda duyabiliriz. İstanbul azınlık yayıncılığının güç koşullarında, acaba gelecekte Mıntzuri'den başka bir kitap daha yayımlanır mı? Bilinmez. Ama artık onun tüm yapıtları edebiyat uzmanlarının ve araştırmacıların ilgi alanına girmiştir. Bu nedenle, *Yaşamış Olduğum Yerler* kitabının gecikmeden yayımlanması gerekiyordu. Ve iyi ki bu kitap, her satırıyla, hayranlık dolu bakışlarımıza onun bir başka gerçek ve görkemli görüntüsünü fırçaladığı istanbul'da yayımlandı.

10.2.1984

Artin Cümbüşyan *** ***

***** Ermenice basımının önsözü

** 1926 İstanbul doğumlu ozan, yazar, eğitimci ve eleştirmen.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL

Ahırkapı açıklarından İstanbul. Ayasofya ile Sultanahmet Camii arasındaki büyük bina, 1934'te yanan Adliye Sarayı'dır.

BEŞİKTAŞ

I

Fırından çıkan sıcak ekmekleri dizdiğimiz tezgâhın alt yanında iki dükkân vardı. Biri süpürgeciydi. İçeride, bağlanmaya hazır destelerin önünde Mustafa Ağa ile yeğeni Yusuf, ayaklarını uzatıp oturur, süpürge bağlarlardı. Mustafa Ağa, Ermenilere yakın bir insandı. 96 Olayları'nda [1] tek başına fırının önünde durmuş, saldırganları engellemişti. Harput'un Hüseynik köyündendi. Birbirimize "hemşeri" derdik. Fırat'ın sol tarafında biz, Erzurum Vilayeti, sağ tarafında da onlar, Harput Vilayeti vardı. Ama, bizim köyden Hüseynik, yürümece dört gündü.

Mustafa Ağa, uzun boylu, kırmızı yanaklıydı. Harput'un ve köyümüzün varlıklı Türkleri gibi giyinirdi: Mavi çuhadan uzun şalvar, kemerine kadar uzanan kısa salta. Bunlar mor kaytanlarla işlenmişti. Fesinin çevresine renkli puşi bağlardı. Yusuf, benden birkaç yaş büyüktü. Dükkanda sürekli kalmaz, süpürgeleri omzuna asarak Ihlamur, Akaretler, Maçka ve Nişantaşı semtlerine satışa giderdi. Fırınımızın ekmeklerini satan tablakâr Sefer Ağa'nın müşterileri de çoğunlukla o taraflardaki köşklerde, kafesli evlerde oturmaktaydılar. Aşağı yukarı hepsi de mülkiye veya askeriye paşaları, Yıldız Mabeyni'ne [2] mensup saraylılardı.

---

1 96 Olayları. Dış tahrikler sonucu ve örgütler aracılığı ile Sultan II. Abdülhamit'i düşman ilan eden Ermenilerin İstanbul'da gerçekleştirdikleri eylemlerin ikincisi. İlki 30 Eylül 1895'te başladı. Gösteriler üç gün sürdü. 96 Olayları (1896) denen ikincisi bir grup silahlı Ermeni'nin İstanbul Osmanlı Bankası'nı basmaları ve bomba atmalarıyla ortaya çıktı.

2 Yıldız Mabeyni. II. Mahmut'tan (1808-1839) başlayarak Osmanlı padişahlarının hükümdarlık görevlerini sürdürdükleri saray dairesine Mabeyn-i Hümayun denildi. Yeni sarayların planlarında, Selamlıkla Enderun'u bir araya getiren büyük mabeyn dairelerine yer verildi. Yıldız Sarayı'nın da II. Abdülhamit'in çalışmalarına, çoğu zaman tüm hükümet işlerinin yürütülmesine mahsus iki özel dairesi vardı. Bunlar Büyük Mabeyn ve Küçük Mabeyn'di.

Okulumuzun tatil günlerinde, Sefer Ağa'nın sonu gelmeyen miras davaları için İşkodra'ya gittiği yaz mevsiminde, ekmek küfelerinin yüklendiği atların, Şibke'nin, Zeynel'in, tabla işçilerinin yanına beni katarlardı. Ekmeklerin hesabını tutmam, defterleri yazmam için. Öbürlerinin okuma yazması yoktu.

Her defasında Yusuf'a rastlardık: "Süpürgeciii!" diye bağırırdı. Haremlerin kafesli pencerelerinden gelen kadın seslerine kulak vermeyi unutmazdı. Bazen bir kapı, yarım bile denemeyecek kadar aralanır, dirseğine kadar açık bir kadın kolu görünürdü. Gizlenen ve gözükmemeye özen gösteren kadının, "Gel süpürgeci!" sesini duyunca da Yusuf kapıya doğru koşardı. Benimle her karşılaşmasında "Agop sen de buralara kadar geliyor musun?" derdi.

Yanımızdaki ikinci dükkân kahvehaneydi. Burayı Yukarı Azbıderli [3] Musa Çavuş işletiyordu. Yukarı Azbıder, Şebinkarahisar'a bağlı Aşharova'nın en büyük köyüdür. Kızıldağ'ın eteklerinde, Surp Nışan Vankı'nın [4] yakınındaki, nüfusunun çoğu Ermeni olan bu köyde Türkler de vardı. Bizim fırının hamurkârlarından Hayrabetlerin üç kardeşleri Çaho, Haçik, pişirici Nışan ve oğulları, Navasartların Goreg de Yukarı Azbıderliydiler. Musa Çavuş, Mustafa Ağa' dan da, bizim fırının çocuklarından da yaşça büyüktü. Yuvarlak geniş omuzlu, yüzü çiçek bozuğu bir adamdı. Bıyıklarını yanlara doğru bırakır, ağzına doğru uzayanları keserdi. Ben bu biçimi beğenmezdim. Öteki Azbıderliler gibi mavi şalvar ve mintan giyerdi. Farklı olarak sarı renkte bol bir abası, aynı renkte başlığı ve sarığı vardı. Mendilini de kemerine astı mı, namaz öncesinde abdestini almış ve kurulanmış insanları hatırlatır, Azbıderliliğini unuttururdu! Bu görünümüyle ekmeği fırınımızdan giden, Yıldız Yokuşu'nun üstündeki Yahya Efendi Dergahı'nın hademelerine benzerdi.

Kahvehanenin müşterileri iki ayrı kesimdendi: Bir-iki kuruş ücretle Ermeni ve Rum zenginlerini ata bindirip kendileri de arkalarından atları kamçılayarak koşan ve onları evlerine götüren seyisler, şimdi Barbaros Hayrettin Paşa Meydanı olan Odun İskelesi' nde çalışanlar, bellerine ip bağlı gömlekli, yalınayak dolaşan işsizler. Diğer kesim, Yıldız, Çırağan, Ortaköy saraylarının [5] ağalarıydı. Bunlar, bütün yaz ve havanın iyi olduğu günlerde, kahvehanenin, süpürgecinin ve fırının önüne yayılarak otururlardı.

---

3 Azbıder. Suşehri'nde iki köy, şimdi adları Akıncılar ve Aşağı Ezbider'dir.

4 Surp Nışan Vankı. Erzincan'daki Surp (aziz) Nışan'ın adını taşıyan Ermeni kilise ve manastırı. Bu adda başka yerlerde de manastırlar vardır. Vank, Ermenice manastır demektir.

5 Ortaköy Sarayları. 19. yüzyılda Kabataş'tan Kuruçeşme'ye kadar uzayan kıyı ve yamaçlar (Beşiktaş ve Ortaköy yerleşim alanları dışında), Osmanlı Hanedanı'na aitti. Bu kesimde Dolmabahçe ve Çırağan sahilsarayları ile tepedeki Yıldız Sarayı'ndan başka, bir dizi ikinci sınıf saraylar ve saray personeli ile hizmetlileri için yapılmış binalar bulunuyordu. Şehzadelere, evli sultanlara (padişah kızları) tahsis edilenlere, Fer'iyye sarayları denmekteydi.

Bir Osmanlı kahveci ile bir Kürt hammalın, ılık İstanbul güneşinde kapı önü dostluğu... Mıntzuri'nin Beşiktaş'ı anlatırken tanımladığı gibi, küçük iskemleler sokağa çıkartılmış. On paraya tatlı bir kahve içilirken, gelip geçenler seyrediliyor.

Müşteriler Musa Çavuş'un kahvesini çok beğenirlerdi. Bir kere çok telveli ve şekerli pişirirdi. Kahvenin yüzü bir parmak köpük bağlardı. İkincisi, fincanlar çok büyüktü, bizimkilerin beş katı büyüklükte! Her içen iyice kanar "oh ..." çekerdi memnuniyetle. Kahvenin zararlarını bilmeyen bu insanlar, yorgunluklarının gittiğine inanırlar; içtiklerinin faydalı ve rahatlatıcı olduğunu söylerlerdi. O kadar büyük fincanla hem de tatlı kahve on paraydı. Yazın, Musa Çavuş sokağı yarısına kadar sular, çoğalan müşteriler, geliş gidişi engellediklerini hiç düşünmeden sokağın öte yanını da sandalyeleriyle doldururlardı. Serasker Rıza Paşa'nın [6] arabasından başka araba geçemezdi. Halk da karşı tarafı kullanırdı. Bazen seyisler yol

istediklerinde ağalar oturdukları yerden kızarlar, "Başka yol yok mu? Öteki sokaktan geçiniz!" veya "Araba mısınız, nesiniz? Helvacının önünden geçsenize. Bu kadar kişi ayağa kalkıp rahatsız olacak! Allah Allah..." derlerdi.

Musa Çavuş'un bir oğlu vardı: Hakkı. Oğul dediğim, Yusuf'tan iki yaş, benden daha da büyük. İriyarıydı. Azbıder'de bir karısı, iki oğlu varmış. Musa Çavuş, memleketten, kendisine yardım etsin diye getirtmişti. Ama ne gezer? Nerede Yusuf, nerede Hakkı? Yusuf, hem süpürge bağlar hem de Beşiktaş'tan Arnavutköylere kadar süpürge satardı. Oysa, kahveleri pişiren, dolduran, müşterilerine ikram eden, fincanları toplayıp yıkayan hep Hakkı 'nın babasıydı. Su kaynar biterdi de büyük Hasan Paşa Karakolu'nun [7] sırasında Muvakkithane'nin [8] bitişiğindeki boşa akan çeşmeden su bile getirmezdi ki, bu iş en fazla bir iki dakika sürerdi. İşe yanaşmaz, seyisleri, don gömlek dolaşanların kâğıt oyunlarını pür dikkat izler veya oturur onlarla kâğıt oynardı. Karşıki Sinan Paşa Camisi'nin [9] avlusundaki abdest musluklarına bakan eklentiye uyumaya giderdi. Hem de her öğleden sonra! Ona eşlik eden başkaları da vardı: İşsizler, evsiz barksızlar, kahvehanelerde geceleyenler... Caminin hademeleri, ayakkabısız olmak koşuluyla içeri girmelerine izin verirlerdi. Babası bir yere gideceği zaman kahvehaneyi kime bıraksın? Ona buna çağırttırırdı. Birkaç kez benden rica etti. Gittim uyandırdım. Bir kere de şöyle bir olay yaşadım: Hakkı'nın camide vakit geçirdiği köşeyi biliyordum. Babası dedi diye her zamanki gibi gidip ayağına vurdum ki kalksın. Başka biriymiş, ne bileyim. Adam uyandı, beni görüp sinirlendi, bağırdı. Hakkı 'yı uyandırmaya geldiğimi anlattım ve yer değiştirdiğini bilemediğimi söyledim. Babası arada, "Kovacağım gitsin, gözüm görmesin. Memleketteki karısıyla çocuklarına acıyorum" derdi.

---

6 Serasker Rıza Paşa (1844-1920). II. Abdülhamit döneminde 1891-1908 yılları arasında seraskerlik (savunma bakanlığı) yapan ünlü Osmanlı mareşali.

7 Hasan Paşa Karakolu. Beşiktaş muhafızı olan ve Yıldız Sarayı'nın güvenligini sağlayan Yedi-sekiz Hasan Paşa'nın (ölm. 1905) makamının bulundugu Beşiktaş merkez karakolu. Sinan Paşa Camisi'nin karşısındaki bu tarihi bina, Cumhuriyet dönemindeki yol ve meydan açma çalışmaları sırasında yıkılmıştır. Bu karakolda, kent ve çevre huzurunu bozanlar, oruç tutmayanlar, sarhoşlar, nara atanlar, fakat daha çok saraya ve Adülhamit'e karşı oldugu sanılanlar dayaga çekilir, bazen bu dayak cezasını dogrudan Hasan Paşa verirdi.

8 Muvakkithane. Başlıca camilerin yanında, ezan-namaz vakitlerine göre saat ayarı yapılan ve pencereleri, güneşin her mevsimde izlenebilecegi şekilde açılmış bulunan özel oda. Bazı muvakkithaneler saat kulelerinin altında olurdu. Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camisi'ne ait bir muvakkithane vardı.

9 Sinanpaşa Camisi. Beşiktaş'ta, Kaptanıderya Sinan Paşa adına, Mimar Sinan tarafından yapılan (1555) büyük cami. Osmanlılar döneminde Beşiktaş bir kadılık (belde) sayıldığından, bu camide cuma ve bayram namazları kılınabiliyordu. II. Abdülhamit ise, cuma namazlarını Yıldız Sarayı önündeki Hamidiye Camisi'nde kılmakta, yalnız, bayram namazları için Sinan Paşa Camisi'ne gelmekteydi.

Bizim çarşıda yukarıdaki dönemece kadar on bir dükkân vardı. Şimdilerde yerlerini dahi karıştırırım. Levent'e, Boğaz'a giden yollar yapıldı. Bu çevrede benim anlattığım günlerden Sinan Paşa Camisi kaldı. O zaman Türkçe okuma yazmasını bilen sadece bendim. Herkesin mektubunu ben yazar ve okurdum. Resmi yazıları da bana okuturlardı. Yanımızdaki bakkalın senetlerini yazardım. Kendisi de damadı da Karamanlıydılar. Bakkallıktan başka, Tophane ve Beşiktaş'taki meyhanecilere faizle para vererek de geçimlerini sağlıyorlardı. Kalıplaşmış deyimlerim vardı; her birini yeri geldikçe kullanırdım. "Bâd-i tastir-i sened oldur ki" gibi. Arapça ve Farsça kelimeler kullanmam gerekirdi. "Aldım" demezdim "Ahz u kabz eyledim"; "verdim" demezdim "itâ eyledim" derdim. İstanbul, Deraliyye, Dersaadet, Asitâne-i Saadet'ti. Yukarı, aşağı yerine "Azbıder-i bâlâ", "Azbıder-i zîr"; köy'e "kariye", ekmeğe "nân-ı aziz", Getronagan'a "Mekteb-i merkez-i kebir", ilk kısmına "Mekteb-i merkez-i sagir" derdik. Türkçemi köyümden getirmiştim. Zaten Ermeni okullarında Türkçe demek, Osmanlıca demekti. Dilekçe, resmi yazı, ticari senetler yazmak için bu dil öğretilirdi. Okuduğumuz kitapların yazarı Mihran Apikyan, imzasını "Mihri" diye atardı. Yazı kamışla yazılırdı. Mürekkebi kurutmak için renkli bir kum, "rıh" kullanılırdı. Ben, yazdıklarıma yeşil rıh serperdim. Herkes imrenirdi, ben de gururlanırdım.

Musa Çavuş, mektuplarını yazdığım için günde birkaç kez bana çay verirdi. Bir gün mektup gelmiş. Ben orada yoktum, okuyacak kimse bulamamışlar. Saraylı ağalar da okuma bilmezlerdi. Bizim fırın, yanımızdaki kahvehane, Kahvecibaşı [10] Süleyman Efendi'ye ait olduğundan bütün saraylılar oraya gelirlerdi. Yorgancıbaşı [11] Ahmet Bey, fırının bitişiğindeki Rüştiye'den [12] torununu getirtmiş. O da mektubu okuyamamış.

Döner dönmez beni çağırdılar. Mektup, Azbıderli Dursun Hoca'nın yazısıydı. Onun eğik büğük yazısına o kadar alışıktım ki bir defada, hiç durmadan okuyuverdim. Kahvedeki herkes beğendi okumamı. Dârüssaade-i Şerife [13] haremağalarından ve içoğlanlarından [14] ince vücutlu, uzun, çok uzun boylu Abdülgani Ağa, hadım edilmişlerin kadınsı sesiyle, "Olan Agop, yazık ki Armenisin. Müslüman olaydın, seni Sarayın Kur'an hafızı yapardım" dedi. Bu Dârüssaade-i Şerife, sarayın haremine verilen addı.

---

10 Kahvecibaşı. Osmanlı sarayında son dönemde eski hasoda mensuplarının yerini alan ve padişaha yakınlıklarından dolayı her birine özel hizmet unvanları verilen kişilerden biri. Padişaha kahve sunacak kadar güven kazanan kahvecibaşı, "kurenâ" denilen mabeyn görevlilerinin en itibarlılarındandı.

11 Yorgancıbaşı. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) aşırı güven duyulan bazı kişiler mabeyne alınmış, kurenâdan sayılan bunlara, padişahın özel hizmetlisi olduklarını vurgulamak için yorgancıbaşı, esvabcıbaşı, tütüncübaşı vb. unvanlar verilmişti.

12 Rüştiye. Tanzimat döneminde yaygınlaşan, iptidai (ilkokul) üstü, ortaokul eşiti genel kültür veren okullar.

13 Dârüssaade-i Şerife. Osmanlı saraylarının kadınlara ayrılan harem dairesine verilen resmi addır. Sözlük anlamı, "onurlu mutluluk kapısı"dır.

14 İçoğlanı. Saray Enderunu'nda eğitilen ve padişahın hizmetine verilen gençlere deniliyordu.

Mıntzuri'nin anlattığı yıllarda Yıldız ve Hamidiye Camisi önünde bir cuma selamlığı hazırlığı. (kartpostal)

II

Sultan, kendinden öncekilerin yaptığı gibi yılda iki kez, iki bayramda, bizim fırının karşısındaki Sinan Paşa Camisi'ne bayram namazı kılmaya gelirdi. Onun gelişinden önce, yılın bu iki günü olağanüstü anlar yaşardık. Çarşıdaki canlılık tam anlamıyla durur, her şey ertelenirdi. O sabah, her sabah yaptıklarımızı yapamazdık. Ekmekleri yükleyip semt semt dağıtabilmek için atları getiremezdik. Ekmekler tezgâhın üstünde dizili kalır, ama tezgâhtar Barsam Ağa ekmeklerin yanında görünmezdi. Fırının ağzı kapalı, pişirici Hayrabetlerin Nışan ise orada, pişen ekmekleri uzun küreğiyle çıkarmak için. Ama kürek, boylu boyunca yerinde durmakta. Azbıderli hamurkâr çocuklar, yerlerinde oturmuşlar mıydı; yoksa hamur tahtalarını çevirmiş üstünde uyuyorlar mıydı?... Ortalıkta gözükmemek için! Köşedeki ocağa, ağzına kadar ateş doldurmuşlardı; ancak yemek pişiren Tomasların Nışan ortada yoktu. Yemek için hiçbir hazırlık da görülmüyordu. Ben de tezgâhta bakınıyordum. Ama, kime? Neye?.. Bilmiyordum. Hatta kendim olduğumdan bile şüpheleniyordum. Mustafa

Ağa ve Yusuf, yığılı süpürge demetlerinin önünde ayaklarını uzatmış hiç kımıldamadan oturuyorlardı. Musa Çavuş, kahvesinin kapısında durmuş, ne içeri giriyor, ne dışarı çıkıyordu. Seyisler, don gömlek oturanlar yoktu. Kâğıt oynayanlar da orada değildi. Hakkı da ortalıkta gözükmüyordu. Musa Çavuş abasını giymişti. Azbıderliliği gitmiş, Yahya Efendi Dergâhı'nın hademelerine dönmüştü yine. Bana öyle geliyordu ki gerçek Musa Çavuş değildi o adam, onun bir benzeriydi. Çaydanlık devamlı kaynıyordu. Yanımızdaki bakkalda damat yoktu; kayınpederi içeride yerindeydi. Büyük masaların üstünde soğanlar vardı. Fakat onun, durmaksızın soğan kesmelerinin "tık... tık..." sesleri duyulmuyordu. Ateş sönmüştü.

Ciğer parçaları una bulanmış, fakat zeytinyağında kızartılmıyordu. Zeytinyağının kokusu da, cızlaması da gelmiyordu. İşkodralı Abidin Bey'in, Salhane (mezbaha) kasabı Arnavut Nazif 'e vaaz çeker gibi yüksek sesle konuşması da duyulmuyordu. Çoban Ubeyt ortalıkta değildi. Bizim Büyük Armudan'da [15] bir Yarım Ağa'mız vardı, yedi aylık doğduğu için Yarım Ağa diye çağırırdık. İşte ben, Ubeyt'i tıpkı ona benzetirdim; "cıngıl... cıngıl... cıngıl" çıngırak sesleriyle koyunlarını çıkarır, Beşiktaş'ın tepelerine, Balmumcu taraflarına otlatmaya götürürdü. Makedonyalı sebzeci Lazo Curo'nun atları bugün Büyükdere'den gelmediler; kervan geliyor gibi "dangıl... dungul" ziller çalarak dükkanın önünde durmadılar, yüklerini indirmediler, sebze getirmediler. Helvacının İmam, iki kez dışarıya çıktı. Bakır büyük kazanıyla mermer masanın üstünde iki koca helva kubbesi yaptı gitti. Ustası put gibi oturmuştu köşede: Eşeğine binmiş Nasrettin Hoca gibiydi. Bir benzeri de Fındıklı'da var; helva ve yassı kadayıf satar. Kevork'la Getronagan'a giderken yolumuzun üstünde her gün görürdük. Yassı kadayıfları ilk gördüğümüzde sevinmiş, "Bak, nışharh [16] da satıyorlar burada," demiştik. Bir tane almıştık, ama öyle hamur gelmişti ki yiyememiştik. "Günahı var. Ne de olsa nışharhtır!" deyip ayak basılmaması için bir ağaç kovuğuna koymuştuk. Fırının yakınındaki Rüştiye, yaz olduğu için kapalıydı. Karşıki caminin duvarı dibinde, ekmekleri ve kızarmış ciğerleriyle Rado yoktu, onun yanında üç ayaklı sehpasıyla duran kaşık helvacı, bir dizi oturup on paraya ayakkabı boyayan boyacılar da görünmüyorlardı. Caminin önündeki meydana geceden taze sarı kum serpilmişti. Gün boyunca omuz omuza ayakta duran, sadece kuru ekmekle yaşayan, on paraya helva ve yarım okka ekmek yiyerek veya yirmi paraya

kızarmış ciğer, helva ve yarım okka ekmekle gün geçirenlerin yoğun kalabalığından on kişiyi dahi ortalıkta bırakmamışlardı.

Caminin hünkâr [17] girişindeki mermerler kar gibi bembeyaz olmuştu. Kalın ve sık dokunmuş bir halı, merdivenler boyunca padişah için serilmişti. Dilsiz-sağır biri, parça parça elbiseleriyle camiden çıktı, çevresinde olanlardan bihaber yürüdü gitti.

---

15 Armudan. Erzincan'ın İliç ilçesinde birbirine yakın iki köy. Eskiden, bir bucak merkezi olan büyüğüne Armudan·ı Kebir, ikincisine ise Armudan-ı Sagir deniyordu. Karabudak Çayı üzerindeki Büyük Armudan'a halen Büyük Armutlu, diğerine ise Küçük Armutlu adları verilmiştir.

16 Nışharh. Üzerine Hz. İsa'nın resmi basılan, yuvarlak ve yassı, kutsanmış ekmek.

17 Hünkâr Dairesi. Hünkâr mahfeli de denir. Namaz kılmak için camiye gelen padişah için ayrılan özel bölüm. İkinci kat konumundadır ve kafesle çevrilidir.

Hasan Paşa [18], sultanın güvendiği tek kişi, Yıldız'ın [19] gece koruyucusu, görevini yapmış olarak abanozdan kalın arabasıyla kendi adıyla anılan karakoluna döndü. Tek bir çizgide on iki asker-polisin başında durdu. Arka arkaya gelen erkana, "Selam dur!" diye emrettikçe tüfeklerini kaldırıp selama durdular. Karakolun salonunda misafirleri kabul etti. Türkçe bir kelime bilmeyen, asker-polis olmayan, sultanın beyaz takkeli mor poturlu Arnavut devriyeleri bizim çarşının üst kısmını doldurdu. Yine, asker-polis olmayan, Türkçe bilmeyen, kırmızı şalvarlı, yeşil sarıklı, sultanın Arap devriyeleri de caddeyi doldurdular. Yalnız Türklerden oluşan ve uzun boylu askerlerden seçilmiş sultanın muhafızları göğüslerinde imparatorluğun ihtişamlı nişanları olduğu halde geniş bir çember meydana getirerek Arnavut ve Arap devriyelerin önünde yer aldılar. Cami meydanının soluna doğru saray arabaları gelip dizildiler. Her birinin içinde Dârüssaade-i Şerife'den birer ağa ile padişah hareminden dörder saraylı kadın vardı. Alınlarından kaşlarına inen, boyunlarından dudaklarına kadar uzanan tüllerden gözleri, gözlerinin de sadece bebekleri görülebiliyordu. Caminin girişindeki halıdan Hasan Paşa Karakolu' na kadar askeri ve mülki erkân, göğüsleri sırmalar ve nişanlarla dopdolu, rütbelerine göre iki sıra halinde dizildiler. Caddenin uzaktaki dönemecinden önce bando sesi duyuldu. Sonra da saltanat alayı [20] göründü. Önde, belli bir mesafede gidiş müdürü [21] yürüyordu. Yalnız ve yaya olarak. Elinde yüksekte tuttuğu gümüş tepsideki günlüğün hoş kokusu, padişahın geçeceği çevreye yayılıyordu. Arkadan

dört atlı arabasında, Aziziye fesiyle [22] Haşmetmeab Abdülhamit Han göründü. Gazi Osman Paşa karşısına oturmuştu. Ağır ve ölçülü ilerleyen arabanın dört atının dört süvarisinin bileklerinden uzun ve parlak kaftan kolları sarkmıştı. Arabanın arkasından gelen otuz atlı muhafızın gümüş gibi parlayan taburu yarım daire halinde durdu. Bunları, mızraklı süvari taburu izlemekteydi. Bu tabur da durduktan sonra saltanat arabası iki sıra erkânın arasından ilerleyerek girişteki halıya yaklaştı. Düzeltilmiş siyah sakallı, orta boylu, kartal burunlu, Hanedan-ı âl-i Osmani kurdelalı büyük nişan taşıyan padişah arabadan çıktı ve bir temenna ile selamladı. Tebaası olan erkân yere kadar eğilerek temenna ile karşılık verirlerken o, namazını kılmak için merdivenlerden çıkarak camiye girdi.

---

18 Hasan Paşa. Yukarıda adı geçen, Beşiktaş Muhafızı Yedi-sekiz Hasan Paşa.

19 Yıldız. Beşiktaş'ın sırtlarında daha önceleri Yıldız Bahçesi ve içinde de Yıldız Kasr-ı Hümayunu denen bir köşk vardı. II. Abdülhamit (hd.1876-1909) buraya, mabeyn, harem daireleri , köşkler ve kasırlarla birçok hizmet binası yaptırtarak yerleşti. O dönemde "Yıldız" denince Sultan Abdülhamit, onun saltanatı ve yaşamı akla geliyordu.

20 Saltanat alayı. Mevkib-i Hümayun da denir. Padişahın katıldığı resmi ve dini törenlerdeki görkemli kortej.

21 Gidiş müdürü. Padişahın törenle saraydan çıkışında en önde yürüyen saray protokol şefi .

22 Aziziye fesi. Basık ve geniş kenarlı bir fes formu. Sultan Abdülaziz, bu biçimde fes giydiğinden, uzun zaman moda olmuştur.

Sultan namazını kıldıktan sonra aşağıya indi. Saltanat alayı yeniden oluştu ve yola çıktı. Muhafızlar taburu, ardından mızraklı süvariler taburu yürüyüşe geçti. Onları saraylı kadınların bindikleri arabalar izledi. En son, Dolmabahçe Sarayı'ndaki bayrak tebriklerinde de sultanın tahtında uzun ömürlü olmasını dilemeye giden erkân ile Arnavut ve Arap devriyeler hareket ettiler. Sinan Paşa meydanı boşaldı. Rado, ekmekleri ve kızarmış ciğerleriyle, kaşık helvacı üçgen tablasıyla, on paraya ayakkabı boyayanlar yerlerine dizildiler. Kuru ekmek yiyerek veya on paraya helva ve yarım okka ekmekle, yirmi paraya ciğer kızartması yarım ekmekle yaşayanlar, omuz omuza, ayak ayağa bir kalabalığı caminin önünde hemen oluşturdular.

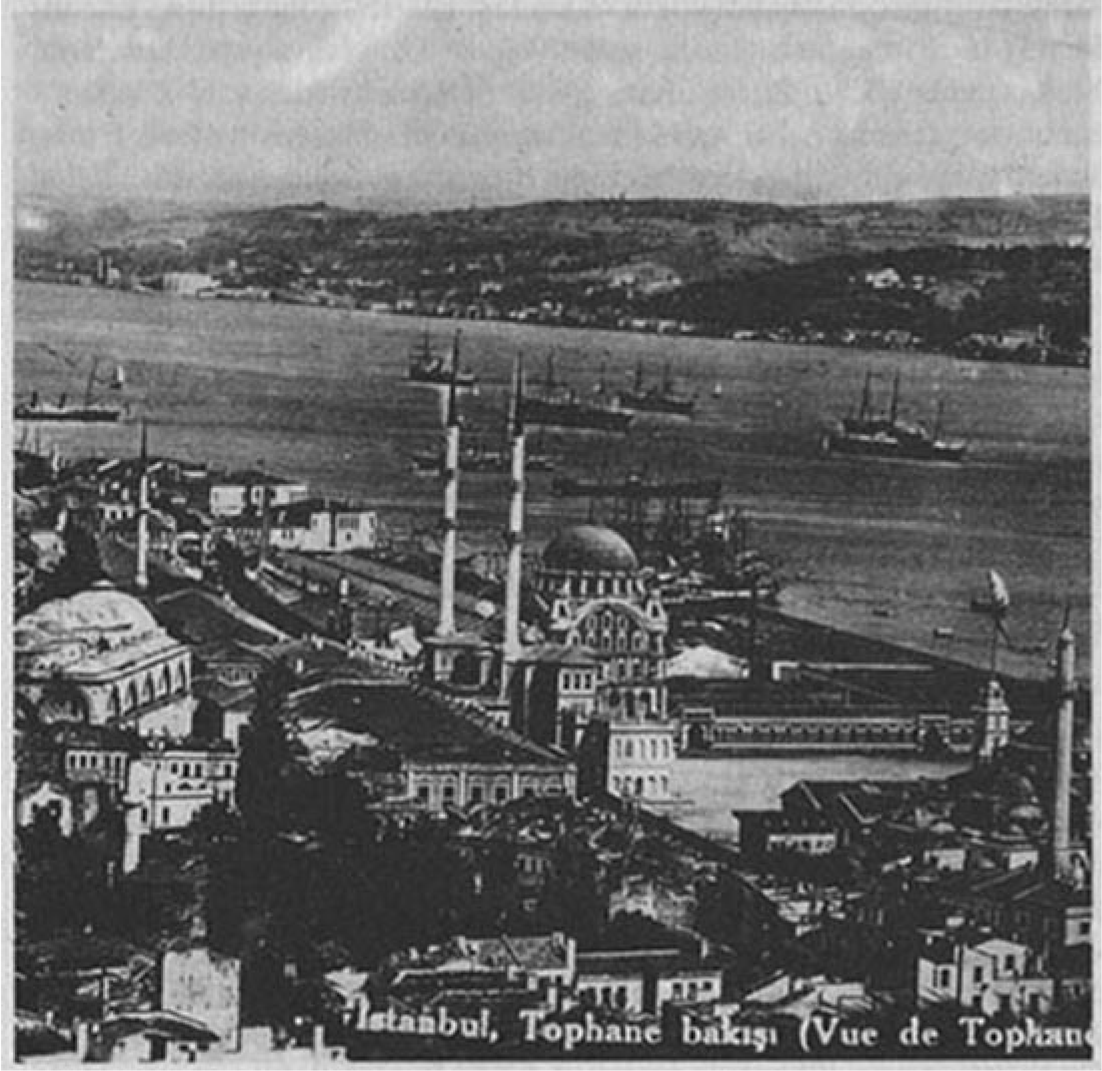
Çarşıda da biz, semtlere götürülecek ekmekleri atlara yükledik, helvacı İmam, büyük helva kubbesini dilimleyip on paraya, yirmi paraya satmaya başladı. Mustafa Ağa, Yusuf, feslerinin çevresine yeni puşiler bağladılar. Bayramı kutlamaya gittiler. Musa Çavuş, yeni bir aba giydi. Kahvelerini daha şekerli yaptı. Arnavut Nazif, sert Türkçe'siyle ve vaaz verir gibi yüksek sesle konuşarak et kesti müşterilerine. Ubeyt, koyunları tepelere götürdü. Makedonyalı Lazo Curo'nun atları Büyükdere'den sebze yüklü geldi.

Ve bayram başladı. Deraliyye, Dersaadet, Şehr-i Kostantiniyye'de -bu isimle Sultanlık Darphanesi para basardı- büyüklerin, ileri gelenlerin selamlıklarında, haremlerinde, pencereleri kafesli evlerinde -hiçbir yabancı göze içerideki yaşamı izleme müsaadesi verilmezdi- oturulacak yer kalmayacak kadar dolan kahvehanelerde, ortalıklarda, cami meydanlarında bayram başladı: Tespih satanlarla, kokulu yağ satanlarla, dualı su, ab-ı zemzem dağıtanlarla, körlerle, ilahi söyleyerek yürüyenlerle...

III

Fırının yanındaki bir dükkân, Usta Yorgi'nindi. Sadece o değil, yukarısındaki İşkodralı Abidin Bey'in kasap dükkânı ve arkasındaki mezbahasıyla, daha yukarıdaki Makedonyalı Lazo'nun sebze dükkânı, gene arkasında avlusuyla üç dükkân, Yorgi'ye büyüklerinden miras kalmıştı. Kendisi önceleri zeytinyağı, zeytin, tuzlu balık satardı. Usta Yorgi, daha sonra ciğer kavurma işini de ekledi. Kızını evlendirip Sava'yı içgüveysi aldıktan sonra dükkânını tavana kadar her türlü bakkaliye ile doldurdu. Damadı tezgahtar yaptı. Arkadaki avluya doğru, dükkandan küçük bir kısmı ona ayırdı. İkisi de Karamanlıydılar. Damadı, uzaktan akrabasıydı aynı zamanda. Bizim çarşıda para nasıl kazanılır? Ne yapman gerekir ki para kazanabilesin? Bu hususta Yorgi gibisi yoktu. Komşuları Mustafa Ağa ve Yusuf ne yaparlardı? Süpürge bağlarlar, Yusuf semt semt, kapı kapı dolaşıp akşama kadar "Süpürgeciii!" diye bağırırdı, bir kapı açılıp çağrılıncaya, bir süpürge satıncaya kadar. Ne kazanabilirlerdi ki?.. Musa Çavuş ne yapardı? Köylülere mahsus mavi şalvarın üzerine aba giyip Yahya Efendi Dergâhı'nın dindar hademelerine benzese de yine Büyük Azbıderli, yine hamurkâr çocukların hemşehrisiydi; köpüklü, bol şekerli kahve yaparak

nam salmış da olsa!... Üstelik, akşama kadar da ayaküstü ne kazanırdı? Bir de Allah 'ın tembeli oğlu vardı; kendisine bir faydası yoktu. Karşıdaki helvacı, göbeği dışarı fırlamış Memiş Usta, tezgâhtarı İmam, yazın yoğurt, kışın helva yapar satarlardı. Ne kazanırlardı ki?... Bizim fırının çocukları Aşharovalılar, yani Zozikler - biz böyle çağırırdık Aşharovalı Ermenileri- haftada iki mecidiye (kırk kuruş) alırlardı. Hem geçinecekler hem de memlekete yollayacaklardı. İyi ki Hayrabetlerin oğulları bir evden dört-beş kişiydiler de haftada yüz altmışiki yüz kuruş geçerdi ellerine.

İstanbul'un kendine özgü gelenekleri olan, ancak sonraki yıllarda yapılan kamulaştırma ve yıkımlarla eski dokusu değişen Tophane semtinin 20. yüzyıl başındaki genel görünümü.

Biz, Armudanlı Demirciler sülalesinden, üç-dört evden beş-altı kişi gurbetçiydik. Fırın işletiyorduk ki para kazanıp memlekete yollayalım. İstanbulluları doyururduk. Günde iki bin ekmek çıkarırdık. Bunun bin dokuz yüzü veresiye giderdi. Bir ekmekten beş para kazanacağız. Ayaklarına kadar götürür, deftere yazar veya çetele kazırdık. Parayı aybaşında veya iki haftada bir verirler, canımızı çıkartırlardı. Unun parasını denkleştiremezdik, tüccara borçlu kalırdık. Memleketten, Armudan'dan para beklerlerdi. Toplayamazdık ki yollayalım.

"Sarraf olursan adam olursun, amira [23] olursun, ekmekçi olursan bok olursun!" derlerdi Eğinliler. Ne yapalım ki büyüklerimiz İstanbul'a gelip ekmekçi olmuşlardı. Çemişkezekliler, Zımaralılar [24], Kesmeliler [25] Armudanlılar, sarraf olamamışlardı. Biz de onların devamıydık. Usta Yorgi'nin yerinde başkası olsa, aydan aya iki dükkânın kirasını alır; babasının işi olan zeytinyağı, zeytin satıcılığıyla yetinirdi. Gördü ki ciğer kızartmada iyi para var, dükkânı da geniş ve uygun, o işi yapmaya başladı. Gördü ki üç Arnavut da ciğer kızartması satıyor. Rado, ciğerinin yanında bizim ekmekleri satar; buna karşılık fırında yatardı. Yorgi'ye komşuluğu, karşıdaki Sinan Paşa Camisi'nin duvarı dibinde iş yapmasındandı. Kaşık helvacının ve ayakkabı boyacılarının yanında dururdu. Yuvan ise Odun İskelesi'nde yer tutmuştu. O tarihlerde henüz yük arabası (kamyon) yoktu. Acemler yapardı taşımacılığı. Odunlar eşeklere yüklenip evlere götürülürdü. Luka, Beşiktaş pazarında dururdu. Bu üçünden hiçbirinin ciğer hazırlayacakları yerleri yoktu. Yorgi onlara da kızartıp veriyordu; tabi, kar payı alarak. Sava'yı içgüveysi kabul ettiğinde zaten kararlaştırmışlardı, dükkânını tavana kadar bakkaliye ile doldurmayı. Damadı tezgahtar yaptı. "Para parayı kazanır"ı biliyordu. Para da çalıştırıyordu. Yüzde yirmi beş faizle para veriyordu. Beşiktaş'taki meyhanecilere, Tophane'deki hemşehrisi Karamanlı bakkallara. Borç senetlerini ben yazardım; bazen de kendi yazardı, Karamanlılara özgü, okunuşu Türkçe, yazılışı Rumca harflerle [26]. Onun giderek zenginleştiğini bilmeyen komşusu yoktu. Damadı Sava'ya, Musa Çavuş, helvacı imam veya bizim fırındaki herkes, "Usta Yorgi ne zaman ölürse kırmızı altınları senin. Sen yiyeceksin nasıl olsa. Akşamdan akşama kadın ve de kırmızı liralar!" derlerdi. Buna, terazi kefelerinin yanında duran Sava, bükülü uzun bıyıklarıyla gülerdi. Bazen içeri girer, yanına giderdim. Bir masası vardı ki üstünde zeytinyağı, sirke fıçıları ile avluya uzardı. Soğan, un, maydanoz... Her şey bunun üstündeydi. Ciğerleri çok ufak doğrar, unlayıp ateşin üstündeki yanmış yağ bulunan tavaya atardı.

Aynı zamanda ıslak unlu elleriyle hiç ayıklamadan otlu çöplü maydanozları, sonra soğanları doğrardı. O kadar hızlı ki, o zamanların elektriğiyle çalışan bir bıçağı daha hızlı kesemezdi herhalde! Soğanın acısı gözlerimi yaşartırdı. Oysa o, arka arkaya doğrardı, gözleri hiç yaşarmadan. Sigarası da hep dudağında olurdu. Bazen, sigarası yana yana uzun bir kül olur; ben hatırlatmasam, ciğerin veya soğanların içine dökülürdü. Ben gülünce, "İşine bak. Düşerse düşsün Agop, ne olacak? Tava da siyah, ciğer de! Kül kirli bir şey mi?" der, sonra kaşığıyla kızaranları, tenekeden küçük tabaklara doldurur; soğan ve maydanozla üstünü örter; yiyenlerin önüne koyardı. Yine aynı masanın üstünde, onlar da yarım kiloluk ekmeklerini çıkartır; soğanların kuru kabukları, un döküntüleri arasında karınlarını doyururlardı.

---

23 Amira. Osmanlı Devleti'nde önemli görevler alan ünlü Ermeni kişilere verilen onursal unvan.

24 Zımara. Erzincan'ın İliç ilçesine bağlı, şimdiki adı Altıntaş olan eski bir köy. Armudan ile Kesme arasındadır.

25 Kesme. Divriği'ye bağlı eski bir kasaba. Kesme Çayı kenarındadır. Şimdi, Divriği 'nin Gedikbaşı bucağına bağlı bir köydür. Eskiden yerli Ermeniler buraya Gasma derlerdi.

26 Karamanlıca. Karamanlı Türkçesi de denir. Karamanlı Ortodoksların konuştuğu Türk ağzı. Bu ağzın yazımında, bazı değişikliklerle Yunan harfleri kullanılmıştır.

Usta Yorgi, tabakları yıkamazdı. Buna gerek duyulmazdı. Yiyip çıkanların kapları tekrar doldurulur; yeni gelenlerin önüne konurdu. Tabaklar niçin temizlensindi? Yiyenler zaten temizliyorlardı! Hem de kabı, ekmek içiyle iki, üç dört kere sıyırarak. Böylece tabağa yapışan soğan, maydanoz veya zeytinyağı artıkları da yiyenlerin karnına gidiyordu.

Her gün yüz yüze baktığımızdan bizimki tam bir komşu ilişkisiydi. Biz onlardan çay için şeker, kuru fasulye, soğan ve biber alırdık. Kırmızı pul biber ve soğan, fasulye içindi. Çünkü biz, memleketten gelme bir alışkanlıkla fasulyeyi bol soğan ve biberle pişirerek yerdik. Ancak birkaç damla da zeytinyağı geçirirdik üzerinden. Çok yağlı yiyemezdik, midemiz bulanırdı. Çoğumuz, yağsızı daha iştahla yerdik. Bizim Azbıderli çocuklar on paraya, çok çok yirmi paraya zeytinyağı ve toz şeker alırlar; bir ekmek hamuru açar, üzerine sürer, fırında pişirirlerdi. Ekmeği yavan yememek için. Çok kuvvetlendirici olduğunu da söylerlerdi. Gerçi biz Armudanlılar, hoşlanmaz ve yemezdik. Canımızın çektiklerini, herhangi bir bakkaldan alabilirdik. Komşuluk ilişkileri gereği, bizim kendisine olan borcumuzdan

kaç kez fazla bize borçlu olan Usta Yorgi'nin gözü hep fırındaydı. Ne zaman, hangi saatte fırının ağzı açılır, bilirdi. Günde beş altı kez gelir, ateşi çeker giderdi. Ciğerlerinin çoğunu fırınımızın ateşiyle kızartırdı. Götürsün, kızartsın. Ne yapacaktık ki? Ben onun borç senetlerini yazıyorsam, komşuluk ilişkisi gereğiydi ve hiç para beklemiyordum kendisinden.

Bizim Aşharovalı çocuklardan Çaho, Goreg, toz şeker veya zeytinyağı almaya ya da fırının aşçısı Nışan, soğan fasulye için dükkâna gittiklerinde Usta Yorgi 'nin tarttığı, sanki okkası otuz paralık soğan değil, altındı!.. Elleri titrerdi, fazla kaçırmamak için. Sava öyle değildi, eli açıktı. Bize veya bizim çocuklara okkanın fazlasıyla verirdi. Çoğu kez de zeytinyağının, toz şekerin parasını almazdı. Usta Yorgi, pek cimri bir Karamanlıydı. Karısı için de kendisi gibi cimri derlerdi.

Sava, yazın bir pazar günü bizi fırından alıp Bomonti'ye bira içmeye götürdü. Yedi kişiydik. Ben o güne kadar bira içmemiştim ve birayı bilmiyordum. Köyden Beşiktaş 'taki fırına gelmiştim. Çarşıyı bilirdim, Galata'daki Getronagan'ın ilk kısmını, bir de okul olmadığı zamanlar gittiğim Maçka'daki, Nişantaşı'ndaki Türk semtlerini, paşaların konaklarını ekmek götürdüğüm için bilirdim. Biz, kendi memleketimizin yemeklerini pişirir ve hep beraber yerdik. Sinan Paşa Camisi muvakkithanesinin yanındaki çeşmenin suyunu içerdik. Ekmekçilikten başka hiçbir şey görmüyordum. Ne bilebilirdim? Geçen yüzyılın son iki yılını (1898-1900) anlatıyorum. O yıllarda İstanbul'da benim gibi çevresini bilmeyen çok kişi vardı.

Bomonti' de alçak duvarlı geniş bir bahçeye girdik. Feriköy görünüyordu oradan. Seyrek seyrek binalar ve birçok açık alan... Masalardaki bira dolu bardaklar, güneşte turuncu renkte parlamaktaydılar. Ben, kendi aklımca bal şerbeti sandım. Peteksiz, cibresiz saf bal o renkte olur. Masada, önümüze dolu bardaklar koydular. Şerbet içecekmiş gibi, büyük bir iştahla bardağı kaldırdım. Ağzıma götürüp bir yudum aldım. Fakat sarsılıp hemen bardağı indirdim. Öyle acı geldi ki ağzımdakini yutamayıp tükürdüm. İçmem için ısrar ettiler. "Hayır içmem!" dedim. Tekrar ısrar ettiklerinde kızdım,

- Neye ısrar ediyorsunuz, neyini içeceğim ki?

- Güzel şeydir, alışırsın, kuvvet verir.

- Benim kuvvetim var, kuvveti ne yapacağım ki?

Yandaki masalardakiler de Ermeniydiler. Bana baktılar. Baksınlardı. Gerçi masaların üstünde pek güzel altın gibi parlıyordu bardaklar. Ama içilecek şey değildi, acıydı.

IV

Bir yaz okullar tatile girdiğinde ben gene fırında tezgâhta çalışıyordum. Büyükler, benim de Zeynel ve Şipka ile semtlere ekmek dağıtmamı kararlaştırdılar. Zeynel ve Şipka, tablakâr Sefer Ağa'nın öğrencisi olmuşlardı. İkisi de benden birkaç yaş büyüktü. Sefer Ağa, bunları, memleketi olan Arnavutluk'tan getirtmişti. Okuma yazma ve hesap bilmezlerdi. Sefer Ağa memleketine gidip dönene kadar onlar evlere ekmekleri dağıtacak; ben de veresiye defterlerini yazacak, hesapları yapacak, paraları tahsil edecektim.

Günde bin beşyüz elli ekmek dağıtıyorduk. Sabahları herkesten önce biz çıkardık. Çocuklar atları ahırdan fırının önüne getirirler, ben de tezgâha çıkar, ekmekleri sayarak verirdim. Atların ikişer yanındaki sepetlere iki yüz ellişer adet yerleştirir, üstünü örtüyle kapatırdık. Tezgâhtan yere atlardım; yüklü atları önümüze katıp yola çıkardık. Hep, Yıldız semtinden başlardık dağıtmaya. Önce, en yakınımızdaki Yahya Efendi Dergâhı'nın ekmeklerini verirdik. Külahlı ve renkli abalı dindar hizmetkârlara ... Oradan, sultanın sevdiği zatlardan olan Tüfekçibaşı [27] Müşir Tahir Paşa'nın, sonra Serasker Rıza Paşa'nın, oradan da Mabeyn Birinci Odabaşısı Ali Bey'in konak ve köşklerinin ekmeklerini verirdik. Yeni Mahalle'den Teşvikiye Camisi'ne, Nişantaşı'na çıkar; köşklerin, evlerin ekmeklerini dağıtırdık. Maçka'da, Şipka'nın sepetlerindeki ekmekler biter, o da atıyla geri dönerdi. Ben ve Zeynel, Maçka'nın, Taşlık'ın ve yokuş aşağı iki taraflı sokakların, Sultan Abdülaziz'in yaptırttığı Akaretler'e kadar ev ev her kapının ekmeklerini verir, öğle ezanı Sinan Paşa'dan duyulur veya duyulmak üzereyken fırına dönerdik. Şimdilerde taksiler ve otobüslerle Beşiktaş'tan Harbiye'ye çıkış ve inişlerdeki, Akaretler semtinin iki tarafındaki sokakların bütün evlerine her gün biz ekmek götürürdük. "Sefer Ağa döndü mü? Ne zaman döner?" Köşklerden, evlerden her gün bana bunu sorarlardı. "Bilmiyorum. Ne bileyim?" derdim.

Söylemek gerekir ki Sefer Ağa, sıradan bir tablakâr değildi. Kendi memleketi olan İşkodra'da İdadi'de [28] öğretmenlik yapmış; oranın vilayet yönetiminde de üst düzeyde görevde bulunmuştu. Kendisi sebebini söylemezdi ama, sonra valiyle arası açılmış, iki görevini de bırakıp İstanbul'a Beşiktaş'a gelmiş. Bizimkilerin fırınını tercih ederek tablakâr, yani semtlerde ekmek satıcısı olmuştu. Sadece Beşiktaş'taki değil, İstanbul'daki Arnavutlar, onu tanır ve sayarlardı. Arnavutların başı olan Müşir Tahir Paşa'nın gözdesiydi. Sultanın, ordu mensubu olmayan, Türkçe bilmeyen, saltanatın en disiplinsiz ve kaba muhafızları, Arnavut devriyeleri bile, her rastladıklarında Sefer Ağa'ya reisleri gibi saygı gösterirlerdi. Köşk sahibi paşalarca da sayılırdı. İsteseydi, müşterileri iki kat fazla olurdu. Ama o kadarla yetiniyordu.

---

27 Tüfekçibaşı. II. Abdülhamit, sarayların korunması için, Arnavut, Boşnak, Çerkez ve Söğüt yöresi gençlerinden "Tüfekçi" adı verilen özel bir birlik kurmuştu. Bu birlik ve komutanı olan tüfekçibaşı müşir (mareşal) doğrudan padişaha bağlıydı.

28 İdadi. İlki 1883'te lstanbul'da açılan ve yüksek okullara öğrenci hazırlayan ortaokul·lise düzeyinde genel kültür okulu. Rüştiye sınıflarıyla birlikte yedi yıl süreliydi .

O tarihlerde her alışveriş gibi Sefer Ağa'nınki de veresiye idi. Günde beş yüz ekmek dağıtır, beş para almadan fırına dönerdik. İşimiz hep defter ve çeteleyle idi. Çeteleler, otuz santim boyunda ıhlamur ağacından çubuklardı. Müşterinin kaç ekmek aldığını ben defterlere yazarken çocuklar da aynı sayıyı, kendi arnavut bıçaklarıyla çeteleye kazırlardı. Parayı aybaşında veya devlet hazinesinden aylıklar ne zaman ödenirse o günlerde alırdık! Hazineden üç ayda bir maaş ödendiği için, aylıklıların hemen hemen tamamı, çeklerini Ermeni ve Rum sarraflara yüzde kaçla kırdırır, bizim de paramızı öderlerdi. Müşterilerle temas eden, konuşan, sorularına cevap veren bendim. Zeynel ve Şipka, Türkçe ancak birkaç kelime bilir, fakat konuşamazlardı. Köşklerde işim, erkeklerleydi. Bir köşk mutlaka iki kısımdan oluşurdu. Harem ve selamlık. Selamlıkta, paşanın ve konuklarının odaları olurdu. Harem ise çok sayıda kadının, onların hizmetçilerinin, halayıklarının dairesiydi. Birbirine bitişik, geçişli bölümler de vardı. Tek bloktan ibaret binalarda ise sol kısım daima haremdi. Rengârenk çiçek tarhları, mozaikli yolları olan bir bahçe, binayı veya binaları çepeçevre sarardı. Haremin büyük kapısından başlayarak bütün pencereleri kafesli olurdu. Paşadan ve paşazadelerden gayri hiçbir şahıs hareme giremezdi. Bir

de Sudanlı siyahi haremağaları. Köşkler geniş oturumlu ve genellikle ahşaptı. Bahçenin sağ tarafında, duvar boyunca ve uzunlamasına, fırınlanmış tuğladan yapılma tek katlı üç beş küçük bina, atların ahırı, araba yeri, ya da Sibirya yağı fıçıları, Rusya şekeri çuvalları, sepetlerle Mısır ve Acem pirinciyle dolu depolardı. Mutfakta ise üç duvar boyunca fırınlar, ocaklar diziliydi. Kalaylanmış bakır büyük tencere ve tepsilerde, günün üç öğününde, türlü yemekler, tavuklu çeşitler, et suları, etli yemekler, paşa için özel et ve tavuk suyu, Türk ve Acem pilavları, baharatlı köfteler, sade köfteler, her türden tatlılar, baklavalar, sarığı burmalar, dilber dudakları, tel kadayıfları, yassı kadayıflar, ekmek kadayıfı, kadıngöbeği hazırlanırdı.

Yüzyıl önceki İstanbul dükkânları ve pide ile kavurma, belki de ciğer satan bir seyyar satıcı. (Sebah ve Joaillier)

Ancak bütün müşterilerimiz köşklerde yaşamıyordu. Köşklerin hepsi dokuz-on taneydi. Ötekiler, tek katlı, birkaçı da üç katlı evlerdi. Bunların harem ve selamlık bölümleri yoktu. Ev, bütünüyle haremdi. Evin beyi ile oğullarından başka, yabancı bir erkek giremezdi. Bakkal, gezgin satıcı veya biz, dışarıdan, yani sokaktan yapardık alışverişi. Kapıdan "Ekmekçi!" diye bağırırdık. Tesadüfen evin beyi veya oğlu varsa onlar, yoksa kadınlar gelir alırlardı. Bizim her günkü işimiz kadınlarlaydı. Az bir aralıkla kapıyı açar veya bir kol çıkacak kadar pencerenin kafesini kaldırırlardı. Onlar bizi görür, biz onları göremezdik. Ekmeği alanın kolu görünmez; uzanan elden, içeridekinin, genç mi, orta yaşlı mı, ihtiyar mı, beyaz veya zenci mi olduğunu anlardık. Bazı evlerde kapı ardına kadar açılır, içeriye girerdik. Avluda kimse olmazdı. İleride, duvardaki tereğe ekmeği koyarken, duvarın arkasından bir ses "iki" veya "üç" derdi. Ya deftere yazardım, ya çocuklar çeteleyi kazırlardı. Ekmekle beraber tereği (dönme dolap) çevirdiğimizde içeriden alırlardı. Kadının yüzünü hiçbir şekilde görmezdik. Bunları da seslerinden, genç, yaşlı hanım, halayık [29], besleme diye tanımlardık. Bazen evin içini ve kadınları da görebilirdik. Bu, evin çocukları sayesinde olurdu. Çocuklar namahrem bilmez, annelerinin niçin saklandığını anlamazlardı. Sokaktan "Ekmekçi!" diye bağırdığımızda, koşarak kapıyı ardına kadar açarlar; kadınlar dehşetle "Ayy!" diye bağırarak gelip kapıyı örterlerdi. Bu arada biz de onları görmüş olurduk. Ermeni, Rum veya bir Musevi evinin kapısı açıldığında içerideki kadınları giyimli görürdük. Haremler öyle olmazdı. Kadınlar ender zamanlarda giyimli görünürlerdi. Genellikle fistansız, kısa bir don gömlekle, kolları, bacakları, göğüsleri bilmem neden çıplak olurdu.

---

29 Halayık. Köle olarak alınan ve zengin ailelerin ev işlerine yardımcı olan fakat odalıklar gibi, evin efendisinin yatağına girmeyen kızlara deniyordu. Kölelik yasaklandıktan sonra, Anadolu'nun yoksul çevrelerinden edinilen ve ailenin himayesine giren beslemelere de halayık denildi. Bunlar, yasal açıdan hür olmakla birlikte tıpkı köleler gibi yaşamlarını himayesinde oldukları aileye adarlar, gelin edilmezlerse ölünceye kadar aile içinde yaşarlardı. 19. yüzyıl sonunda, lstanbul ailelerinin "oğulluk", "besleme", "halayık" denen ve herhangi bir ücret ödenmeden istihdam edilen gençleri barındırmayı gelenekleştirdikleri biliniyor.

Bizim ekmek verdiğimiz evlerden bazıları, namahremliği, yani gizlenme kurallarını en ince ayrıntıları ile uygulamaktaydılar. Bağdatlılar, Acemler, Cezayirlilerdi bunlar. Elleri ancak bileklerine kadar dışarı uzanırdı, kapı aralıklarından kınalı parmaklarıyla zar zor tutarlardı ekmekleri. Normal duyulabilecek tonda konuşmazlar, seslerini bile gizlerlerdi. Fısıltılarından, iki mi, üç mü, dört mü anlayamazdık, şaşırırdık. Şipka, Zeynel hiç anlamazlardı. Ben tekrar ettirirdim. Bu, kollarını dahi çıkarmayanlardan üçü vardı ki Teşvikiye'de, caddede değil, arkadaki birinci sokakta otururlardı. Şimdi o evler yok. Yerlerine apartmanlar yapılmış. En üstteki evde Bağdatlı bir tüccar otururdu. Bitişik evler de kınalı sakallı iki İranlı'ya aitti. Birisi konsoloslukta görevliydi. İkincisi kâğıt tüccarıydı. Siyah uzun cüppeler giyerler; başlarına da siyah Acem külahı koyarlardı. Her günkü gibi bir gün, aşağıdan, kapının önünden geçerken "Ekmekçi!" diye bağırdık. İçeriden küçük bir çocuk gelip ardına kadar kapıyı açtı. O güne kadar içerisini hiç görmemiştik. Avlu yoktu. Zemin kat sofasında ortadaki mermer havuzda bir fıskiyeden sular fışkırıyordu. Çevresinde halılar, minderler üstünde beş-altı kadın don gömlek sere serpe uzanmış istirahat ediyorlardı. Telaşlanıp "Ayy!" diye bağırdılar. Elleriyle yüzlerini kapayıp gizlenirlerken bir kadın gelip kapıyı örttü, çocuğu da tokatlayıp ağlattılar. Bu beş mi altı mı kadın, İranlıların mıydı, komşuları mıydı, ne bileyim ben?

V

Türk evlerinde gözüme en çok çarpan yerdeki hasırlardı. On evden yedi-sekizi hasırlıydı. Sokaktan veya kapı aralıklarından gördüklerimle değil, fırınımızın yakınındaki evlerden biliyorum. Bu evlerden biri, caminin avlusuna yakın yorgancıbaşının eviydi. Bizim çarşının arka sokağındaki gene saraylılardan hamamcıbaşının [30], Köyiçi Çeşmesi'nin başındaki kahvecibaşının evleri de öyleydi. Bunlar, her gün bizden ekmek alırlardı. Yazları, Çamlıca'ya hava değişimine gittiklerinde anahtarları bize bırakırlardı. Bilmediğim bir köşeleri yoktu. Haremin, selamlığın her yanında yerler hasır kaplıydı. Fakat bu hasırlar, bizim dışarıda gördüğümüz kalın, kaba türden değildi. Sarı kehribar renkli ve ince örülmüş, halı gibiydi; Üzerlerine baktığımda gözlerimin içi gülerdi.

Geçmiş yüzyıllardan beri hasırcılık mesleği revaçta olagelmiş. İstanbul'da ünlü hasırcılar vardı. Sultanlardan [31] bazıları bile saraylarına özel hasırlar ördürtmüşlerdi. Özellikle biri, duvardan asılacak hasırlar, köşklerin odalarında cepheye asılan ve sülüs kitabelerle [32] desenlendirilmiş, "maşallah" ya da Kur'an'dan ayetler içeren hasır levhalarıyla ünlenmişti. Bu sultanın, kendi elişi hasırları sâyesinde ölümden kurtulmasıyla ilgili bir de hikayesi vardı: Elinde teber, derviş giysileri içinde dua ederek başkentin sokaklarında gezinmeyi çok seven bir sultanmış bu. O yıllarda Tahtakale'deki fırının böreklerinin birinin tadı, ünü, saraya kadar gitmişmiş. "Ya Hüda, Yarabbi!" diyerek fırından içeriye girmiş, börek yemeye. Kendisini bir bölmeye alıp

---

30 Hamamcıbaşı. Kahvecibaşı, yorgancıbaşı gibi, padişaha yakın saray adamı .

31 Sultan. Padişah kızı. Bunlara, adlarından sonra "sultan" unvanı verilirdi. Naime Sultan, Esma Sultan, Adile Sultan gibi. Padişahlar ise, özel adlarından önce sultan unvanı ile anılırlardı. Sultan Abdülhamit, Sultan Reşat gibi.

32 Sülüs kitabe. Duvar, alınlık yazılarında kullanılan uzun ve yumuşak çizgilerle üsluplaşmış bir Arap yazısı.

önüne de bir tepsi börek koyup çekilmişler. Yemeye başlamış, ancak bulunduğu bölmenin yavaş yavaş aşağı indiğini fark etmiş. Yeraltında, suların kaynadığı bir çukurda, kafasını kesmeye indiriyorlarmış. Besili, düzgün ve yağlı bir gövdesi olduğu için... Böreği insan yağlarından hazırlamaktaymışlar. Böreğin lezzeti de bundanmış. Öykünün bir de nakaratı var: "Tahtakale'nin böreği, fış fış eder yüreği". Derviş yalvarmış: "Kafamı kesmeyin, ben hasır örerim, istediğim malzemeyi verin, size Kur'an'dan âyetler, maşallahlar öreyim, boyayım, altın kaplayayım, dışarıya çıkartır satarsınız. Altın gümüş akar. Hayatımın sonuna kadar burada kalır hiç dışarı çıkmam, sırrınızı başkalarına söyleyeceğimden kuşkulanmazsınız," demiş. İnanmışlar. İstediklerini getirmişler, örmeye başlamışlar. Böreklerin ünü kadar hasırların ünü de başkentin her yanına yayılınca fırına altın gümüş akmaya başlamış. Fakat haftalar geçtiği halde sultan saraya dönmemiş, tabii. Boşuna arayıp durmuşlar. Bir gün saraylılardan biri Tahtakale'den geçerken dışarıda sergilenen Kur'an ayetlerini görüp şaşırmış. Sultanın ördüğü hasırları tanımış. Her birinin köşesine de isminin baş harflerini iliştirdiğinden uyanmış ve "Sultan burada

olmalı" diye düşünmüş. Haberi saraya yetiştirince başlarında yeniçeri ağası, yeniçeriler yalın kılıç fırını kuşatmışlar. Sultanı içerde hasır örerken bulmuşlar. Suçlular kılıçtan geçirilip, fırın da yıkılmış. Sultan saraya götürülmüş.

Ekmek verdiğimiz evlerin hepsinde de bu hasırları çok temiz tutarlar, sanki cilalanmış gibi parlatırlardı. Zaten hiç kimse sokak ayakkabısıyla içeriye giremezdi. Ayakkabıyı çıkartıp terlik veya çorapla eve girmek bir Doğu ve Asya geleneğidir. Evlerdeki bir başka gelenek, namahrem kuralıydı. Her kadın haremdi ve namahrem kurallarına tabiydi. Kendi kocası dışında, akrabası olmayan erkeklerle görüşemez, onlara görünemezdi. Acaba, haremlerin kafesli pencerelerinin ardında ne yaparlardı?.. Fazlaca ev işleri yoktu. Çoğu zaman giyinmezler, gecelikle vakit geçirirlerdi. Don gömlekle ev içinde gezinirler, otururlar veya uzanırlardı daha çok. Temizliği, mutfak işlerini, yemek hazırlığını halayıklar, beslemeler yaparlardı. Bunlar Afrikalı siyahiler veya Anadolulu köylüleriydi. Köle değillerdi. Daha önceki zamanlarda esir ticareti yapılırken İstanbul 'da da esir pazarı varmış. Fakat daha sonra köle ticareti kaldırılmış. Halayıklara herhangibir ödeme yapılmaz; evin birer üyesi sayılırlar, ölünceye kadar da hizmet ederlerdi. Dışarıyla bağlantıları da onlar sağlar ve alışveriş yaparlardı. Erkek hizmetçilerin çoğu da ölünceye kadar eve bağlıydılar. Yaşlanırlar ve emektar olurlardı. Geçici çalışanlara çok cüzi miktarda bir para ödenirdi. Evlerin birçoğunun kız evlatlığı da vardı. Bunları hayır için büyütür, evlendirirlerdi. Günlük yiyecekleri erkekler getirirlerdi. Hiçbir kadın, bakkala kasaba gitmezdi. Erkeklerin peçete kadar büyük mendilleri, bezden torbaları olurdu ceplerinde. O zamanlar kesekağıdı da adet değildi. Evin her türlü eksiği, mendille, torbayla taşınıyordu.Paşa konakları için böyle değildi. Konaklarda sekiz-on erkek hizmetkâr bulunurdu. Konakların kadınları da sokağa çıkabilirlerdi ama kesinlikle yalnız olamazlardı. Topluca çıkarlardı, yüzlerinde örtülerle, açık şemsiyeleriyle. Bu şemsiyeler, güneşten yağmurdan korunmaktan çok erkeklerin gözünden kaçınmak içindi. Kapalıçarşı'ya giderlerdi. İstanbul'un birçok çarşısı, pazarı, semt pazarları, sadece kadınların gereksinimleri için gezilirdi. Pazarlığı ise topluluğun yaşlı kadınları yaparlardı. Birbirlerinin evlerine karşılıklı misafirliğe gidilir gelinirdi. Yüzler her zaman örtülü ve yine topluca... Bu gidiş gelişlerin en görkemlilerini saray haremleri gerçekleştirirlerdi. Bir tören salonundan çıkıyormuşçasına, birer birer, tepeden tırnağa ipekten atlastan siyah örtüler, feraceler içinde, yüzlerinde

türlü peçeleri yaşmakları, başlarında tüllü şemsiyeleri ile sokağa çıkarlardı. Yirmi-yirmibeş kadın veya daha fazla sayıda bir grup, haremağasının işaretiyle bir hizada ve üç çift sıra halinde adeta bir geçit başlatırlardı. Nereye doğru? Fındıklı, Dolmabahçe veya Çırağan'a... Ortaköy'deki saray damatlarının, saraylıların, paşaların konaklarına... Tophane müşirinin [33] ya da seraskerin [34] konağına ... Herkes gibi ben de Zeynel, Şipka ve atlarımızla durur; geçit bitene kadar yol verirdik. Harem kadınları yazın deniz kenarına oturmaya da giderlerdi. Her semtin ve Boğaz köylerinin kendine mahsus kıyıları vardı. Buralara erkekler yaklaşmazlardı. Beşiktaş'ın kadınlara mahsus kıyısı Dolmabahçe Sarayı'na bitişik, şimdiki Barbaros Hayrettin Paşa İskelesi yanıydı. Paşa Mahallesi'nin kıyısı ise Çırağan Sarayı' nın sırasındaydı. Erkeklerin bakışlarından uzak buralarda, yüz örtüleri kaldırılır; karşı kıyılar, Asya topraklarındaki Beylerbeyi, Nakkaş, Kuzguncuk, Paşahamamı, Üsküdar ve sırtları ile Çamlıca seyredilirdi. Bu zamanlarda Boğaz, en canlı anlarını yaşar ve coşardı. Şirket-i Hayriye'nin [35] vapurları, nektarını peteğe boşaltırken kaynaşan arılar gibi, güvertelerine kadar insanla dolu, Köprü'den Boğaz semtlerine, oradan da tekrar Köprü 'ye mekik dokurlardı. Yabancı bayraklı gemiler, kalın

---

33 Tophane Müşiri. Osmanlı top sanayii ve topçu birliklerinin genel komutanlığını yapan mareşal.

34 Serasker. 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin savunma bakanlığı ve genel kurmay başkanlığı görevlerini yürüten, aynı zamanda Bakanlar Kurulu (Heyet-i Vükela) üyesi olan mareşal.

35 Şirket-i Hayriye. lstanbul'da 1851'de faaliyete geçen vapur işletmesi. Önceleri Boğaziçi'nde, daha sonra İzmit, Yalova, Bandırma hatlarında buharlı gemi çalıştırarak yolcu taşımacılığı yapmıştır. Yerini, 1944 yılında Denizcilik işletmesi almıştır.

siren sesleriyle çevreyi selamlayarak Karadeniz'e açılırlardı. Beyaz Rumen gemileri her geçişlerinde Boğaz'ı adeta delirtirlerdi! Oluşturdukları dalgalar, suları kıyılara taşırtır; o sırada oturan harem kadınlarını da ayağa kaldırırdı. Kadıncağızlar ne yapacaklarını şaşırırlardı. Ermeni asıllı Rus Mantaşofi'ye ait elli kadar, birer sandık büyüklüğündeki petrol yüklü kayıklar, kayıkçılarıyla Boğaziçi'ne nokta nokta yayılır, yüklerini boşaltarak sürekli gider gelirlerdi. Konsolosluk yalılarının, Mısırlı prenslerin çatanaları arada gözükür, dumanlar savurarak bir anda kaybolurlardı. Bütün yalıların sandal büyüklüğünde pazar kayıkları vardı. Bunlar bir kuruşa yolcu da alırdı, Köprü'den Sarıyer'e, Beykoz'a. Yükleri, Haslar İskelesi'nden alıp

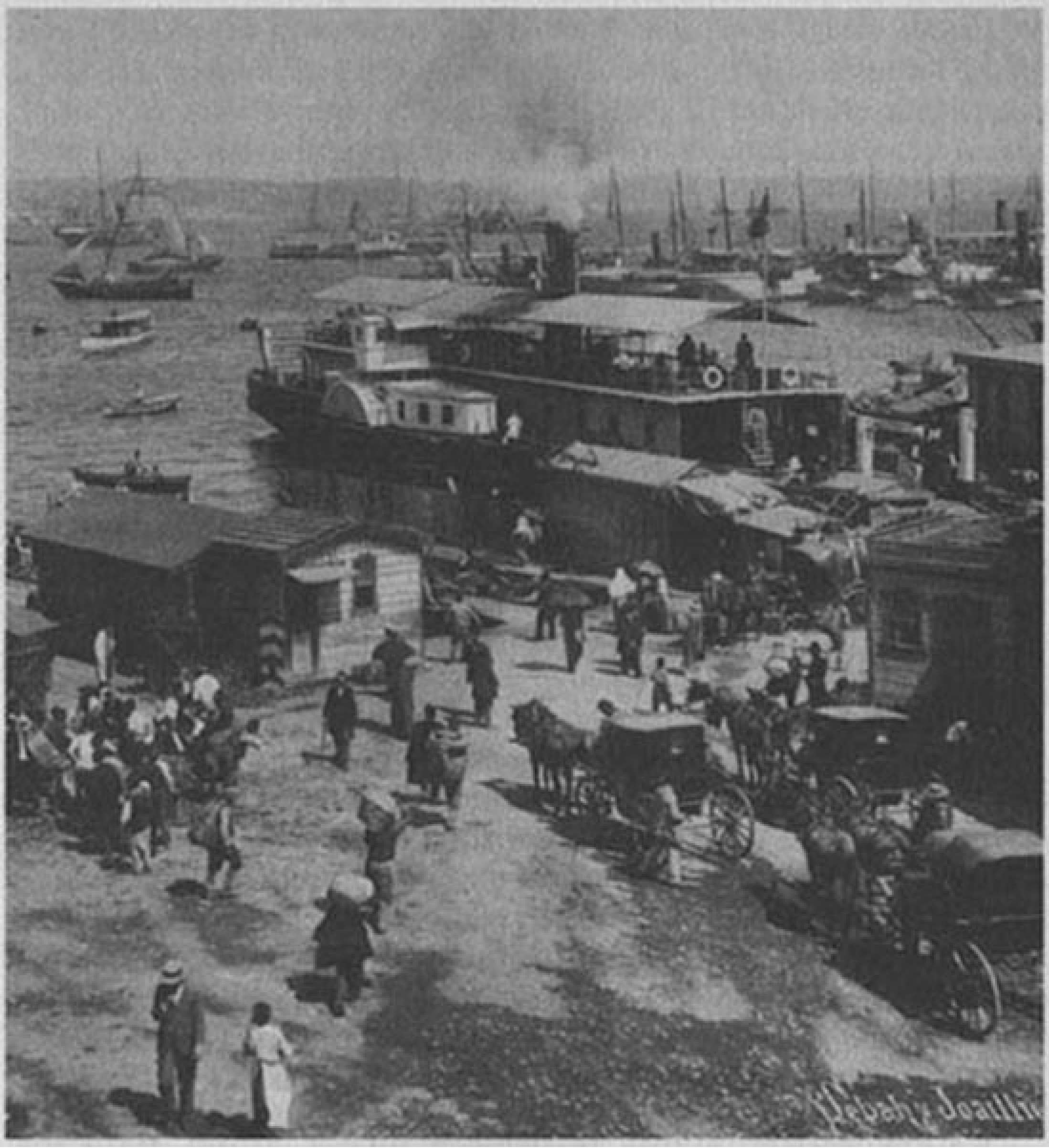
köylere taşırlardı. Pazar kayıkları, altı çift kürekli, altı kayıkçılı idi. Kürekleri o kadar uzun ve ağırdı ki, kayıkçılar her asılışta ayağa kalkar, çeker ve otururlardı. Sonra tekrar ayaklanır, oturur, iki metre öne atılır, köye varıncaya dek böyle ilerlerdi. Saray soylularının on çifte kürekli, açık nar rengi veya koyu şarap rengi Venedik tipi uzun kayıkları, bir kıyıdan ötekine, bir saraylı hanımı, prensesi veya bir saray haremini tahmin edilemeyecek bir hızla geçiriverirlerdi. Böylece ansızın gözlere yakalanmaktan kaçırılırlardı.

Namahremin bu kuralları, kadınların erkeklerden saklanması, gözükmemeleri, gösterilmemeleri, görülünce "ayy!" diye bağırıp kaçmaları, erkeklerde şiddetli cinsel arzular uyandırırdı. Bir kadının, peçesini kaldırdığında beyaz yuvarlak yüzü görülünce, bir bölmenin aralığından, anahtar deliğinden donunun, gömleğinin, hatta donunun kancasının, çıplak ayaklarının, bacağının veya vücudunun herhangi bir çıplak kısmının görülmesiyle tarifi güç şehvet duygular kabarırdı. Köybaşı'nda bir kadınlar hamamı vardı, karşısında da bir kahvehane. Orada oturan erkekler, haremlerin sabunlu sıcak su ile yıkanmış vücutlarını tahayyül için gözlerini kapar, burun deliklerini açıp kapayarak ve kuvvetli çekişlerle kokularını alırlardı sanki. Kadınlar ise o hayal edilenler değillerdi sanki! Yüzleri örtülü, simsiyah siluetler halinde erkeklerin yanından geçip Akaretler'in sokaklarında kaybolurlardı.

İstibdat döneminde [36] Avrupai kıyafet henüz yaygınlaşmamıştı. Sadece İstanbul'da ve büyük kentlerde rastlanıyordu, o da nüfusun ancak dörtte birinde. Çoğunluk, kendi milli ve yöresel kıyafetleri içindeydi. Pantolon ve ceket giyenlerin ne denli az olduğunu görmek için pazar yerlerinde yürümek, rıhtımlardan, cami meydanlarından geçmek yeterliydi.

---

36 istibdat Dönemi. Avrupa'daki kimi hükümdarları (örneğin, Prusya Kralı II. Friedrich) örnek alan ve temel yaklaşımı, "halk bilmez, gören ve bilen hükümdarlardır" olan II. Abdülhamit'in saltanatının 1878-1908 yılları arasındaki monarşi dönemi. istibdadın belirgin özellikleri, hafiyelik, sansür, halk arasında uyandırılan korku ve özgürlüklerin geniş ölçüde kısıtlanması, her şeyin, padişahın istediği yönde yürütülmesidir.

Sirkeci'de Şirket-i Hayriye iskelesi (Sebah ve Joaillier)

Ben, o günlerin Beşiktaşı'nı anlatıyorum; çarşıyı ve bizim fırını. Hamurhanedeki işçilerimiz Şebinkarahisarlıydılar, Aşharova'dan. Azbıderli ve Ermeniydiler. Unu suyla karıştırıp hamuru yoğurur, tartar, pasalara dizer, fırına indirir, pişirir, ekmekleri tezgâha çıkartırlardı. Giysileri Aşharovalılara özgüydü: mavi dimi parçadan şalvar ve önü açık salta. Şalvarlar uzun da kısa da olabiliyordu. Uzunları topuklara, kısaları ise dizlere kadar. Başlarındaki fesin çevresine renkli bir yemeni sararlardı.

Fırında ekmek satılmazdı. Şimdiki gibi fırına gidip ekmek almak hiç yoktu. Bakkallarda da ekmek satılmazdı. Ekmekler mahallelere ve

varoşlara, müşterilerin evlerine kadar götürülürdü. Hem de veresiye! Ekmekler, küçük ekmek torbalarına konurdu. Çetele dediğimiz tahta çubuklara da kaç ekmek verildiği çizilirdi. Ekmek paraları, hafta başı, iki haftada bir veya aybaşında ödenirdi. Ekmekleri dağıtanlar tablakârdı. Fırının ahırı ve atı vardı. Biz altı at besliyorduk. Ekmekleri çifte sepetlerle atlara yüklerdik. Her ata iki yüz - iki yüz elli ekmek düşerdi. Bunu, biz Armudanlılar ile Arnavutlar yapıyorduk. Sefer Ağa'nın bir de çırağı vardı, iki atla günde beş yüz ekmek götürürdü. Sefer Ağa, İşkodra'da idadide okumuştu. Şahane bir yazısı vardı, nakış gibi dizerdi. Maliyedeki memurluğu bırakmış, tablakârlık yapıyordu. Maçka ve Nişantaşı onun semtiydi. Usta Yuvan, Usta Vangel, Kosovalıydılar. Birbirine akraba ve Hıristiyandılar. Bunların bir atı vardı. Müşterileri, Ihlamur, Yenimahalle sakinleriydi. Usta Vangel'in atı yoktu. Tepedelenliydiler. Bir sacayakla tablası vardı. Çok az konuşurdu, sanki hep bir şeyler üstüne düşünürdü. Günde iki kez müşterilerine giderdi: Akaretler'e, öğleden sonra da Nişantaşı'nın yokuşlarına. Her defasında yetmiş- yetmiş beş ekmek dizerdi tablasına. Arnavut takkesinin üstüne bezden sarımlı bir halka koyardı. Üçayağı dayanak yaparak tablayı başına kaldırır ve yola koyulurdu. Biz, aramızda bu kadar ekmeğin ağırlığına başının nasıl dayandığına şaşakalırdık. Bu dört kişi de kendi yöresel kıyafetlerinden vazgeçmemişlerdi. Bunlarınki mavi bezden değildi, keçe gibi kalın Rumeli şayağından açık ya da koyu kahve salta ve poturdu. Poturlar bacakları sıkar; yukarıya doğru bollaşırdı. Saltanın kolları kısaydı, dirseklere kadar. Mintanlar da kalın kumaştandı. Takkeler yine kahverengiydi. Sefer Ağa'nın Avrupai giysisi vardı, fakat giyinmezdi. O da kendi yöresel kıyafetini tercih ederdi. Başına da avuç içi kadar beyaz bir takke koyardı.

Biz Armudanlılara gelince, büyükbabam ustaydı. Babam, Merorların Mardiros dedem, bir de Merorların Kırikor amcam tablakârdılar. İkisinin semti Ortaköy'dü, üçüncününki Pera ve Feridiye. Tezgahta Barsam Ağa dururdu. Ahırdaki atlara ise Serkis Emmi bakıyordu. Nışan'la birlikte bayat ekmekleri pazara götürür, yirmi beş-otuz paraya satarlardı. Bu ikisi Armudan 'ın giysilerini çıkarmamışlardı. Mavi salta ve mavi şalvar. Öteki bizler, pantolon, yelek ve ceket giyiyorduk. Ancak bizim Armudanlılığımız, giysilerimizin içinden belli olurdu: yakasız Arapkir manusasından elde dikilme, iri düğmeli mintanlarımız, ayaklarımızdaki kalın beyaz yün çoraplarımız ki bunu pantolonumuzun altından giyerdik. Sanki İstanbul'da değildik, semtlere gitmiyorduk. Köydeydik, dağlarda ot toplamaya, tarla

ekmeye gidiyorduk. Büyükannem, annem, mavi bezden yepyeni salta, şalvar dikerek yollamışlardı beni İstanbul'a. Eskilerle İstanbul'a gitmek ayıptı. Sanki, şalvarını, belimdeki kırmızı kemer, başımdaki arakçın ve Halep kutnusundan mintanımla İstanbul'daki okullara gidecektim! Beni Galata'ya götürmüş, hazır elbise satan bir yerden pantolon, ceket giydirmişlerdi. Ama, ayağımdaki beyaz çoraplar, kutnu mintanını, Armudan'dan getirdiklerimdi.

Fırındaki ekmek tezgâhı yüksekti. Göbeğimiz hizasındaydı. Alt taraftaki iki dükkândan biri süpürgeci, öteki kahvehaneydi. Süpürgeciler, Mustafa Ağa ve yeğeni Yusuf bağdaş kurarak çalışırlardı. Mustafa Ağa çok iyi bir insandı. Harputluydu. Uzun boylu, nar gibi yanaklıydı. Harput saltası ve şalvarı giyerlerdi. Kendisininki ağa şalvarıydı, bezden değildi, mavi çuhadandı. Kenarları, cepleri beyaz sırma kaytanla işlenmişti. Saltası da aynı kumaştandı. Yusufunki basit bir çuhaydı. İkisinin de feslerinde rengarenk yemeniler çevriliydi. Yusuf her gün süpürgeleri omzundan asar, satmaya giderdi. Boğaz köylerine, Fındıklı'ya, Tophane çevresine. Ayağında işlemeli çorapları, mavi-beyaz çizgili mintanıyla. Ben akşamları Kevork'la Galata'daki Getronagan'dan bir elimde çantam, öbüründe sefertası dönerken ona rastlardım. Kendisini daha görmeden "Süpürgeci!.." diye bağırışından tanırdım.

Kahvehane, odun deposunun üstünde kafes gibi asılıydı sanki. Peykeleri vardı. Seyisler, işsizler kâğıt oynarlardı. Müşterilerin çoğu dışarıda oturacakların üstünde otururlardı. Burayı işleten Musa Çavuş'un kahvesinin, çayının namı Yıldız'a kadar gitmişti. Saraylılar içmek için gelirlerdi. Yaşlıydı Musa Çavuş. Bıyıklarının uçlarını uzatır, dudak üstlerindeki kısmı keserdi. Sürekli enfiye çektiğinden burnu simsiyahtı. O da bizim hamurkârlann köyündendi. Fesini, beyaz çarşaf kumaşıyla sarardı. Şeyhler, dervişler gibi aba giyerdi. Fakat hareketlerini engellememesi için abasının eteğini kesmişti. Azbıder'den gelen mektuplarını ben okur, cevaplarını da yine ben yazardım. Her gün birkaç kez zorlardı, çay içmem için. Benden iki yaş büyük oğlu Hakkı'nın ona zararı vardı, faydası yoktu!

Fırının bitişiği Usta Yorgi'nin bakkal dükkânıydı. İçerisi iki kısımdı, önde bakkaliye vardı. Damadı Sava bakıyordu. Arka taraf bir perdeyle ayrılmıştı. Kendi çalışma yeriydi, burayı mutfak-yemekhane (lokanta) yapmıştı. Ciğer kızartırdı. Ciğerleri Tophane'den getirirlerdi. İstanbul'un belediye mezbahası o yıllarda oradaydı. Bir masası vardı, o kadar uzundu ki

marangozhanelerde bile o uzunlukta tezgâh var mıdır, bilmem. Üstünde neler yoktu ki? Tuz mu, soğan mı, maydanoz mu, un mu dersin?.. Üst üste istiflenmiş teneke tabakları, ağızlığı, tütün kutusu... Masaya bitişik yüksek ayaklı bir mangalı vardı, kenarlarına kadar ateş dolu. Sanılmasın ki ateşi kendisi yakardı. Kömüre hiç para verir mi!.. Bizim fırından alırdı. Fırının ateşini ne yapalım? Bırakırdık alsın. Masanın tahtasında ciğerleri doğrar, tuzlar, unlar, ateşin üstündeki zeytinyağı dolu tavaya doldururdu. Ciğerler cızırdarken o, tuzlu, unlu, kanlı parmaklarıyla soğanları soyup kıyardı. O kadar hızlı doğrardı ki ben şaşardım. Maydanozları de yine o kanlı, unlu, tuzlu, ıslak parmaklarıyla doğrardı. Ellerini yıkamaz, belki bin kez kullandığı bezle kurulardı. Sonra bir sigara sarıp yakardı. Külü, ciğerlerin soğanların üstüne düşerdi. Ne olacak düşsün!.. Sinekler, kızaran ciğerlere, henüz kızarmayan parçalara, önlüğüne, kollarına, parmaklarına konar, o kovar, sinekler yine gelirdi. Müşteriler yarım veya çeyrek ekmekleriyle içeri girip masanın öbür başına otururlardı. Yirmi veya kırk paraydı tabaklar. Kaşık kaşık doldururdu tabakları, sonra da eliyle yanına soğan maydanoz ekleyip müşterinin önüne koyardı. Yiyen çıkar, yenileri gelirdi. Tabakları yıkamazdı. Zaten her yiyen, ekmek içiyle öyle bir siliyordu ki tabakta ne ciğerden, yağdan ne de soğandan maydanozdan eser kalıyordu. Tabaklar her seferinde yeni kalaylanmışa dönüyordu! Usta Yorgi, akşama kadar uğraştığı ciğer, soğan ve zeytinyağı kokardı. Ben karısının yanında nasıl yatabildiğini o yaşta düşünürdüm. Tabii ki sırt sırta yatmazlar; karın karına, ağız ağıza gelirlerdi. İğrenilmez mi?..

Kendisi de damadı da Karamanlıydılar. Yorgi, Rumeli şayağından pantolon ceketliydi. Bunlar, yağdan ve kirden iyice sertleşmişti. Damadı ise tam tersi iyi cins kumaştan giysisini her zaman ütülü tutardı. Tıraşını da ihmal etmezdi.

Usta Yorgi'nin bakkal dükkânının bitişiğinde Abidin Bey'in kasap dükkânı vardı. Burası, iki dükkân kadar, hatta daha genişti. Abidin Bey dükkânda kalmaz, iki üç dakika uğrar, giderdi. Kasaplığı Kasım Usta ile Şaban Baba yapmaktaydılar. Arkadaki avlu mezbahaydı. Koyunları orada, büyükbaş hayvanları ise Tophane'deki Belediye mezbahasında kesiyorlardı. Şaban Baba çobandı. Bizim Armudan'daki Yarım Ağa'ya benzetirdim onu. Görmeyen ne bilsin Yarım Ağa'yı? Dokuz aylık değil yedi aylık doğduğundan köylü öyle ad koymuş. Kısacık boylu zeki bir adamdı. Şaban Baba, Abidin Bey'in koyunlarını güderdi. Yirmi-otuz koyunu olurdu her zaman. Sabah erkenden avludan çıkarır, boyunlarında çıngırakları cıngıl

cıngıl Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme tepelerine giderlerdi. Akşamları da çıngırak sesleriyle avluya girerlerdi. Şaban Baba bir kelime Türkçe bilmezdi. "Kıtu lugat, tıhu tangırı kokıne mıho" derdim kendisine, öğrendiğim Arnavutça birkaç kelime ile. Gülerdi. Kasap, Kasım Usta'ydı. Koyunu keser, etleri getirip duvardaki çengellere asardı. Yavaş konuşmasını bilmez, müşterilere et verirken o kadar bağırırdı ki, sokaktan geçenler hayretle bakakalırlardı. Arnavutluk'taki beyleri överdi. Yüksek sesle ve kelimeleri uzatarak: "Altmış gaşıh, yetmiş gaşıh, altmış çanah, yetmiş çanah!" Bu kadar kaşığa, tabağa sahipler anlamında... ve bununla sofralarının bu sayıda konuğu ağırlayacak denli zengin ve açık olduğunu "more ! " diyerek anlatırdı. Abidin Bey, Kasım Usta, Şaban Baba İşkodralıydılar. Kasım Usta ve Şaban Baba, Arnavut saltası, poturu ve takkesinden ibaret kendi yöresel giysilerinden vazgeçmemişlerdi. Et kütüğü üstündeki satırı, tezgâhındaki büyüklü küçüklü bıçakları dışında, kemerinden de büyük bir kama sallandırırdı Kasım Usta. Abidin Bey, İşkodra'nın ileri gelen beylerindendi. Hep Avrupai kıyafetliydi. Tüfekçibaşı Müşir Tahir Paşa'nın yanında yürürdü. Tahir Paşa, Sultan Hamit'in mareşallerindendi. İri yarı, geniş omuzluydu. Yıldız Sarayı'nın Arnavut muhafız birliğinin komutanıydı.

Kasabın bitişiği manavdı. Burada üç kişi çalışıyordu. Miro Maryo, Petri Maryo, iki kardeştiler. Üçüncüsü Lazo Curo'ydu. Büyükdere Bahçeköy'de, şimdiki Kilyos yolunda bostanları vardı. Sebzeleri, Beşiktaş'taki dükkâna oradan getirirlerdi. İşçiler, geceden yola çıkarlardı. Sabahleyin, henüz ben daha yatakta iken ve çarşının dükkânları açılmazdan önce, yükler gelirdi. Katırlar, boyunlarındaki cangıl cungul sesler çıkartan zillerle çarşıya sanki kervan gelmiş havası verirlerdi. Tepelerden, ovalardan sürüp gelirlerdi. Üç manav da genç, ince bıyıklı ve mavi gözlüydüler. Siyah keçeden takkeler koyarlardı başlarına. Siyah saltaları şayaktandı. Siyah poturları, siyah ipekten kuşaklarıyla Arnavut komşularından apayrı bir görünüm vermekteydiler. Lazo Curo, Fransızca da biliyordu, benimle ilgilenirlerdi. Dükkânın önünden geçecek olsam mutlaka içeri çağırırlar; okula devam ettiğimi bildiklerinden "Bakalım ne olacaksın?" derlerdi.

Fırının tam karşısı Memiş Usta'nın dükkânıydı. Helvacıydı kendisi. Tezgâhtarı ve çırağı İmam'la Halil'di. Memiş Usta çalışmaz, köşede otururdu. O da salta ve şalvar giyerdi. Şalvarı kısa olmamakla beraber, karnının büyüklüğünden, aşağıdan kısalır, bacaklarının yarısına çıkardı. Beline birkaç kez dönen bir kuşak, fesinin çevresine de sarı puanlı beyaz bir

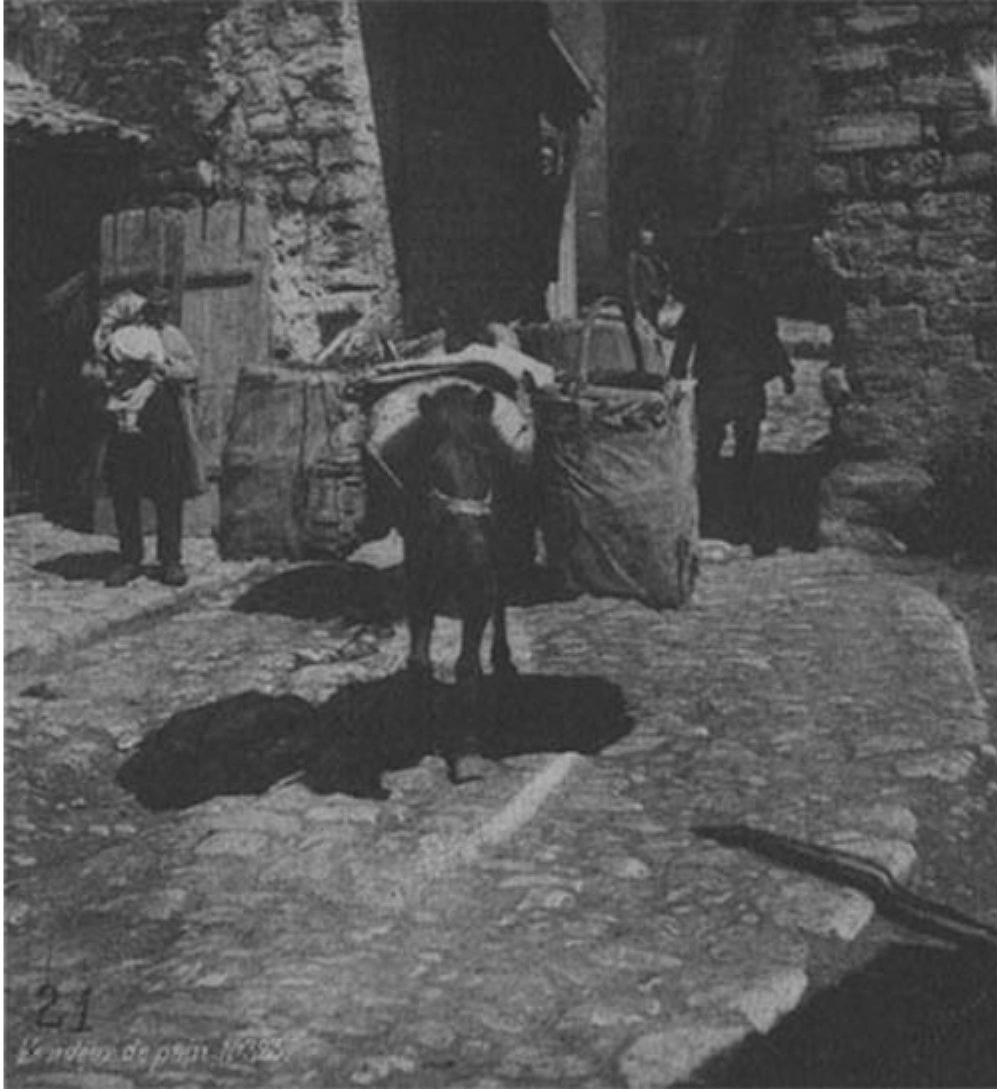
sarık sarardı. Ben onu, eşeğine binmiş Nasrettin Hoca'ya benzetirdim. Memiş Usta'nın ve dolayısıyla Nasrettin Hoca'nın bir benzeri de Fındıklı'daki helvacı ustasıydı! Dükkânı çeviren İmam'dı. Fesine doladığı sarık yeşildi, safran sarısı saltası vardı. Bıyığının dudağına değen uzantılarını keserdi. Yaz kış, kolları dirseklerine kadar sıvalıydı. Dükkânın, bir duvarla bölünmüş ve kapıyla ayrılmış kısmında tahin helvasını hazırlardı. Kazanlara doldurur, hamur gibi yoğururdu. Mermer büyük tezgâhı dışarı çıkarır, kazanları kaldırıp üstüne ters çevirirdi. Kazanların kalıbını almış kubbemsi helvalar mermere dizilirdi. Helva yoğuracağı saatlerde fırındaysam, İmam beni çağırır, hamurdan çeker koparır, yemem için verirdi. Memiş Usta ve İmam, Safranboluluydular. Memleketlerine mektuplarını ben yazar, gelen mektuplarını okurdum. İkram onun içindi . İmam, heceleyip bağlayarak bir parça okuyabiliyordu ama yazamazdı. Ben ise memleketimde öğrendiğim Türkçe ile çarşının "enfant gate" si şımartılmış çocuğuydum! Helvanın okkası dört yüz, dirhemi dört kuruştu. Paşalar gelir, beş okka, altı okka birden alır, konaklarına yollarlardı. Yazın üç ay Silivri yoğurdu satarlardı, tenekede veya okkayla. Seyisler, odun depolarında çalışanlar gelirler; ayran yapar, sarmısak suyuyla da tatlandırır, kaşıklarlardı. Beşiktaş Kilisesi'nin Der Mikayel'i vardı. Şişman bir adam. Memiş Usta'nın ahbabıydı, yoğurt alsın almasın uğrardı. Ona, yoğurt kaymağı saklarlar, gelince verirler, ayaküstü yerdi.

Caminin yanında dar bir dükkân daha vardı. Bizim fırın, helvacı, bu dükkân ve çarşı, hepsi kamulaştırılmış, cadde olmuştur. Levent-Boğaz arası büyük yola katıldı buralar. Şimdi sadece cami var: Sinan Paşa Camisi. Barbaros Meydanı'nda sapasağlam dikili ... O dar dükkân, altındaki bodrumu ile şerbetçiydi. Tiranlı Arnavutlar Eşref ve Zeynel 'in kan kırmızısı salta ve poturları mavi kaytanlarla işliydi. Yazları, bodrumda kar saklarlardı. Çevredeki dağların karlıklarından getirtirler, erimemesi için samanla talaşla, kırıntılarla örterlerdi. O yıllarda buz yoktu. Çilek, vişne, limon, üzüm şerbetleri yaparlar, yukarıdaki mermer masaya çıkarır, bardağını on paraya satarlardı. İnce uzun boyunlu, geniş karınlı, sapsarı pirinçten bir testileri vardı. Çevresinde, pırıl pırıl, sarı uzun zincirleri, kuş gagası gibi ağzıyla gözleri kamaştırırdı. Eşref, bunu sırtlar, "Buz!.." diye bağırarak çarşıdan geçerdi. Cuma Selamlığı'nda [37], Yıldız törenlerinde [38] bardağı on paraya satardı. Kış boyunca sütlü salep, "mırmırik boza" [39] hazırlayıp güğümlerle satarlardı.

37 Cuma selamlığı. Padişahın her cuma günü, cuma namazını cemaatle kılmak üzere ve selamlık alayı denen görkemli bir törenle camiye gidişi ve dönüşü. Bu törene, devlet erkânı, saray ileri gelenleri, askeri birlikler de katılır, halk, padişahı ve alayı izlemek için sarayla cami arasındaki güzergâhı doldururdu. Selamlık töreni, lstanbul'da 1924'te Halifeliğin kaldırılmasına kadar sürmüştür.

38 Yıldız Törenleri. II. Abdülhamit'in, cuma günleri Yıldız Sarayı'nın hemen önündeki Hamidiye Camisi'ne, selamlık alayı ile inişi, namazdan sonra dönüşü.

39 Mırmırik boza. Mayhoş, buruk, fazla mayalaşmış bozaya verilen Ermenice ad.

Beygirin iki tarafındaki küfeleriyle bir tablakâr.(G.Berggren)

Muhteşem Sinan Paşa Camisi, kapısız mağara ağzı gibi büyük girişiyle meydana hükmederdi. Sabahın ilk gün ışığından, gece karanlığına kadar,

önünde boydan boya bir kalabalık kaynardı . Hepsi ayakta, omuz omuza. Beşiktaş'tan Ortaköy'e uzayan caddeye, Hasan Paşa'nın büyük karakoluna, iki yanındaki çeşmelere bakar dururlardı... Çeşmelerden aşağıdaki musluklu, solundaki musluksuzdu, gece gündüz akardı. Tramvaylar on-on beş dakikada bir, otlardan sakınarak geçerler, otların arasında kalan raylar üzerinde insan olmasın, yol verilsin diye sürekli zil çalarlar. Kalabalıktaki insanların çoğunluğu Kürttü . Erzurum, Bitlis, Van vilayetlerinin Kürtleri. Kendilerine özgü, alaca renkli, geniş şalvarlı, yine alaca kısa saltalıydılar. Aralarında yeni giysili hiç yok gibiydi. Şalvarlar da saltalar da her renkten yamalıklarla yamanmıştı. Çağırılıp iş verilmesi için bekleşirlerdi. Her ne iş olursa olsun. Caminin duvarı dibinde Usta Rado, boş bir petrol sandığı üstünde otururdu. Kosovalı bir Arnavuttu. Takkesi ve giysisiyle bizim tablakârı hatırlatırdı. Kocaman bir kafası, değirmi bir yüzü vardı. O kadar geniş bir yüz ki tuhafıma giderdi. O surattaki bıyıkları, ağzı, burnu artık siz tasavvur edin... Önünde üç ayak üstünde tablası dururdu, üzerinde ekmekleri olurdu. Bir teneke kapta da kızarmış ciğerler, kıyılmış soğanlar, maydanozlar. Ayrıca bir Arnavut helvası vardı ki, Memiş Usta'nın, İmam'ın helvasından değildi. Büyükçe bir kapta, kırmızı pancar renginde kocaman bir top. Müşterileri Kürtler, odun depolarının işçileriydi. Yarım veya çeyrek ekmek alan, ekmeğinin içini açar, Usta Rado, ne kadar istenmişse, on paralık, yirmi paralık, ciğer helva, o kadarlık helva ya da sadece ciğer koyardı, biraz soğanla. Caminin girişinde, duvarların dibinde oturur yerlerdi. Çarşının köpekleri yavrularıyla gelir, selam çakar gibi durur, sabırsızlıkla beklerlerdi ki bir parçacık da kendilerine atılsın.

Karakolun arkasındaki meydanda, denize kadar açık olan odun depoları bulunuyordu. Çekisi iki yüz elli, okkası on-on beş kuruştu, mevsimine göre... İşçileri Alucoralı, Annalıydılar. [40] Dizlerine kadar kısa şalvarlı, dizlerinden aşağısı uzun çoraplı, ayaklarında da çarıklar. Yük arabası (kamyon) yoktu, at vardı. Odunlar ormandan getirildiği boyda uzunlu kısalı tartıldıktan sonra, atların semerlerine bağlanır, dört, beş, altı atı önlerine katan işçiler, iki taraftan yola çıkarlardı. Yanlarında bir de odun kırıcı-yancı giderdi ki evin arka bahçesinde veya sokakta odunları kessin. İşçiler sürekli "Destur!.. Varda!.. " diye bağırırlar, kalabalıkları geçerlerdi. Çarşıdan, Köyiçi'nden, Dadyan Harutyan Paşa'nın dar sokağından, Ermeni kilisesinin önünden Yenimahalle'ye çıkarlardı .

Kaldırım yoktu. Halk sokakların ortasından yürürdü. "Ayy!.. Ayy!.. Oğul?" diye bağırırdı çocuklu bir hanım; "Şimdi bizi çiğneyeceksiniz!" Hanımın yüzü örtülü feraceli... Genç mi, yaşlı mı, dikliğinden, iki büklümlüğünden, yürüyüşünden anlaşılmalı. "Hanım, destur! Varda! Bağırdık, siz de biraz dikkatli olun!" derdi, işçiler. "Biz niye dikkat edecekmişiz? Siz dikkat ediniz!" diye karşılık verirdi hanım. İşçiler hanıma bağırırlardı ama, erkekler kadınlara alçak sesle küfrederlerdi ki onlar duymasınlar. Meydanın bir köşesinde beş-altı, hatta daha fazla at olurdu. Hep, semerli, parlak üzengili, kırmızı çiçek girlandlarıyla süslü yularlı. Yanlarında da seyisleri dururdu. Ayaklarında kâğıt kadar ince ve topuksuz yemenileriyle. Kibarlar binerdi bu atlara. Evlerine veya istedikleri yere gitmek için. Kibarlar, zenginlerdi. Beş-altı yüz lirası olan ya da beş-altı lira aylık alan, bir kibar, bir zengindi. Yakın mesafelere yüz para, uzak yerlere beş kuruştu atın kirası. Üzengilerinden tutup kibarı atın sırtına oturturlar, o atı koşturur; seyis de çıplak denecek hafiflikteki ayaklarıyla arkasından koşardı. İstanbul' da araba azdı ve halk gideceği yere yürürdü . Tramvayları, iri yapılı uzun bacaklı Macar atları -kadanalar- çekerdi. Arabacının yanında "da... daa" diye borusunu çalan bir borazancı vardı. Halkı hattan uzaklaştırıp yol verdirmek için uyarırdı. İki katlı olan tramvayların üst katı bir, alt katı iki kuruştu. Alt kat "mevki" ydi. Bir perdeyle haremi ayrılmıştı. Çift atlı arabalar da vardı ama sayıları azdı: Fayton ve kupa. Kupa, iki pencereli kare bir sandık gibiydi. Kadınlar otururdu. Nazırların [41] ileri gelenlerin arabaları Beşiktaş' taki büyük caddeden Yıldız Sarayı'na çıkardı veya Ortaköy'den, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Baltalimanı'ndaki saray damatlarının sahilsaraylarına [42] Sadrazamın, Zaptiye Nazırı'nın [43] arabalarını, atlı zaptiyeler, omuzlarında tüfekleriyle izlerlerdi. Hasan Paşa Karakolu'nun önünde nöbet tutan iki zaptiye, önden giden bir muhafız (eskort) "Erkân geliyor!" haberini ilettiği gibi, zaptiyelerin sayısı çabucak ona çıkar; Hasan Paşa da başlarına geçip kılıcını kınından çekip selam verirdi.

---

40 Anna. Alucra yakınındaki bu köy, Şebinkarahisar ilçesine bağlı olup adı 1960'tan sonra Yeniyol olarak değiştirilmiştir.

41 Nazır. Osmanlı Devletinde, II. Mahmut döneminden (1808-1839) başlayarak bakan konumundaki yöneticilere verilen unvan.

42 Sahilsaray. lstanbul Boğazı'nın iki yakasındaki Osmanlı Hanedanına ait yazlık veya daimi ikamete mahsus saraylardır. Dolmabahçe, Çırağan, Beylerbeyi, günümüze kadar ayakta kalmış sahilsaraylardır.

43 Zaptiye nazırı. Osmanlı Devletinin son döneminde, genel kolluk kuvvetleri komutanının unvanıydı.

Acem eşekçiler vardı. Halk onlara "hayoğlu", "Aligulu" derdi. Bunlar toprak rengi, kireç rengi gömlekler giyerler, ayaklarında topuklarına kadar gılgıllar olurdu. Bunların on-on beş eşeği vardı . Her birinin iki yanından asılı dar uzun sepetlerinin içlerinde de kum veya kireç gibi inşaat malzemeleri taşınırdı. Boyunlarında küçük çıngıraklar bulunan eşekler, bir çizgide ve birbiri ardınca geçerlerken on beş eşeğin çıngıraklarından çıkan "cıngıl... cıngıl..." sesleriyle, eşekçilerin "Deh!.. Çüş!.." sesleri çarşıyı, mahalleyi ayağa kaldırırdı.

Her cuma, sultan, Yıldız' daki sarayından, dört atlı gümüş kaplı arabasıyla fazla uzak olmayan bir camiye cuma namazını kılmaya giderdi. O vesileyle de geleneksel selamlık resmigeçidi yapılırdı. Askeri birlikler, kışlalarından çıkarak Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe'den ve Beşiktaş'tan geçip Yıldız'a giderlerdi. Taburun önünde saray bandosu, Muzika-i Hümayûn [44] marşlar çalarak ilerlerdi. Onun arkasından, resmi üniforması altın gibi parlayan, kılıcını çekmiş bir süvari binbaşısı, sonra, muhtelif enstrümanları çalan ikinci bir bando, Mızraklı Süvari Alayı [45] ormanı andıran mızraklarıyla havada şimşekler çaktırarak, sonra yine atlı bir binbaşı altın ışıltılı üniformasıyla, yine marşlar çalan üçüncü bir bando, bir süvari yüzbaşısının başını çektiği atları ter içinde kalmış başka bir atlı birlik, üniforması göz kamaştıran bir başka binbaşı ile onu izleyen dördüncü bando, bir yüzbaşının komutasındaki topçu bölüğü, yine görkemli üniformalı bir binbaşı ve beşinci bando takımı, sonra bir yüzbaşının komutasındaki piyade birliği... En arkada başıbozuk denen halk: Türkü, Ermenisi, Rumu, Yahudisi, Arnavudu, Arabı, Kürdü, Çerkezi, Lazı yürürdü. Amaç, sultanı onun özel dört atlı arabasından çıkışını, camiye girişini, ayrılışını, vezirlerini iki sıra halinde selama duruşunu izlemekti. Kalabalık içinde yetişir, duraklar, hareketsiz kalır, bazen uygun bir yer bulup görür; fakat çoğu kez de görmeden dönerdik.

Bu törenleri izleme tutkum, bir keresinde başımdan bir olay geçmesine neden oldu. Cuma selamlığı değil Surre alayıydı [46]. Surre, sultanın,

Ramazanda Peygamber soyundan gelen şeriflere [47], develere yüklü hediyeler yollamasına denir. Beşiktaş iskelesinden araba vapuruyla Üsküdar' a geçirilen alay, aylarca süren bir yolculukla Mekke'ye ulaşırdı. O gün izlemek için durduk. Develer geldi, beş taneydi. Her birinin yularından bir deveci tutmuştu. Hayvanların sırtlarında küçük kare biçimli yükler vardı. Üstleri değerli halılarla örtülmüş, beyaz-kırmızı, altın rengi kurdelalarla sarılmıştı. Develerin ağladığı söylenir. Ama ben görmedim, ağlamıyorlar, kaygısız, rahat rahat, uzun boyunlarını sağa sola çevirerek yürümekteydiler. Yanımda biri vardı, kırk-elli yaşlarında. Yeleğinin cebindeki saatin köstеği kopmuş sarkıyordu. Neyine gerek senin, desenize! "Efendi, saatinizin zinciri kırılmış " dedim. Cebini aradı. Meğer çaldırmış. Kolumdan tuttu: "Sen gördün, kim çaldı? Çalanı biliyorsun, göstereceksin!" demez mi? Ben ağlamaya başladım, "Ben ne bileyim?" dedim. "Hayır! Sen biliyorsun" diye ısrar etti. Başımıza toplandılar. Ben hırsızın ortağı, arkadaşı oluvermiştim. Polis geldi, benim yalvarmam, ağlamam para etmedi. Karakola götürdüler. Hasan Paşa orada yoktu. Miralay Mehmet Bey vardı. O dönemde Beşiktaş Karakolu' nda, sultanı korumak için bir müfreze asker vardı. Adam olayı anlattı. Mehmet Bey ağladığımı görerek: "Sen nerede oturuyorsun, kimin oğlusun?" diye sordu. Pencereden fırını gösterdim: "Nah... Karşıki fırının ustasının oğluyum" dedim. "Onlar bizim komşularımız, iyi insanlardır" dedi Mehmet Bey, adama. Beni de kolumdan tutup fırına gönderdi.

---

44 Muzika-i Hümayûn. 1831 'de kurulan Osmanlı bandosu. Bu büyük orkestra, törenlerde marşlar çalardı. Daha önceki dönemlerde ise Mehterhane vardı.

45 Mızraklı Süvari Alayı. Resmi törenlerde padişahın maiyetinde yürüyen atlı süvari birliği. Kısaca Mızrak Alayı da denirdi. Bu birlikteki askerler sağ ellerinde uzun birer mızrak çubuğu taşımaktaydılar. 1909'da kaldırıldı.

46 Surre Alayı . Surre, para kesesi anlamındadır. Her yıl Recep ayının 12. günü padişahın bulunduğu sarayda yapılan özel bir törenden sonra Mekke ve Medine'ye gönderilmesi gelenek olan hediyeler, harçlık ve sadakalar, İstanbul'dan yola çıkartılırdı. Süslenmiş bir deveye yüklenen surre, halkın duaları ve coşkulu uğurlayışı ile Üsküdar'a geçirilir, asıl konvoy buradan yola çıkardı.

47 Şerif. Hz. Muhammet'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere verilen onursal unvan.

Surre Alayı'nın simgesi olan mahmil-i şerifin Dolmabahçe Sarayı'ndan uğurlanışı (Sebah ve Joaillier)

Her cuma Beşiktaş'ta bayram vardı. Sinan Paşa Camisi, bütün yan bölmeleri avlusuna kadar dolardı. İbadet eden, dindar kişilerin bu kalabalığını bayram sanırdınız. O gün, çölün kör şarkıcısı geçerdi, bakır tenli ve yarı çıplak. İki gözünde iki yarık, sol eli açık, sağ elinde bastonu. Sesini yükseltebildiğince yükselterek Kur'an'dan âyetler okurdu. Yoldan geçenler duraklar, taş kesilir, dinlerlerdi. Söyledikleri gerçi anlaşılmazdı; ama yaklaşır avcuna para bırakırlardı. Sonra Çifte Körler gelirlerdi. Gözleri kapalı yan yana. Ölçülü adımlarla sol elleri açık, sağdakinde baston, ölçülü adımlarla ilerlerdi: "Beyefendi ağabeyler, hanımefendi ablalar, Allah çocuklarınızı yakınlarınızı görünür görünmez kazalardan belalardan korusun. Sadakanıza muhtacız" diye yalvarırdı teki. O susunca öteki

"Allah... Allahu ekber" diye sesini vurgulayarak yükseltirdi. Yoldan geçen erkekler, yüzleri örtülü hanımlar durur, yaklaşıp sadakalarını verirlerdi. Sağır-dilsiz bir başkası belirirdi cami meydanında. Adı yoktu. İnce uzun yüzü, tuhaf gözleriyle insandan çok maymuna benzerdi. Bıyıkları diken gibi dikti. Ne genç, ne yaşlı. Kırmızı çuhadan bir Arnavut cepkeni, altına da potur giydirmişler. Acaba kim bakıyordu? Konuşmuyordu ki söylesin. Gezinir, durur; hangi tarafa gittiğini kendisi de bilmezdi. Parmaklarını dudaklarına çarparak "Av.. av.. av..." sesleriyle sanki bir çalgı çalardı. Şerbetçinin önüne geldiğinde içmesi için bir şıra verirlerdi. Helvacıya gider, helva verirler; onu da yerdi. İkramı geri çevirmek günahtı. Nereden geldiğini bilen yoktu. Geceleri camide yatardı. Bir başkası, Arnavut Hoca peydahlanırdı, siyah bir cübbe, beyaz bir sarıkla. Akli dengesi olmayan birisiydi. Yerde bir gazete kâğıdı veya kâğıt parçası görünce sinirlenirdi. Kâğıda basmak günahtı. Toplar, duvar deliklerine sokardı, "Lanetliler, lanet..." diye Arnavutça bağırarak. Türkçe bilmezdi.

Sırada, çıplak, siyah, tepeden tırnağa bir deri parçasıyla örtünmüş bir Arap var. Sağdan sola, omzundan koltuk altına astığı tulumla, kutsal "ab-ı zemzem" sunan... Her dükkânın, her geçenin önünde durur; üzerinde âyet yazılı kupasıyla bir yudum su verirdi, daha fazla değil. Para almaz, konuşmazdı da. Yürürdü. Kim bilir hangi iyilikseverin sevabınaydı?.. "Sebil... Sebilullah... Sebil..." diye bağırırlardı, sokağın sonunda durup soğuk, kaliteli, tatlı su dağıtanlar. İçenler, ölülerinin ruhuna rahmet okurlardı. "Fıss..." diye ıslık çalar gibi sesler çıkarırlardı. Tunuslu, Cezayirli, Araplar. Başparmak kalınlığında dudakları, kocaman kafaları, geniş yüzleri. Başlarında Aziziye fesleriyle ve bizim siyah püsküller yerine mavi püsküllerle. Büyük torbalarını sırtlarından indirir, on kuruşa fes satarlardı. Kokulu yağ (esans) satanlar her geçene yanaşırlardı. Sen istemesen de onlar elbisene sıkarlardı, ağır, günlerce, haftalarca üstünüzden gitmeyen yağlarını. Bazen bir arada bazen arka arkaya tespih, ağızlık satanlar gelirlerdi. Uzunları doksan üç, en kısaları on üç veya yirmi üç taneli, rengarenk tespihler. Kirazdan vişneden uzun ağızlıklar, siyah veya kırmızı. Kehribardan sarı ağızlıklar, yaseminden beyaz ağızlıklar... Kahvehanelere girerler veya gelip geçenlerin önünde dururlardı.

Cumaları, fırının alt tarafındaki Musa Çavuş'un kahvehanesinin önündeki oturacaklar, saraylılara aitti. Bu gelenlere akağalar [48] denirdi. Hizmetkârlıktan ağalığa terfi etmişlerdi. Hiçbiri okuma yazma bilmezdi.

Boğaza kadar kapalı yakalı siyah istanbulin [49] giyerlerdi. Giysilerinin etekleri dizlerine kadar uzundu. Bu, onların üniformalarıydı. Sudanlı Hacıbaba da buraya gelirdi. Burası onun da yeriydi. İhtiyar mıydı, kim bilir? Fakat ihtiyar olmalıydı. Ne bıyığında ne saçında bir tek beyaz tel yoktu. Gerçi saçı da bıyığı da uzamazdı. Kömür gibi siyahtı saçı, bıyığı; gözleri ise ateş gibi parlardı. Vücudu bir iskeletti, bir dirhem etten yoksun. Uzun, upuzun boylu, tenha bir yerde karşısına çıktığının ödünü patlatacak bir tip. Bir kelime Türkçe bilmez, konuşmazdı da. Nasıl konuşulsun ki? Bembeyaz bir entari giyerdi. Dilinden düşmeyen yegane sözler "Anatolli tayyip... Rumeli battal" , yani "Anadolu iyi, Rumeli (Avrupa) kötü" idi. Ama o her iki tarafı da tanımıyordu!

---

48 Akağa. Osmanlı sarayında görev yapan, Boşnak asıllı hadım. Akağaların, Sarayın harem dairesiyle bir ilgileri olmaz, Enderun ve Mabeyn dairelerinde kapıcılık yaparlardı. Amirleri Kapı Ağası, Babüssaade Ağası unvanlarını taşırdı.

49 İstanbulin. 19. yüzyıl sonlarında yaygınlaşan ve sivil kamu görevlileri için bir tür resmi kıyafet niteliği kazanan önü düğmeli, dar ve eteği uzun ceketle sıkma yelek ve pantolondan ibaret erkek elbisesi.

Kalabalık akşama, gecenin ilk saatlerine kadar çözülmez; herkes sanki döner dururdu. Çoğu gençlerden oluşan bu kalabalık, bir törene gidişi hatırlatırdı. Bunların arasında Aşiret Mektebi'nin [50] öğrencileri de vardı . Okulları Kabataş'ta, şimdiki iskelenin karşısındaydı. Zeytunî yeşil üniformalarının yakasında "Aşiret Mektebi" işliydi. Esmer, hatta çok esmer tenliydiler. Doğu vilayetlerindeki Arap paşaların, kabile reislerinin, şeyhlerin çocuklarıydı bunlar. Türkçe öğrenmeleri, Türk eğitimi almaları için getirilmişlerdi. Kürtçe, Arapça konuşurlardı. Kalabalığın ikinci kesimi, sultanın Arnavut ve Arap muhafız askerleriydi. Arnavutlar sarayın Beşiktaş, Araplar da Ortaköy cihetlerindeki kışlalarındandılar. Ordu yasalarına tabi değillerdi ve ordunun inzibat çavuşları bunların disiplinine karışmazdı. Bu nedenle diledikleri gibi dolaşabilirlerdi. Her iki zümre de yine Türkçe bilmiyordu. Arnavutların üniforması, lacivert çuhadan uzun Arnavut poturu, kısa salta olup üzerleri kırmızı kaytanlarla işlemeliydi. Kemerleri de kırmızıydı. Araplarınki kan kırmızısı çuhadan şalvar, kısa mavi salta, kırmızı kemer ve yeşil sarıktı. Birbirine sürtünerek geçen bu insan selinde, Çerkezler, başlarındaki beyaz veya siyah papakları, uzun entarileri,

bellerindeki kamaları, göğüslerindeki fişeklikleri ile ayırt edilirlerdi. Sonra Hamidiye Alayları'nın [51] subayları. Üzerine, kırmızı ve sarı parlak nişanlar işlenmiş yüksek başlıklarıyla dikkati çekmekteydiler. Çöl Arapları, çıplak ayakları, çıplak kolları, keten renginde, keçi kılından örülmüş giysileriyle, Arap burjuvaları ise rengarenk Suriye maşlahları, sarı deriden terlik ve çedikleriyle, Kürtler türlü renklerde yöresel giysileriyle Karadeniz Lazları sıkı cepkenleri ve başlıklarıyla bu kalabalığı örmekteydiler. Tabii aralarında Beşiktaşlılar da vardı.

Ortaköy veya Fındıklı'da yolumun üstünde en çok gördüklerimden biri de hizmetkârların yemek taşımalarıydı. Buna her zaman rastlardım . Aynı biçimde ve dize kadar uzayan istanbulin giymiş hizmetkârlar, başlarında tablalar [52] taşıyarak arka arkaya, birer birer saray mutfaklarından dışarı çıkarlar; birbiri ardınca dizilerek tekdüze adımlarla yürürler, kendi gidecekleri noktalara yaklaşınca gruptan ayrılırlardı. Saray mutfakları, Dolmabahçe Caddesi üstünde Yıldız ve Çırağan kuşhaneleriydi [53]. Yemek dağıtımı, her gün üç öğünde yineleniyordu. Fındıklı'dan Kuruçeşme kıyısına kadar uzanan kaç kilometrelik saraylar semtindeki sultanlara, saraylılara, cariyelere,mabeyinci beyefendilere, ağalara, mevsimine göre nadide yiyecekler, kapaklı tepsiler içinde taşınır dururdu taskebapları, orman veya testi kebapları, külbastılar, hanımbudu köfte, kadıngöbeği tatlı, köfteli pilavlar, pilavzerdeler, hünkârbeğendiler, imambayıldılar, karnıyarıklar, baklava, saray lokması, dilber dudağı, ekmek kadayıfı, tavuk göğsü... Bunlar o kadar bol hazırlanırdı ki, iki dükkân Beşiktaş'ta, bir dükkân da Ortaköy'de, halka ekmek kadayıfı, muhallebi, tavukgöğsü satardı. Şerbet içinde yüzen bütün bir ekmek kadayıfı veya büyükçe bir kayık tabakta tavukgöğsü iki kuruştu. Mısır pirinciyle pilavlar ne kadar istersen bir kuruştu. Yalnız, buralar lokanta değildi, alıp götürmek şarttı.

---

50 Aşiret Mektebi . II. Abdülhamit'in buyruğu ile 1892'de İstanbul'da açılan okul. Arap aşiretlerinden getirtilen soylu çocuklara Osmanlılık bilinci ve eğitimi verilmesi amacına dönük bu okula daha sonra Arnavut ve Kürt gençleri de alınmış, Panislamist bir eğitim öngörülmüştü. 1907'de kapatıldı.

51 Hamidiye Alayları. Hamidiye Süvari Alayları da denmiştir. II. Abdülhamit, Doğu'daki, ayaklanmaya ve soyguna alışkın aşiretleri disipline edebilmek için, her aşiretin reisine paşalık veya miralaylık rütbesi vererek birer milis birligi oluşturmalarını öngördü. Sözde bunlar, kendi

bölgelerinin güvenliğinden sorumluydular. Bu milis gruplarından küçük birlikler, zaman zaman İstanbul'a getirtilir, törenlere katılmaları sağlanırdı.

52 Tabla. Servise hazır saray sofrası. Saray mutfağıında pişen yemekler, tahta tepsiye sıralanmış sahanlara taksim edilir, her tepside altı kişilik yemek bulunurdu. Daha sonra her tabla, uçları üstteki deliklerden geçirilmiş bağları olan örtülere sarılırdı. Bunları başlarına koyan ayvaz ve tablakâr denen servis görevlileri, sarayın ilgili dairelerine, saraya yakın diğer birimlere taşırlardı. Tabla örtüleri, yemek götürülen kişilerin konumuna göre değişik renklerde olurdu. Sultan tablaları kahverengi veya lacivert, kalfa ve usta kadınlara mahsus tablalar mavi, cariye tablaları beyaz örtülü olurdu.

53 Kuşhane. Kuşhane Matbahı da denmiştir. Padişah için özel yemeklerin hazırlandığı, Matbah-ı amire'den ayrı küçük mutfak. Yazar, burada Matbah-ı amire ile Kuşhane Matbahını karıştırmıştır. Cadde üzerindeki her iki saray mutfağı kuşhane degil, genel yemek servislerinin yapıldığı matbahlardı.

O yaşlarda bir çocuktan ne beklenir? Bir köylü genci gözüyle Ermeni kadınların giysilerini beğenmezdim! Güzel bulmazdım... Rum, Yahudi, bütün gayrimüslimlerin giyimlerini de aynı şekilde beğenmezdim. Üzerinde yapay çiçeklerle veya üzüm salkımlarıyla desenler olan atlastan ve hasırdan şapkalarını gülünç buluyordum. Saçlarını büküp enselerinde bir topuz yapmalarını da. Etekleri, özellikle de fistanlarının etekleri o kadar uzundu ki yürürken sağ elleriyle eteklerini kaldırarak ilerlemeye mecbur olmaktaydılar. Ne kadar çirkindi! Nesi güzeldi bunların?

O yılları anlatırken köpeklerden söz etmemek bir noksanlık olur. Payitahtın hem Avrupa, hem Asya yakasında, Kavaklar'a kadar bütün çarşıların ve semtlerin sokakları sayısız köpekle doluydu. Sokakların çoğu da kaldırımsız. Bütün bu sokakları boydan boya köpekler işgal etmişti. Yan yana, yavrularıyla beraber ya da yavrusuz muayyen yerleri sahiplenmişlerdi. Çarşılarda, dükkanların önlerinde veya mahallelerde evlerin eşiklerinde toplanarak. yatarlardı; gözleri yarı açık veya açık. Isırmak bilmezlerdi. Velev ki, dükkana, eve giriş çıkışta üzerinden geçerken kuyruğuna ya da başka bir tarafına basılsın, ayaklanır, ulurlar yine yatarlardı. Sınırları vardı. Bir köpek, başka bir köpeğin semtine sınırına giremez, oradan geçemezdi. Kılıçali mahallesinden bir köpek, Paşa mahallesinde bir görünse, mahallenin tüm köpekleri, hep birlikte ayağa kalkıp havlarlardı. Yavruları, küçük enikleri bile bir şey anlamış gibi incecik sesleriyle katılırlardı bu şamataya! Fakat, yabancı köpeğin üstüne

gidip saldırmazlardı. Yabancı köpek de havlamadan koşar, uzaklaşırdı. Hasan Paşa Karakolu'nun meydanına gitse o sınırlardaki köpekler havlarlardı. Köybaşı'na gitse oradakiler ... Halkın kulakları bu seslerden, mahalleden mahalleye köpek havlayışlarından tıkanırdı. "Bre suss!" diye kızıp bağırırlardı. Yabancı köpek, Dolmabahçe'den Kabataş'a kadar koşar, bir köşe, bir kuytu bulur, oraya büzülür, ta ki o semtin yerlisi oluncaya değin.

Seyyar kahveci. Küçük mangalda pişirilen kahveyi oracığa oturan müşteriler höpürdetiyor, yanlarında da bir sokak köpeği.(Sebah ve Joaillier)

Yazın güneşte, kışın karda, yağmurda, çamurun üstünde açıktadırlar. Dükkânlardan, mahallelerde evlerden ekmek, kemik, yemek artığı verilir. Yaşlı hanımlar fırınlardan beş on ekmek alıp büyük parçalar halinde çarşının veya sokağın bütün köpeklerine dağıtırlardı. Bu sevap sayılıyordu. Halk acırdı köpeklere. Eğer bir köpek hastalanır, kazaya uğrar veya yavrularsa, süt, yemek, yoğurt kaymağı getirenler olurdu. Hasta, kazazede ya da yavrularıyla köpeğin yemesi için. Bir kimse bir nedenle bir köpeğe vurursa, köpekler korunacaklarını biliyormuş gibi, ağlamaya adeta hıçkırmaya başlarlardı. Oradan geçenler de çevredeki halkla beraber olur, adamı ayıplarlar, hatta döverlerdi, özellikle de müslim olmayan biriyse ...

1908 Meşrutiyeti, köpekleri topladı, İnsiz Ada'ya[54] götürdü ve orada öldürdü!

---

54 İnsiz Ada. Hayırsız Ada veya Sivri ada. Muhtemelen, bu adalardan birine "insiz ada" da deniyordu.

Ortaköy Camisi ve Cuma Selamlığı için, rıhtıma yanaşan saltanat kayıkları.(Sebah ve Joaillier)

ORTAKÖY

I

Ortaköy'ün sokaklarını, evlerini, Beşiktaş'takilerden daha iyi öğrenmiştim. Gerçi fırın Beşiktaş'taydı, orada kalır, yatar, okulumun olmadığı günlerde fırında çıraklık yapardım.

Beşiktaş'ın en ucundaki semt, Paşa Mahallesi'ydi. Oradan Ortaköy'e giderdim. Rum evleriyle dolu bir semtti. Büyük bölümü, düzensiz, eğri büğrü bir yokuşun üstündeydi. Aşağıda düz yolun üstünde bir de kiliseleri vardı. Kilise, evlerden daha eskiydi. Belki, Konstantinopolis'ten kalmaydı, kim bilir? Tarihçi değilim ki bileyim. Ermeni evi yoktu bu semtte, Türk evi de. Veya ben görmemiştim. Fakat bulunmadığını sanıyorum. Tek Yahudi evi vardı; diğerleri gibi iki katlı, ahşap, eski. Önü yalaklı bir çeşmenin yanındaydı. Sular yalaktan sürekli taşardı. Atları getirir suvarırlardı. Yahudi dişçiydi. Kapısının yanındaki tabelada, çerçeve içinde yapay dişler (protez) vardı. Fazla ilgilenmez, bakar geçerdim. O yaşlarda ben, en sert cevizleri bile taşla değil, dişlerimle kırardım. Yapay dişleri ne yapayım? Müşterisi de yoktu. Yukarıdaki pencerede oturur, müşteri beklerdi. Hadi diş yaptıran olmuyordu; çektiren de yoktu. Çünkü o yıllarda bu işi her yerde, kahvehanelerde berberler yaparlardı. Dişi çekilen, duyduğu acıdan bağırdığı zaman, kahve içenler, kâğıt oynayanlar, müdahale eder, ayıplarlardı: "Eee ... Kendini biraz tut. Ne oluyorsun!", sonra da "Geçmiş olsun," derlerdi.

Çırağan Sarayı'nın caddesine çıkardım. Burası şehrin en geniş yollarındandı. Ben hep sol kaldırımdan yürürdüm, bir surun altından. İlk durağım Kılıçali'ye gelirdim. Yoldan o kadar içeriye çekilmişti ki, bir-iki ev ancak görünürdü. Her gün geçtiğim halde, bir kez durup nasıl bir yer olduğuna bakmadım hiç. Türk evlerinin bulunduğu bir Türk mahallesiydi. Evler çok muydu, az mıydı, dükkân, kahvehane, bakkal var mıydı? .. Tabii ki olmalıydı. Ancak, Ortaköylü on-on iki yaşlarındaki Yahudi çocukları - okulları olmadığından okuma yazma bilmez, sekiz yaşına girince ticarete atılır, boyunlarından asılı, kibrit, zarf, çakı, ayna satarlar, nereye olsa girerlerdi- Kılıçali tarafına dönmezlerdi. Belki orada alan da olmazdı. Çırağan'a yaklaşır "yasak bölge" ye girerdim.[55] Yüz metrelik bir alanda, caddenin dönemecine kadar, duraklamazdım. Bakınmaya, konuşmaya da

müsaade edilmezdi. Bir tanıdığa rastlarsanız, hafif baş sallayıp geçerdiniz. Benim yürüdüğüm kaldırımların tarafında Çırağan Sarayı' nın bahçeleri yer alıyordu. Buraları, Yıldız tepelerindeki Sultan Hamit'in Arap ve Arnavut devriyelerinin ve göğüslerine Osmanlı nişanları dizilmiş uzun boylu safkan Türk yâver ve muhafızlarının kışlalarına kadar uzanırdı.

---

55 Yasak Bölge. Resmen böyle bir yer olmamakla birlikte, üç ay padişahlıktan sonra tahttan indirilen Sultan V. Murat'ın 1876· 1904 yılları arasında göz hapsinde tutulduğu Çırağan Sarayı ve çevresine Sultan II. Abdülhamit'in buyruğu gereği kimsenin yaklaşmasına izin verilmiyor, sarayın arkasındaki anayoldan geçenler ise önlerine bakarak ve hızla buradan uzaklaşıyorlardı.

Karşı taraftaki sağ kaldırım, Çırağan saraylarıydı. Bunlar görünmez, on beş metre yükseklikteki surların arkasına düşerdi. Denizden vapurla geçmeliydiniz ki görebilesiniz. Çırağan köprüsüne gelirdim. Sarayları bahçelere bağlayan köprünün tonozu vardı ve çatılı üst katının iki tarafı da kapalıydı. Zaman zaman altından geçerdim. Şehrin en büyük kuşu, çölün bir devekuşu, benim yürüdüğüm kaldırımdan görünmezdi. Görebilmek için karşı tarafa geçmek gerekirdi. O, ağaçların altında gezinir, gökkuşağı rengindeki tüylerini birden açar, "gulu, gulu, gulu ... " diye bağırırdı. O kadar yüksek sesle ki ortalık gümbürderdi ve çok uzaktan duyulurdu. Bazen Ortaköy'e vardığımda dahi sesini duyardım.

Köprünün altında bir kapı vardı. Burada saraylı ağalar bekçilik ederlerdi. Hepsi de resmi nöbet kıyafetleri içinde oturmaktaydılar. Boyunlarına kadar düğmeli siyah istanbulinleriyle. Bunlara akağalar da denirdi. Burası bir koridordu. Günün ve gecenin hiçbir saatinde de kapanmazdı. Işığı kapı aralığından alır, aydınlandığı kadar aydınlanır, gerisi karanlık olurdu. Buranın meçhul derinliklerinde hasta ve hapsedilmiş olan Sultan Murat yaşardı. Gözümün ucuyla bakarak geçerdim oradan.

Caddenin meydanına gelirdim, Ak Cami'nin [56] onune. Geniş alanlı bahçelerin demir kapısı oradaydı. Tam karşıda, sarayın duvarları (surları) kadar yüksek, hiç açılmayan cümle kapısı. Her yıl kireç renginde beyaza boyanır, altın yaldızıyla kaplama yapılırdı. Oradan on adım ötede, sarayların mutfakları başlıyordu. Aynı sırada, kaldırım boyunca birçok bölümleri olan tek katlı, taş aşhaneler. Fakat hiç duman çıkmazdı; yemeklerin ne zaman, nasıl, neyle piştiğini hiç görmezdim. Ortaköy'e girerdim. Köyü adım adım bilirdim, bir yerlisi gibi: Taşmerdiven'i, oradan

yukarı Şınork Amiryan'ın, sarayın ekmekçibaşısı [57] Agopik Efendi Noradungyan'ın, kilercibaşının [58] oturduğu surlarla kaplı sokaklarını, Ermeni kilisesini, okulunu, oradan öte, Andonyan Birliği' nin manastırını, Ermeni Katoliklerin kilisesini, Portukal Mikayel Paşa'nın sokağını, Çingene Mahallesi'ni, sonra Ortaköy çarşısını, Rum kilisesini, Yahudilerin sinagogunu, yine onların yaptığı Sivastopol sokağını, daha sonra, sarraf Siman Bey'in yalısını, camiyi, iskeleyi, Kuruçeşme 'ye kadar uzayan rıhtımı, Saray damatlarından Gazi Osman Paşa' nın oğulları Kemalettin ve Nurettin paşaların, genç prenseslerin sırayla saraylarının kapılarını, fakirlere pirinç pilavı dağıtılmasını, Dahiliye ve Adliye nazırları Memduh ve Abdurrahman paşaların köşklerini, Prens Sabahattin 'in Kuruçeşme'deki korusunu, Saray Müzesi'nin [59] müdürü Hamdi Bey'in (Osman Hamdi) denize nazır yalısını. .. Nereden, nasıl öğrenmiştim bu yerleri? Beşiktaş'taki fırında çırak olduğum zamanlar, Ortaköy'de çok müşterilerimiz vardı. Her gün iki atın sepetleriyle ekmek giderdi hepsine. Birini babam, diğerini de Mardiros dedem götürürdü. Mardiros dedem, sülalemizin ikinci hanesindendi. Biz, birbirimizden ayrı dört evdik. Babamın babasıydı. Diğer üç evin büyükleri de yine benim dedelerim, onların hanımları, benim ninelerimdi. Biz sülalece ekmekçiydik. Memlekete sırayla gidip gelirdik. Yazları ve okul tatil olduğu zamanlar, kendileri çalışmaz, Nişantaşı'na, Maçka'ya tablakâr Arnavut Sefer Ağa'nın bulunmadığı zamanlarda onun evlerine ekmek dağıtmaya beni gönderirlerdi. Yine onlar uygun görünce babamın ve dedemin müşterilerinin ekmeğini de ben götürürdüm. O nedenle, Ortaköy sokaklarını, mahalle mahalle, ev ev bilirdim. Mardiros dedem, benim becerikliliğime sevinir: "Yaşa Agop, benden iyi benim evlerimi öğrendin. İyi bir tablakâr olacaksın. Demircilerin dört evinin çocukları arasında tekten olacaksın!" derdi. Ancak bu sadece fırındaki çıraklığımdan değildi. Buraya kadar fırsat bulup anlatamadım. Ben iki yıl da Ortaköy'de okula gitmiştim.

---

56 Ak Cami. Ortaköy'deki Mecidiye Camisi veya Ortaköy Camisi. Ak Cami bir halk deyimi olmalıdır.

57 Saray ekmekçibaşısı. Has fırın amiri olarak sarayın gereksinimi olan ekmeklerin pişirilmesinden sorumlu görevli.

58 Kilercibaşı. Ser-kilârî, kilârcıbaşı da denirdi. Saray kilerinin yöneticisi aynı zamanda padişahın sofra sorumlusuydu. Yemek servisini yapan uşaklara nezaret ederdi. Bu göreve padişahın en fazla güvendiği kişilerden biri atanırdı.

59 Saray Müzesi. Bu müzenin, o zaman resmi adı "Müze·i Hümayun" olup kurucusu ve müdürü Osman Hamdi Bey (1842-1910) olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri kastedilmiş olması gerekir.

1897'de köyden geldim. İstanbul'daki ilk okulum Ortaköy'de oldu. Ermeni okulu değildi, Fransızlara aitti. Ecole Française derlerdi. Neredeydi bilir misiniz? Andonyan Birliği'nin manastırından çok uzak olmayan bir yokuşun üstünde -bu yokuş Yıldız sırtlarına çıkardı - sırayla ahşap evler vardı. En büyüklerinden tekini okula çevirmişlerdi. Madam Henriette, Bayan Mari, Esayi Efendi Terziyan, Galatasarayı Sultanisi'nin Fransız müdürünün başkanlığında yönetirlerdi. Oraya yazılmam da şöyle olmuştu: Ecole Française, bizim fırının müşterisiydi; ekmeklerini babam verirdi. Babam onlara anlatmış, "Okutmak için getirdim beraberimde, biraz Fransızca da bilir" demiş benim için. Lâfını bitirmesini bile beklememişler. "Yarın bize getireceksin, okulumuza alacağız, öğrencimiz olacak. Ermeni okuluna koymayacaksın. Ben Venedik Mıhitaristlerindenim, [60] her gün Ermenice dersimiz var, en iyi Ermenice'yi öğretirim" demiş Terziyan Efendi. Babam söz vermiş. Akşam fırında Melkon ve Mardiros dedelerim, "Madem ki Ermenice de var, Ermenice öğretmenleri de var, daha iyi senin de gözünün önünde olur" dediler. Zaten bir gün önce beni Galata'ya götürüp üstüme elbise almışlardı. Çoraplarımdan başlayarak üzerimde köyden gelme ne varsa hepsini çıkarttılar. Kemerim, çediklerim, beyaz yünden kalın çoraplarım, mintanım, şalvarım... Beyaz gömlek, pantolon, yelek, ceket giydirdiler. Başıma kalıplanmış fes koydular. "İstanbul'da kemer bağlanmaz. Dağa, tarlaya gitmiyorsun" dediler. Gömleğim biraz genişti. "Zararı yok o kadarının. Dar olmasın da geniş olsun. Gün be gün büyüyeceksin" diye eklediler vurgulayarak. Birkaç hafta içinde büyüyecektim! "İn hamurhaneye, aynada kendine bak!" Aşağıya indim. Bizim yattığımız odada ayna yoktu. Hamurhanede altın yaldızlı çerçeveli güzel bir ayna vardı. Azbıderli çocuklarından hamurkâr Yeprem'indi. Yenimahalle'ye yangın seyretmeye gitmiş; güya tutuşan bir evin eşyasının kurtarılmasına yardım etmiş; onlar da kendisine bu aynayı hediye etmişler. İnanır mısınız? Oradan uçurmuş, "Kalk gidelim!" yapmıştı. Memleketteki evine götürecekti. Ben o gün ilk kez kendimi bir aynada seyrediyordum. Köyde, evlerimizde ayna yoktu. Hiçbir evde yoktu. Eğinli çerçilerin

getirdiği on paralık aynalar vardı. Onlardan benim de cebimde bir tane bulunuyordu. Onlarda görürdük kendimizi. Kim kendi süsünü kontrol ederdi ki? Yeprem'in aynasında boylu boyunca gördüm kendimi. İnanasım gelmedi. Bu ben miydim? Ne kara, ne kapkara gördüm kendimi! .. Ufak tefek de olduğumdan, şeytan yavrusuna benzemiştim. Şeytan yavrusu görülmüş mü? Öyle deriz, çirkin bir şey gördüğümüzde. Ellerime baktım, onlar daha da karaydı. Taze ceviz kabukları elleri karartır. Köydeyken günlerce bahçelerde ceviz ağaçlarının altında oturmuş, taze ceviz yemiştik. Memlekette de ben bu kadar siyah mıydım? .. Ama hayır, hiçbir çocuk bu kadar siyah değildi ki. Keşiş Düzü' nün Surp Kevork Kürtlerinin oğlanları, Dostallıların [61], Muşutluların [62] çocukları, Fırat'tan aşağı mağaralardaki çocuklar arasında bile benim gibi karası yoktu. On iki gün, güneş altında yol gelmiştim. Onun için mi bu kadar karardım? Köyde mavi bezden elbise giyerdim, şimdi bembeyaz gömlek, beyaz ceket, pantolon giydim, beyaz denmez, kirli beyaz, grimsi, yünden. Herhalde bunlar beni daha da kara gösteriyordu. Babam beni götürüp okula teslim etti, işine döndü. Terziyan Efendi beni inceledi. Fransızca, Ermenice okudum, akıcı bir biçimde, duraksamadan. İki bölme işlemi verdi, böldüm. Beşer satır hem Fransızca hem Ermenice yazdım. Köyde çocuklarla güzel yazıda yarışırdık, kim daha güzel yazıyor diye. En güzel yazımla özenerek yazdım. Her bir harfi çift çizgiyle. Bu o zamanlar en güzeli sayılıyordu. Terziyan Efendi, Müdire Hanım'a, Bayan Henriette'e, Bayan Mari'ye gösterdi. Üçü de beğendiler, beni övdüler. Babam, dedelerim sevindiler başarımdan dolayı. Beni üçüncü sınıfa koydular. Bu karma sınıfta yirmi altı öğrenciydik. Çoğu kız, altı da erkek. Sadece Lecture 'ü (okuma) Bayan Henriette verirdi. Aritmetiği, grameri, Bayan Mari gösteriyordu. Terziyan Efendi de bir gün Fransızca, Ermenice çeviri, ikinci gün Ermenice okuma ve Fransızca konuşma yaptırırdı. Osmanlıca yoktu. Türkçe'ye o zamanlar Osmanlıca derlerdi. Acemiydim İlk ay bocaladım. Sonra toparlandım, kendime hakim oldum. Derslerim kolaydı. Çoğunu biliyor, tekrar ediyordum. Yıl sonunda birinci çıktım! Göz doktoru askeri albay Dikran Bey Acemyan'ın kızı Nayemi hep birinci olurmuş, sınıfın ikincisi oldu. Hariciye Nezaretinde (Dışişleri Bakanlığı) çevirmen Sadettin Bey'in kızları Selma ve Semra, üçüncü ve dördüncü oldular. Bu üç kızın da evlerinde Fransız dadılar varmış. Ben ise "Dördüncü Ordu'nun [63] Erzincan'ının bir köyünden, bir köşesinden, Fırat'ın bir yaylasından, çevre dağlarından, ovasından" öğrendiklerimle gelmiştim

... Kızlar da erkekler de hep yaşıtlarımdı. On iki-on üç yaşlarında. Çabucak ısınıp alıştılar bana.

---

60 Mıhitaristler. 1701 yılında Ermeni-Katolik din adamı Mıhitar Appa (Baba) tarafından İstanbul'da kurulan bir manastır. Dini bir kuruluş olmanın ötesinde, Ermeni cemaati için, eğitim ve edebiyat alanında önemli yenilikler ve gelişmeler sağlamıştır. Daha sonra, Venedik ve Viyana'da da etkili olmuştur.

61 Dostal. İliç'e bağlı köy. Daha önce Divriği'nin Hamo bucağına bağlıydı.

62 Muşut. Erzincan'da Kuruçay ilçesine bağlı köy. Eskiden Armudan bucağına bağlıydı.

63 Dördüncü Ordu. Merkezi Erzurum'da olan Osmanlı ordusu. Bölge halkı, İstanbul'da ve başka yerlerde kendilerini çoğu zaman Dördüncü Ordu'danım diye tanıtırlardı.

Benimle ilgilenir, soru yağmuruna tutarlardı. İlk günlerdeki yabancı olma korkularım geçmişti. Artık ben onlara hükmediyordum. Rengim onları şaşırtıyordu. Siz de bilirsiniz ki eskiler, şimdiki gibi değildiler. Oysa o yıllarda kadınlar, güneşten, güneş çarpmasından korkarlar, başlarında şemsiye ile yürürlerdi. Büyümeleri gölgedeydi. Büyüğü küçüğü beyaz tenliydiler. Kiliselerin ispermecet mumlarının renginde ve yumuşaklığındaydı, nazik ve etli parmakları. Sınıfta sadece ben, Afrikalı zenci bir çocuğu andırıyordum, suratımla ve parmaklarımla.

- Neden bu kadar karasın? diye sorarlardı bana.

- Ben bilir miyim? Kara doğmuşum! derdim.

Fırında her gün, topraktan büyük bir çömlekte on sekiz kişi için, bir gün kuru fasulye, bir gün çorba pişirirlerdi. Ben de okula bir gün fasulye, bir gün çorba götürürdüm. Onların yemeklerine, etlerine bakmaya çekinirdim, göz ucuyla bakardım. Onlar ise İstanbul kızlarına özgü serbestlikle çevremi sarar, toplanır, bilmek isterlerdi:

- Sütle mi? ..

- Hayır tanla, derdim.

- Aaa! .. diye şaşırırlar, "tan nedir?" derlerdi.

Anlatırdım:

- Yoğurdu suyla karıştırırız, tan olur. Yarma ise kepeği alınmış kırık buğdaydır. Pişiririz çorba olur. Tanı çorbaya katar yeriz.

- Aaa! .. diye bağırırlardı.

Sefertasının alt gözü büyük ve derindi, öğrenciye uygun değildi, sefertasım. Yıldız Sarayı'na aitti. Fırınımızın Arnavut tablakârlarından usta Anceli, kendi müşterilerinden olan Yıldız Sarayı'nın paşalarından birinin mutfağından getirmişti bana. Onlara "Bizim de mektebe giden bir çocuğumuz var" demiş, onlar da vermişler. Büyük bir tas çorbayı alırdı. İçine çokça ekmek doğradığımı görürlerdi; arasına kaşık girmeyecek kadar!

- Onun hepsini de yiyecek misin?

- Evet, tabii ki yiyeceğim.

- Aaa!.. diye bağırırlar; olağanüstü bir şey görmüş, duymuş gibi heyecanlanırlardı.

- Biz çok ekmek yeriz, derdim. Yemeğimiz çorbadır, çok ekmek yemezsek hemen acıkırız. Ekmek tok tutar, doyurur insanı.

Ertesi gün fasulye götürürdüm. Biz hep üç okka fasulyeyi bir okka soğanla pişirirdik. Onlara anlatırdım:

- İçine zeytinyağı karıştırmayız. Zeytinyağına alışık değiliz ve hoşlanmayız. Soğanla pişiririz ki daha lezzetli olsun. Bolca da dövülmüş kırmızı biber katarız. Mırmır [64] olması için. Biz mırmırdan hoşlanırız.

- Nasıl yiyorsunuz acıyı?

- Evet, acı olmalı. Yoksa ot gibi olur.

- Haydi be! .. diye bağırırlardı hepsi birden, yemeği kim pişirir?

- Ateş pişirir, kim pişirecek? derdim. Biz on sekiz kişiyiz. Hepimiz de pişiririz, ben bile. Hepimiz açar bakarız, tuzsuz mu, suyunu çekmiş, su ister mi, pişmiş mi? .. Çok kaynatır, iyice pişiririz, fasulye ve soğan eriyene kadar pişince ateşten alırız.

Başka şeyler de sorarlardı:

- Sizin köyün kızları okula giderler mi?

- Hayır, derdim, okulu ne yapacaklar?

- Aaa! .. Hep evde mi otururlar?

- Ne oturması? Bırakırlar mı ki otursunlar? Bizden çok daha fazla, bizim iki katımız çalışırlar. Altı yaşına kadar ancak oynayabilirler. Yediye bastıkları gibi evdekilerle birlikte çalışmaya başlarlar. İlkbaharda ilk iş, kışın biriken gübreyi eşeklere yükleyip götürmek ve tarlaları gübrelemektir. Bu iş birkaç gün sürer. İlkbaharın ikinci işi, tarlaların temizlenmesi, yabani

otların sökülüp kopartılmasıdır. Kağhank [65] yapılacak, tarlaların dikenleri, otları atılacak ki buğdaylar gelişsin. Ermeninin tarlası temiz olmalıdır. Ardından vig [66] toplaması gelir. Vig ekili tarlalar biçilir, burmalar sarılır, kurutulur, samanlıkta depolanır. Ardından ot yolma gelir. Bir ay sürer. Önce, bahçelerin tarlaların sınırlarındaki otlar yolunur. Sonra dağlara vadilere gidilir. Oralar herkesindir. Nerede bulunursa, toplar, sırtlar, yük yük köye getirirler otları. Ardından tarlaların biçilmesi gelir. Temmuz ayının on beşinden ağustosun on beşine kadar, daha da ileriye. Bir evin on, yirmi, otuz ve daha çok tarlası olur, birbirinden uzakta. Geceleri evlere gelinmez, tarlalarda yatılır. Ürünü köye, harman yerine yollarlar. Ekinler yığılır. O tınazlann harman edilmesi, samanının rüzgârda ayrılması, buğdayın ambarlara, samanın samanlıklara taşınması haftalar sürer. Bağlar da var. Her evin bir, iki, üç, dört bağı olur, dere kenarında. Dize kadar paçaları sıvayıp dereye girmek, su bağlamak, ağız açmak ve kapamak, bağları sulamak, ürünü toplamak, insanın dilini dışarı düşürür, belini kırar. Sabahtan akşama kadar dut toplarsın, yine de yerler binlercesiyle doludur. Bizim çok ağacımız vardır. İstanbul 'un ağaçlarına benzemez. Yediveren derler. Eylül sonuna kadar dut olur dallarında ...

---

64 Mırmır. Ermenice bir söz. Yenen veya içilen şeyin çok fazla acı olmasından ağzın ve genzin yanması.

65 Kağhank. Tarladaki yabani otların dikenlerin temizlenmesi anlamında Ermenice bir sözcük. Yöresel olarak bu işleme birçok adlar verilir. Örneğin keyhenk, kehan.

66 Vig (fig). Baklagillerden yabani bezelye. Hayvan yiyeceği olarak yetiştirilir. Türkçe'de fiğ, fiy, derder çiçeği gibi adlar verilir.

Durur, artık yeter, der ve eklerdim:

- Bizim kadınlarımızın, bizim kızlarımızın üstünde bir dirhem et kalmaz, erirler; bir deri bir kemik kalırlar. Avucunla sık nerelerini istersen. Et yoktur, kemiktirler. Bizim kızlarımız on beş yaşına gelince de evlenirler.

- Aaa! .. diye şaşırır, doğru mu bu dediklerin? derlerdi. Bazıları inanmazlar:

- Yalan söylüyor be! Bizi aldatıyor, diye çıkışırlardı.

Okula gittiğim günler, sabahları Paşa Mahallesi'nden geçerken bir çocuk, benden de küçük -yedi yaşında var yok- "O bak-ka-lisirte" diye bağırarak

sokakta yürürdü. Şaşırırdım. Elinde hiçbir şey de yoktu. Ne satardı acaba? Dediğini de anlamazdım. "Bakkal" ı evet, o, "isirte" ne demekti? Kime bağırır, ne satar? Kapılar da kapalı olur. "Sokaklarda kimsecikler yok," diye sorardım. Cevap vermez, yürür, öyle bir bağırırdı ki ağladığını sanırdım. Çok sonraları fark ettim ki evlere bağırırdı. Kendisi de, Paşa Mahallesi'nin Rum kadınları da Türkçe bilmezlerdi.

Her sabah, erken saatlerde yolumun üstünde Hasan Paşa, Yıldız'ın ve Beşiktaş'ın askeri kumandanı, Kılıçali sokağından çıkarak belirirdi. Enine boyuna yapılı, abanozdan asası elinde. Müşirlikten bir önceki birinci feriklik [67] rütbesine özgü, parlak yakut rengi geniş kurdelalı üniformasıyla. Yıldız'dan gelirdi, sarayın gece koruması görevinden. Sultan Hamit'in en vefakârı ve sevdiğiydi. Her gün görünecekti haşmetmeaplarına. Beşiktaş'ta bizim fırının karşısındaki karakoldu görev yeri. Her zaman görürdüm kendisini. Yedi-sekiz Hasan Paşa derlerdi ona. Okuma yazma bilmezdi. İriyarı Arnavut devriyelerinin komutanıydı. Bunlar da Arap devriyeleri gibi düzenli ordunun inzibat kurallarına bağlı değillerdi. Hasan Paşa, resmi yazıları imzalatmaya getirdiklerinde Arapça -ki aynı zamanda Türkçe idi o zamanlar- sekiz rakamını yazar; sağdan sola, daha öteye ve biraz aşağısına bir de yedi ekler; iki sayıyı bir çizgiyle bağlayınca "Hasan" yazmış olurdu. Bu kadarı da Sultan Hamit'e yeterdi!

---

67 Birinci Ferik. Osmanlı ordusunda orgeneral eşiti rütbe.

Kılıçali'nin, Çırağan'da hapsedilmiş sultanın (V. Murat), Ortaköy'deki Valide Sultan'ın kızkardeşi Mihrimah Sultan'ın saraylı bütün ağaları, benim Beşiktaş'taki fırıncının oğlu olduğumu bilirlerdi. Bizim ekmek tezgâhının altındaki Musa Çavuş'un kahvehanesine oturmaya, kahve içmeye gelirler, beni orada görürlerdi. Ortaköy'de okula gittiğimi de bilirlerdi. Elimdeki sefertasının bile saraya ait olduğunu bilmekteydiler, çünkü kendi kullandıklarındandı. Onlarla bütün saray iç örgütünün yemeğini vermekteydiler.

- O saray sefertası nereden? Kim verdi sana? derlerdi.

- Bir mabeyin paşasının konağındandır. Onlar verdiler bana. Bizim fırının müşterilerindendir, derdim. Mabeyin, saraydı.

- İçinde ne var? Ne götürüyorsun?

- Bir gün tan çorbası, bir gün fasulye. Soğanlı. Kırmızı acı biberli. Zeytinyağı yok içinde, benim büyüklerim, biz, zeytinyağından hoşlanmayız!

Gülerlerdi.

II

En çok Çırağan'daki aşhanenin tablakârlarıyla tanışıktım. Neredeyse her gün onlarla beraber yürürdük. Bunlar, tablaları, yani sinileri başlarırıın üstünde taşır, Beşiktaş Paşa Mahallesi'nden Kuruçeşme'ye kadar uzayan sarayların yemeklerini götürürlerdi. Benim gidiş saatlerimde, aşhaneden tek tek dışarı çıkar, sıraya girerek art arda yürürlerdi. Onların saray üniformaları istanbulinlerle kaldırımlar karamdı! Ben de bir elimde sefertasım, diğerinde okul çantam, Ortaköy'e giden kervana katılırdım. Ortaköy'cle okula gittiğimi ve bir gün tanlı çorba, bir gün fasulye götürdüğümü biliyorlardı.

- İsmin nedir? diye sordular bir gün.

- Ermeniyim. Adım Agop, diye cevaplandırdım. Benim adetimdir, bugüne kadar da öyledir. Önce Ermeni olduğumu söylerim. Bilirim ki milliyetimi öğrenmek isterler.

- Nerelisin? dediler.

- Dördüncü Ordu'danım.

O zamanlar, Doğu' daki Ermenilerin yaşadığı eyaletlere bu ismi verirlerdi. Tablakârların hepsi de yaşlıydı. Bolulu ve Konyalıydılar. "Evet", "hayır" yerine köyümün kelimelerini kullanıyordum: "He", "Yoh" derdim, cevap vermem gerektiğinde. Veya, bizim Gencidere'nin, Sinibize'nin, Kerege'nin [68] köylüleri gibi "ecük" (azıcık), "bir pırtık" derdim, bir parça diyeceğim yerde.

- Hayır oğlum, derlerdi, öğretmenin öğrencisine öğrettiği gibi, burası sizin dağlar değil. Evet, hayır diyeceksin. Ecük, bir pırtık nedir? Burası İstanbul 'dur. Azıcık, bir parça de.

- Peki, derdim. Ama gene unuturdum.

Bazen de çocuksu bir yaramazlıkla onları kızdırmak için, kendi sözcüklerimi kullanırdım.

- Olmadı, olmadı! derler ve hep aynı öğüdü verirlerdi: Burası İstanbul'dur. Dünyada bir tek İstanbul var, burada adam olacaksın!

- Peki, derdim.

---

68 Gencidere, Sinibize, Kerege. Armudan'a yakın küçük köyler.

Bir gün de karşı kaldırımdan iki malta keçisi götürüyorlardı. Hayrette kaldım. O kadar sütlü, memeleri ağır keçi olur muydu? Yerlerde sürünen memelerinden neredeyse dışarıya süt taşacak gibiydi. Benim memleketimde de sürünün çoğu hayvanı keçiydi. Dişi olanı azdı. Ama bu türden keçiyi ilk kez görüyordum. Bizimkiler, bilinen küçük memeli cinstendi. Köyümüzde Türkler, memeye "cicik" derlerdi.

- Aaa! diye haykırdım, onların da dikkatini keçilere çevirerek, ciciklerine bakın, bu kadar büyük cicikler de olur muymuş?

- Cicikler nedir? Meme desene! diye bağırdılar. Hepsi birden, başlarında tablaları yürümekteyken.

- Olan! Nafile sen adam olmazsın. Bu çocuk adam olmaz! dediler birbirlerine. Ümitlerini yitirmiş ve inanmışlardı.

İtiraz ettim:

- Ben de bilirim, "memeler" demeyi, ama benim memleketimde, Simalılar, Bostanalılar, Gosdıgalılar ki Kürt değil, Türktürler, "Cicik" derler memelere. Molla Ömer ki Gosdıgalıdır, yazmak bilmezse de okumak bilir. Molladır da. Okuyan adamdır. Köylerden satılık inek getirir ve satardı. " Ciciklerine bakınız" derdi, övmek için.

- Öyle Türkçe olmaz, dediler, mollalar da siz de Kürtsünüz. Dördüncü Ordulu değil misiniz? Ben de:

- Ama Osmanlıca okuma yazma bilirim, dedim. O zaman Türkçe'den çok Osmanlıca denirdi dile. Ne derseniz yazabilirim.

Herkes bilir ki bunların ne kendileri, ne de başlarındaki ağalar okuma yazma bilirlerdi. Bizim Musa Çavuş'un kahvehanesine gelen bütün saraylılar, Yıldız'ın hamamcıbaşısı, yorgancıbaşısı, örümcekçibaşısı [69] , kahvecibaşısı da yazmak bilmezdi. Abdülgani Ağa, iri yapılı, bütün haremağalarının, içoğlanlarının başı, Dârüssaade-i Şerife Ağası, Yıldız Sarayı' nın hareminin, "aşkevi" nin en üst ağasıydı. O da bilmezdi. Musa

Çavuş 'un kahvehanesine gelirdi. Çarşının bütün mektupları bana getirilir; bunları okurdum, cevaplarını yazardım. Bunu görüp bir gün bana:

- Olan, ahvar, yazık ki Müslüman değilsin. Seni bizim mabeyine katip yapardık! demişti. Bana inanmadılar:

- Hadi be! Konuşmayı bilmiyorsun, ecuk, pırtık, he, yoh, diyorsun, hem de Osmanlıca yazma bildiğini söylüyorsun.

Sesimi yükselttim:

- Söyleyin bana, ne derseniz yazayım.

- Benim adımı yazabilir misin? Benim adım Ahmed'dir, dedi, önden yürüyeni.

- Yazarım; üstünle başlar elif, ha, mim, dal. Olur Ahmed. Dört harfle yazılır.

- Ömer de yazabilir misin? Benim adım Ömer' dir. Nerede ismimi görsem tanırım, dedi, Ahmet'in arkasında yürüyen.

- Onu da yazarım. Ötürle başlar ayın, mim, re. Olur Ömer. Üç harflidir.

- Mustafa da yazabilir misin? dedi, Ömer'in arkasında yürüyen üçüncüsü.

---

69 Örümcekçibaşı. Yıldız Sarayı mensupları arasında, bir de örümcekçibaşı sanını taşıyanın bulunduğunu H. Mıntzuri haber veriyor.

- Yazarım. Ötreyle başlar mim, sad, tı, fe, ye. Beş harflidir, Mustafa olur.

- Benim adım İsmail'dir, dedi dördüncüsü, ben de kendi adımı nerede görsem tanırım.

- Yazarım. Senin adın da esreyledir elif, sin, mim, elif, ayın, ye, lâm. Yedi harflidir, olur İsmail.

- Benimki Nuri'dir, dedi beşincisi. Ben de okuma bilmem ama ismimi görsem tanırım.

- Seninkini de yazarım. İsim yazmak da bir şey midir? Ötreyledir nun, vav, re, ye. Dört harfle olur Nuri.

Ekledim:

- Akşam beşinizin de isimlerini yazar, yarın size veririm, görürsünüz.

Ortaköy'e geldik. Ben onlardan ayrıldım. Taşmerdiveni'nden, Selma'nın, Semra'nın, Selâhattin'in önünden yürüdüm. Yolda düşündüm. Beşinin

adından başka bir şeyler de yazayım. Bizim köyün Nışan Öğretmeninin öğrettiği "Padişahım çok yaşa!"yı ve kaymakam onuruna öğrendiğimiz şarkıyı. Bu şarkı Ermeniceydi, yazılamazdı: "Bizim nahiyenin cesur kaymakamına, atıfetli büyük Ahmet Bey'e / Gelin birlikte söyleyelim yaşam şarkısını / Sağlığına dua edelim ki / Uzun yaşasın." Sonra da bizim Büyük Armudan'daki Kosaların Kerop Öğretmen'in öğrettiğini. Kerop Öğretmen, kısa boylu olduğu için "Kısacık" derdik. Osmanlıcayı yutmuştu. Onun gibisi, köylerin ne Türkünde, ne Ermenisinde vardı. İlaveli Güldeste'yi [70], İlaveli İnşâ'yı [71] Mihran Apikyan'ın, yani Mihrî'nin eserlerini ezbere bilirdi.

---

70 Güldeste. Divan şiirlerini ve şairlerin kısa biyografilerini içeren bir tür ontoloji.

71 İnşâ. Seçme Osmanlıca nesirleri içeren okullar için hazırlanmış olan kitap. Düzyazı kurallarını ve iç kafiyeli yazı örneklerini göstermek için kaynaktı.

Dördüncü Ordu'nun Kumandanı Müşir Zeki Paşa'yı karşılamak için bizim iki köyün çocuklarına öğrettiği "Dünyalar durdukça taht-ı âlî-yibaht-ı Osmanî'yi berdevam buyursun İlahî, âmin, ümmen âmin"i yazayım, dedim. Kendileri okuyamazlar, başkasına okutacaklar, şaşıracaklar. Bir görsünler ki Dördüncü Ordulu Ermeni çocuk neleri ve nasıl yazma biliyor? Evde, o zaman eser-i cedit dedikleri, çizgisiz, parlak kâğıtlar vardı. Osmanlıca 'yı madeni uçla yazmaz, kamışla yazarlardı. Benim de iki tane kamışım vardı. İyi kırılmış ve tıraşlanmış. Hokkayla da siyah mürekkep. İçinde lifi bulunduğundan baş aşağı çevirsen de dökülmez. Kırmızı ve yeşil rıh dedikleri kum da kurutma için kullanılırdı. Bunları, memleketten gelirken getirmiştim. Akşam oturdum, önce haç çıkarttım, sağ avucuma tükürdüm; köyümüzdeki okulun çocuklarının yaptığı gibi, bir yarışa başlamadan önce ve en güzel yazıyı yazmak için ... Beş ismi de, iki atfı da yazdım. Kırmızı yeşil rıhı döktüm üstüne. Yazılar kumdu, renklendi, kâğıdın yüzeyinde. Ertesi gün kendilerine teslim ettim. Bir gün geçti, ikinci gün Mihrimah Sultan'ın önünden geçiyorduk. Hacı Bey dışarı çıkıp bizim kafileyi durdurdu:

- Bu çocuk mu yazmıştı, bu kâğıttaki isimleri, atıfları? .. Bana dönerek:

- Bunu sen mi yazdın? diye sordu.

- Evet, dedik ben ve tablakârlar.

- Haydi siz gidin, dedi onlara ve beni dairenin ilk odasına götürdü.

Üç müydü, dört müydü? Ağalar oturmuşlardı. Bir orta masanın etrafındaki sandalyelere. Bana baktılar. Mermer beyazlığında aydınlık bir odaydı. Sarayın öteki odaları gibi. Arkadaki bir pencereden, Valide Sultan 'ın kızkardeşinin sarayı, masmavi denizin kıyısında uzanmış göründüğü gibi, karşıdaki kıyıda da Kuzguncuk vadisinin iki yakası, Markopaşa Yokuşu, Arapzâde Korusu görünmekteydi. Hacı Bey, ağaların yanında beni övdü. Kâğıdımdaki yazıları göstererek ve birden sanki unutmuş, hatırlamak istiyormuş gibi:

- Adın nedir? diye sordu.

- Ermeniyim, adım Agop'tur, dedim.

- Osmanlıca yazmayı nerede öğrendin?

- Köyümün okulunda.

- Nerelisin?

- Dördüncü Ordu'danım.

- Ama hangi tarafından Dördüncü Ordunun?

- Erzincan'ın Gumçay (Kuruçay) nahiyesinden, Armudanlıyım, küçüğündenim.

- Küçük Armudanlı mısın? Ooo! Ne diyorsun? Hemşeriyiz.

Hacı Bey canlandı. Elini omzuma koydu:

- Ben Armudan'lara gelmiştim, bilirim. Arhanyan, Hacı Kalust, hâlâ Erzincan hapishanesindeler mi? diye sordu.

- Evet, dedim.

- Kafasız, aptal, serseri. Kendisi gibi serserileri, sürtükleri yanına almış dağa çıkmış. Beylik istiyorlar. Ulan sen kimsin? Ne olmuşsun? .. Koskoca Dördüncü Ordu, Koca Hamidiye alayları tepende, seni bir anda, göz açıp kapayıncaya kadar yok ederler. Bir bölük asker geldi, köyleri kuşattılar. Yüz bir yıl hükümle hapse attılar. Şimdi gelsinler de seni kurtarsınlar, akıl verenler!

Arhanyan'ın zenginliğini anlattı ağalara ve bana dönerek:

- Sen küçüktün o zamanlar, dedi. Şimdi yine küçüksün ya! Ben de sizin köylerin karşısındaki Munzur Dağı'nın köylerindenim. Sizin Surp Yetem Manastırı' nın eteklerindeki dört köylerden. Şimdiye kadar da bizim köylerin adları Ermenicedir. Vari (Aşağı) Vartenk, Veri (Yukarı) Vartenk,

Sergevil (Ayva), Surp Toros. Ben Surp Torosluyum. Çok önceleri, kim bilir kaç yüzyıl önce, bizim dedelerimizin dedeleri Ermeniymişler. İslamlaşmışlar. Evimizde iki bakır tepsi var. Ermenice harflerle "Agop" yazılmıştır. Kim bilir, hangi büyükbabamın adı?

Bana, iki tane pembe saray lokumu verdi. İçi fıstıklı, ne kadar da büyüktüler.

- Haydi oğlum, okuluna git. Oku ki, tahsilli bir insan olasın. Seni görmek istemiştim. O sebepten buraya getirdim. Aferim, çok yaşa! dedi ve beni yolladı.

Cumartesiler, Yahudilerin tatil günüydü. Çalışmazlar, köyde kalırlardı. Çarşıdaki sinagogların önünde toplanırlardı. Hayret edilecek o değildi; o güne mahsus, acayip ve değişik kıyafetleriydi. Yeleklerini, başlarındaki fesi, ayaklarındaki ayakkabıyı çıkartırlardı. Entari giyerlerdi, Araplarınki gibi. Şu halde bu, onların milli giysileriydi. Tuhaf çediklerle ve başlarında takke ile gezerlerdi. Bir çöl halkı, Musa, Abraham'ın (Hz. İbrahim) günündeki Sina çöllerinin Yahudileri oluverirlerdi. Entarileri kına rengi veya saf beyazdı. Kendi vücutlarına uygun biçilmiş dikilmiş değildi. Eskiden kalma, yıpranmış; kına rengi solmuş, beyazın beyazlığı gitmiş. Lime lime... Bazılarınınki uzun gelirdi boylarına, çoğununki de kısa. Bunların, çilli Yahudi derileri görünürdü. Bir şey mi olacaktı?... Onu mu bekliyorlardı? .. Bir şey mi yapacaklardı? .. Hayır kesinlikle. Sadece cumartesiyi geçirmekteydiler. İlk kez gören biri, yabancı bir kavim, göçebe çapulcular, Ortaköy meydanını zaptetmiş sanırdı. Orada saatlerce dururlardı.

O tarihlerde tramvay hattı Rumların kilisesinin önüne kadar gelir ve sona ererdi. Tramvayları da atlar çekiyordu. Sürücü, atları mütemadiyen durdurmaya çalışırdı. Çünkü, Yahudilerin hiçbiri geri çekilmez, karşı koyarlardı hatta. Dinsel bir zorunluluğu, görevi yerine getiriyormuş gibi. Borazancı sürücünün yanında otururdu. Uyarmak için sürekli "da-da ... du-duu" çalardı, hattın boşaltılıp yolun açılması için. Cumartesi günleri öğleyin okul tatil olurdu. Babam, Mardiros dedem, hafta başı olması nedeniyle bir iki saat, ekmek paralarını tahsil için kalırlardı. Atları, fırına ben götürürdüm. Hayvanları birbirine bağlar, Rumların kilisesinden, çarşıdan doğruca geçip vadiden dönüp arka sokaktan, Tillo'nun fırının önünden gitmem daha iyi olurdu. Çünkü açıktı, tıkanıklık yoktu. Fakat orada da Yahudiler, Sivastapol sokağının girişini tutmuş olurlardı. "Destur, yol verin!" diye bağırırdım. Tramvayı takmayanlar beni mi dinleyecekler?

Yahudilerin sessiz bir direnişleri vardı veya ben öyle sanıyordum. Her gün kibrit, sigara kâğıdı satarken yolumun üstünde gördüğüm sekiz on yaşındakiler bile bugün, entarilerini giymiş, çıplak ayakları ile benim geçişime engel olmaktaydılar. "Uğutum pero, ujutum lastaro... ujutum kavaro... londolar... rantolar..." sözlerini duyardım. Ne demekti bunlar? Şimdiye kadar da bilmem. Kendilerinden duyardım. "Ne oldunuz? Ne oluyor?" diye sorarlardı yaşlıları, Yahudi şivesiyle. Sanki olanı görmüyorlardı. "Ne olacak? Yol verin de geçeyim," derdim.

Atları ahıra götürüp yemliklerine bağlardım. Fırına gelirdim. Akşamki tan çorbasından tasla bana saklamış olurlardı. Cumartesi, yarım gün olduğundan okula götürmez, fırına dönünce yerdim. Önce bir kaşık alırdım. Eğer ekşimişse sevinirdim. Çünkü öyle ekşimişini seviyordum. Yemeğin ekşimesine benzemez; ekşimiş yemek mideyi bozar. Oysa tanınki öyle değildir. Üzüm gibi olur, hafifçe burnunu yakar; gazoz içtiğini sanırsın, daha olsa da yesem, içsem dersin. Tasa, aldığınca ekmek doğrardım, kaşık girmeyecek kadar! ... İstanbullu sınıf arkadaşlarımı, İstanbullu kızları şaşırtacak kadar! ... Görseler, yine sorarlar "Bu kadar ekmeği yiyecek misin?" diye, ben de yine "Evet yiyeceğim!" derim. "Çorbayı ekmeksiz yersen çabucak acıkırsın. Ekmekle yiyeceksin ki karnını tok tutsun, doyasın." Kaşıklardım sonra. Ekmek kırıntısı bırakmayıncaya, son damlasına kadar. Hem de bir baş soğanla birlikte. Okula soğan götürülmezdi; yiyip gitsem de ayıp olurdu. Ağzım kokar, yemeyen insana çok kötü gelir bu koku.

İstanbul'da eski bir Kebabçı dükkânı, raflarda müşterilerin "belki de ekmek içiyle tertemiz sıyırdığı" bakır sahanlar! (Sebah ve Joaillier)

Aşağı, ekmek tezgâhına inerdim. Tezgâhtara yardım eder, süpürür, temizlerdim, kalan ekmekleri dizerdim. Fırının ağzındaki demir kapak, ısının kaybedilmemesi için kenarları doldurularak kapalı tutulurdu. İçeride kim bilir belki de yüz derece sıcaklık vardı. Yedinci ağız sürülecekti. Biz, ağız derdik; hamurun pişmesi için her sefer fırına verilmesine. Her bir ağız üç yüz ekmeğe kadardı. Günde iki bin ekmek yapardık. "Pasa!.." diye bağırdılar, hamurhaneden. Pasa, İtalyancadır. Cenovalılardan bize geçmiş. Masdela, manela, maya, ızgara, tavla, tulumba, piyasa, lokanta, kundura, videla ve birçok sözcük gibi. Uzun kerestelerden yapılmış, tabanlı ve kenarlı, hamur dizmeye mahsus araçtır. Hamur tartılıp yumaklandıktan sonra altışar yumak dizilir içine. Bu pasalar hamurhanede bekletilir, sertleşinceye kadar. Sonra da fırına verilir. Herkesten önce ekmeği pişiren Nışan, yattığı yerden fırının önüne indi, uykusu gözünde. Ardından Goreg indi. Adı Parseğ'di. Goreg derlerdi, pişirici Nışan'ın tam zıddıydı.

Nışan, iri gözlü, güçlü pazularıyla da pehlivan gibiydi. Goreg, anasının karnında gelişmemiş miydi, neydi; cılız bir insandı, ufacık vücuduyla. Ardından Minas geldi. Tezgâhla hamurhanenin penceresinin altındaki merdiven arasında kalan tahtayı kapattı; köprüyü kurdu. Kendisi de üstüne dikildi. Arkasından Husik geldi; aşağıya, hamurhaneye indi. Orası çok sıcak

olduğundan soyundu ve bir donla kaldı. Bunların hepsi, Şebinkarahisar'ın Aşharovası'ndandılar, o yıllarda, İstanbul 'un bütün fırınlarının işçileri gibi. Ekmek pişiren Yukarı Azbıder'dendi. Köyünün yakınındaki Surp Nışan Manastırı'nın başı Apraham Episkopos'un hizmetinde bulunmuştu; okuma bilirdi fakat yazamazdı. Minas, ekmek pişirenlerden daha yaşlıydı. Kürtlük'tendi. Merkezi Suşehri olan Aşharova yöresinden... Buraya Ermeniler de Türkler de Suşar derlerdi. Endire dendiği de olurdu. Orada okula gitmiş, hem okuma hem yazma bilirdi. Protestanların günlük konuşma diline çevirdiği Ahd-i Atik'i [72] istirahat zamanlarında açar okurdu. Goreg, Aşağı Azbıder'dendi. Ergenlik yaşındaki Husik de Mışaknos'dandı. İkisi de okuma yazma bilmezlerdi.

---

72 Ahd-i Atik. Tevrat da dahil, İncil'e kadar olan kutsal metinleri kapsayan ve Hıristiyanlarca da benimsenen kitap. İncil, bunun devamı kabul edilir ve Ahd-i Cedid olarak adlandırılır.

Ekmek pişiren, fırının kapağını açtı. İçerisinin harareti dışarıya vurdu da vurdu. Tezgâhı, tavanı, merdivenleri, hamurhaneyi, merdivenden de yukarı un odasını, işçilerin yataklarına kadar sardı. Saltasını, mintanını çıkardı; göğsü açıktı zaten, bu kez tümüyle açtı. Sırığı kaldırdı, ucundaki bezi tulumbadan ıslattı; kubbemsi fırının tabanında gezdirerek sildi. Tekrar ıslattı, çepeçevre bir daha sildi süpürdü, ateşten sıçrayan, yayılan külleri kömürleri. Husik de hamurhanenin açık penceresinden ilk pasayı indirdi ve bir ucunu dışarı çıkartıp bıraktı. Köprünün üstünde duran Minas alıp ekmek pişirenin önüne koydu; bir ucu tezgâhta, bir ucu fırının döşemesinde. Husik ikinci bir pasa verdi Minas'a. O da bunu öncekinin yanına koydu, aynen. Ekmek pişiren, pasadan beş hamur aldı ve küreğe sıraladı. Arkasında duran Goreg de elindeki fırçayı, unlu su kabına batırıp hamurların üzerlerine sürdü ki pişerken iyi kızarsın ve renk alsınlar. Ekmek pişiren, bir ustura kadar sivri bıçağıyla her ekmeğe dörder çizgi çizdi: "Baba, Oğul, Kutsal Ruh," [73] dedi. Küreği, fırına sürdü, hamurları özenle sıraladı. Artık durmak yoktu. Bir, iki, üç ... Pasalar indi, firının ağzına geldi, ekmek pişiren birer birer hamurları alıp küreğe dizdi, Goreg, unlu su sürdü her birine, ekmek pişiren kareleri çizdi ve küreği firına sürdü. Fırın, beyaz hamur yumaklarıyla örtüldü. Demir kapak kapandı, kenarları tıkandı. Nışan 'ın pazuları kıpkırmızı olmuştu ateşten, şakaklarından, kaşlarından, alnından, yanaklanndan terler akıyor, akıyordu. Sürekli yağmurla dövülen bir yüz gibi. Yirmi paraya, on paraya, beş paraya, yani yarım-çeyrek-çeyrek yarısı

ekmek alanlar geldiler. Yalnızca yavan ekmek yiyenler, beş paralık ekmek alanlar, Sinan Paşa Camisi'nin duvarı dibinde oturanlar, helva ekmek yiyenler. .. Bunlar köşedeki Arnavut usta Rado'dan onar paraya helva da koydurdular ekmeklerinin arasına. Bazıları da ekmeklerini yarıp yirmişer paraya, beşer tane kızarmış ciğer, üç parça soğan ile kaşığın ucuyla da tavandan bir damla yanmış kararmış zeytinyağı koydular. Onlar da sadece yavan ekmek yiyenlerin yanlarına çömeldiler, yediler. Kırk paraya kızarmış ciğer yiyenler duvarın dibine gitmediler. Fırının bitişiğindeki usta Yorgi'nin dükkânına girip koltuklarının altında ekmek, masaya oturdular. Tenekeden hafif kaplarda ciğerlerini yediler. Ciğerlerin büyüklüğü aynıydı; mercimekten biraz büyükçe, beşten fazla, yedi-sekiz tane. Soğan daha fazla. Birkaç maydanoz. Usta Yorgi'nin kapları ne paslanır, ne de yıkamayı gerektirir biçimde kirlenirdi. Her yiyen, ekmek içiyle kuvvetle siler, suyla yıkamaktan daha iyi parlatırdı. Ne bir zerre yağ izi, ne soğan, maydanoz zerresi kalırdı. Temizlik de bu değil mi? Pas hiç işlemezdi. Usta Yorgi de temiz tabakları, her gelenin önüne böbürlenerek koyardı. Yoğurt ekmek yiyenler de fırının karşısındaki helvacı İmam Usta'nın dükkânına gittiler, on kişi kadar. Yoğurt on paraya olmazdı. Yirmi paraydı. Masanın etrafına oturdular. Yirmişer paralık yoğurt aldılar. Taslarının üstünü suyla dopdolu yaptılar. Tan, ne kadar su korsan kaldırır! Sarmısak suyu da kattılar. O parasız! Yarım okka ekmeği içine doğradılar. Beşer paraya tuz getirtip onu da ufalayıp ektiler. Sonra kaşıkladılar. Yirmi beş paraya ekmek tuz, yirmi paraya yoğurt. Kırk beş paraya, "ohh!.." Karınlar şişti, ağızlar silindi, dışarı çıkıldı.

---

73 Baba, Oğul, Kutsal Ruh. Hıristiyanlık öğretisindeki üçlü inanış. Baba (Tanrı) Oğul (Hz. İsa) ve ikisi arasındaki iletişimi sağlayan Kutsal Ruh (Melek). Bu üçlü, bir bütün ve birlik içerisinde kabul edilir.

Bunlar bizim her günkü müşterilerimizdi. Hem de Dördüncü Orduluydular. Türk ve Kürtler, ayaklarında çarıklarla her renkten yamayla yamalanmış, hatta yamalanmamış saltaları ve şalvarları ile çalışırlar, beşten yedi kuruşa kadar gündelik alırlardı. İçlerinde Acemler de vardı. Salmastlı, Magosalı eşekçiler [74], "Aligûlî, "Hay Oğlî" derlerdi. On-on iki eşekle kireç, kum, harç taşırlardı inşaatlara. Günde elli-altmış ekmek yerler; hesaplarına yazdırır, parasını hafta başında, aybaşında öderlerdi. Tezgâhta altı ekmek kaldı. İskeledeki aşçının ekmeği bitmişti. Beş ekmeği ona verdim; çeteleyi

çakıyla çizdim, bir çizik beş ekmek demekti. Tezgâhtar Barsam Ağa, "Ustana söyle de hafta başıdır, akşam gelsin hesabı temizlesin," dedi, aşçının çırağına.

Bir ekmek kalmış, tezgâh boşalmıştı. Ekmek pişiren Nışan, fırının kapağını yarı açtı, baktı hemen kapattı.

- Biraz daha pişirmeli, dedi. Oturacağına oturdu. Bana döndü.

- Bugün yine Yahudilerin cumartesisi. Doluşmuşlardır yine değil mi? Sinagoglarının önüne?

- Evet, dedim.

- Ne anlarlar? dedi, Nışan Bey.

O, Kemah Pakariçlerinde [75] yıllarca öğretmenlik yapmıştı. Devam etti, "Dedelerinin yüzyıllık, iki yüzyıllık entarilerini, hırkalarını giyerler. Kendi üzerlerine de dikilmiş değil; illa ki eski olacak. Garip garip gezinirler, milli kıyafetlerimiz diye. Kirli bir halktırlar. Yemekleri yenmez. Şırlığan yağı ye rler. Etlerini de o yağda kızartırlar. Onun için kafaları keldir. Yüz Yahudinin doksanı keldir, gençlerinki bile. İstanbul'da Ermeni, Türk, Rum, Arnavut, her milletin lokantası var; hiç görmüş müsünüz Yahudi lokantası? .. Tanrı'ya tapan biziz derler. Her millet puta taparken Museviler Tanrı'ya taparlardı. İsa'ya da inanmazlar. Hiç Musevi azizi var mı? Kendilerinden bir tane çıkmış mı?"

---

74 Salmast, Magosa. İstanbul'da, eşeklerle yük taşımacılığı yapanların bazıları, İran Azerbaycanı'nın Salmast yöresinden, bir kısmı, Kıbrıs'tan (Magosa) gelmeydi.

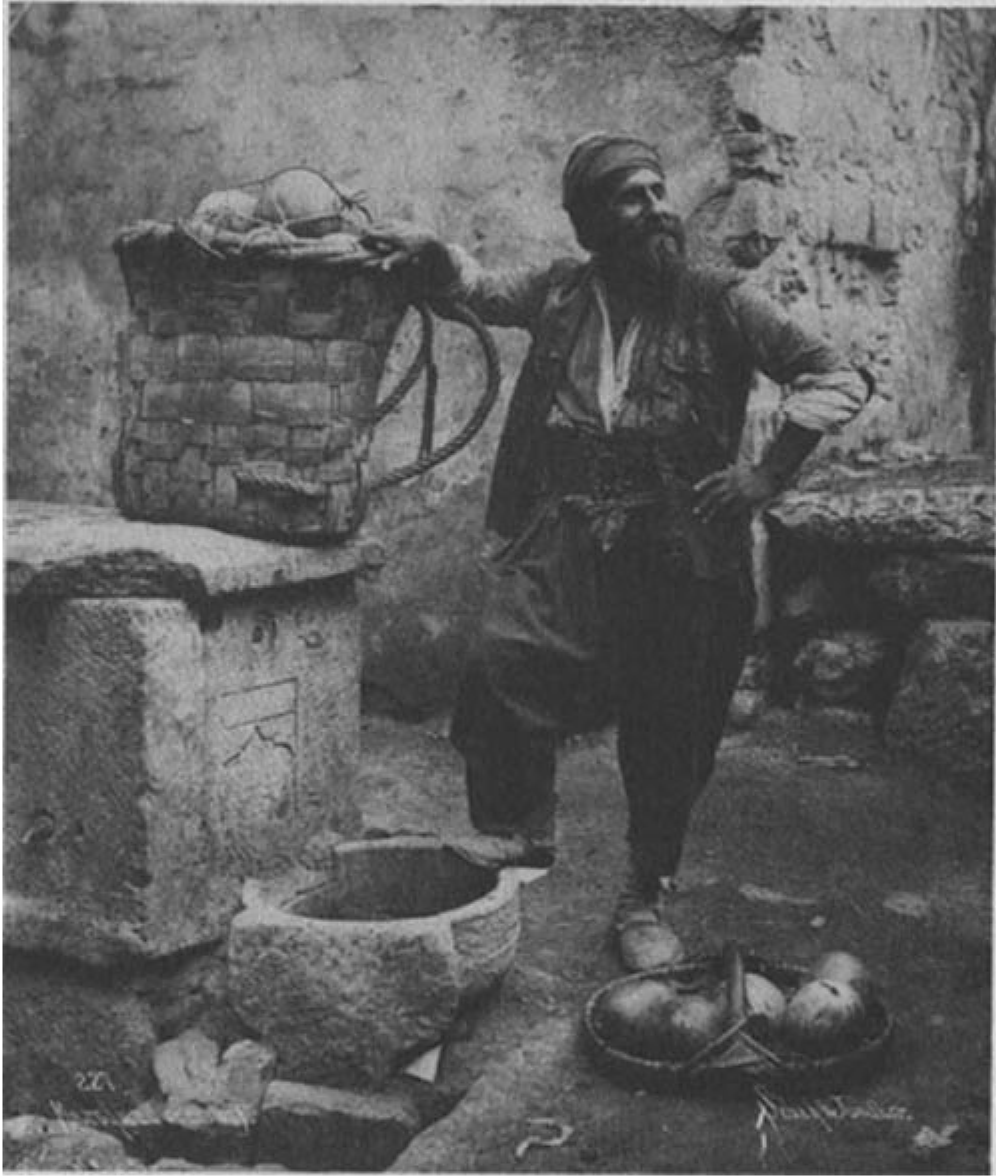
75 Kemah Pakariçleri. Kemah'ın iki köyü. Yukarı Pakariç, Aşağı Pakariç.

Nışan Bey ki Surp Nışan Manastırı'nın başının hizmetinde bulunmuştu. Takvimdeki bütün azizleri, anma günleriyle bilirdi. Pasaları çeken Minas, tahta bölmeyi kaldırmış, fırındaki tulumbanın önünü, yerlerini süpürüyordu.

- Neden? İbrahim, İshak, Agop, aziz değil mi?

- Hayır, dedi ekmek pişiren, İbrahim bir ihtiyardı. Uslu bir ihtiyar. Koyun sahibiydi. Onun neyine aziz diyeceksin? Oğulları İshak, Agop da aziz değiller. Hiç Aziz Abraham anılır mı kilisede, duymuş musun? Aziz Agop var ve kutlanır da. Fakat Süryaniydi, Yahudi değildi. Musa da, Davut da aziz değiller. Peygamberdiler. Peygamber, aziz demek değildir. Aziz Musa, Aziz Davut denir mi? Davut, Yahudilerin kralıydı. Kendi ordu komutanının

eşine göz dikmişti. Güzel, alımlı bir kadınmış. Kocasını, bir savaşın en tehlikeli cephesine göndermiş ve öldürtmüş. Kadını saraya almış. Beklediği gerçekleşmiş ve kendisine eş yapmış. Daha başka çok karıları varmış. Böyle bir adamı nasıl aziz yaparlar, olur mu? Pişman olmuşmuş!.. Ben aziz demem ona. Bizim Apraham episkopos da aziz yerine koymazdı Davut Peygamberi. Bizim Aziz Sarkis 'e de aziz demem. Nasıl aziz olur? Rum kralının kızını atına bindirip kaçırdı, karısı yaptı. O, bir general, bir kahramandı, benim aklımca. O zamanlar, Ermeniler, Rumlarla iyi değillerdi. Sevindiler "Yaşa! İyi yaptın!" dediler ve kendisini aziz saydılar.

Dört mevsim zerzevat, kavun-karpuz satan adam, suyu akmayan bir çeşmenin üstüne küfesini, yere de selesini koymuş, Sebah ve Joaillier'e güleç ve keyifli bir poz vermiş.

Minas, sokak kapısına kadar süpürdü. Bayat ekmek ambarının temizliğine başlamıştı. Sordu:

- Meryem Ana'nın kocası Hovsep'e ne dersin? O da aziz değil mi?

- Hayır. O da aziz değil. Hovsep, onun kocası değildi ki. İsa Hovsep'ten doğmadı. Meryem Ana bakireydi; İsa bir bakireden doğdu, Tanrı'nın emriyle. Bir melek müjdeyi verdi. İncil'in de var, okursun da, bilmiyor musun? Hovsep, iyi bir insan, bir zanaatkârdı. Saf, günahsız bir kuldu. Meryem Ana'ya sahip (koruyucu) oldu. Hiç Aziz Hovsep der miyiz, duymuş musun? Aziz Hovsep adlı bir kilise, manastır, küçük kilise var mı?

Arkasından ekledi, ekmek pişiren:

- Azizler inzivaya çekilirler. Şimdi inzivaya çekilen var mı? Saf, Tanrı'dan korkan adam var mı ki, bir kadın görüp gözlerini indirsin, bakmasın, arzulamasın? .. Biz hepimiz, ben de dahil, bir kadın gördük mü öyle bir bakarız ki yiyecek dersiniz. Günah işleriz.

- Eee ... Ne olur, görmekle, fikrini bozmakla? Bir şey yapmış olur muyuz?

Ben, aklımdan bir şey de geçirmem, dedi, Husik. Konuşmaları, hamurhanede, pasaların bezlerini değiştirirken duymaktaydı. Ekmek pişiren, aşağıdan, fırının önündeki oturacağından cevap yetiştirdi:

- Ha ... Şimdi bir kadın yukarı çıksın, hamurhaneye girsin, bir parça hamur istesin. İçin uyanmaz mı? .. Memlekette, Argavislerin çeşmeden geçerken kadınların beyaz etlerine hiç bakmadın mı? Eteklerini dizlerinin üstünde toplamış, yalınayak, suların içindeki taşlara çömelmiş çamaşır yıkayan? Gızılbaşik'ten, Çağlıyurt'tan [76] gelirken karşına bir Kürt gelini çıktı, içine bir şey gelmez mi? Yalnız başına, yanında adam yok, yün eğirir kirmanıyla ve koyun güder. Gözlerinle yiyecek gibi bakmadın mı? Aklından geçirmedin mi? "Buna bir ..... " demedin mi? İnanayım mı? dedi.

---

76 Gızılbaşik, Çağlıyurt. Muhtemelen İmranlı yöresinin iki köyü. Çalıyurt adında bir köy, İmranlı ilçesindedir.

Ocağın, tulumbanın önünü süpüren Minas Efendi lafa girecekti ki,

- Haydi aklımdan geçirdim, dedi Husik hamurhaneden, geline bir şey yapmış oldum mu?

- He, dedi, Nışan galip bir tavırla, ha yapmışsın, ha arzulamışsın! İkisi de aynıdır. Apraham episkopos böyle derdi. Yere bakarak geçecektin, kendini tutacaktın, günahkâr oldun, günaha girdin. Başkasının karısı. Senin karın mı? ..

Un odasından Haço Kâhya'nın sesi duyuldu. Unun harmanını yapan çocuklara çıkışıyordu:

- Sefer Ağa'nın müşterisinin ekmeğinden ip çıkmış. Geçen gün de Yuvan Usta'nın müşterisinin ekmeğinden iki büyük erimemiş un topağı çıkmış. Bunlar neden olmuş? Siz söyleyin. Oynuyor, sonra birbirinize darılıyorsunuz. Üstünkörü iş görüyorsunuz; çuvalların ipini kesiyorsunuz, unun içine düşürüyorsunuz. Masdelanın içinde tuzları iyice eritseniz ya. İki karıştırıp haydi boşaltıyorsunuz tekneye!

- Peki usta, bir daha olmaz; ip parçası da düşürmeyiz; tuzları da eritmeden katmayız tekneye, dedi çocuklardan biri. Fırına indi. Nışan'ın büyük kardeşiydi.

- Bir de sen Nışan! dedi, "İbrahim Peygamber yaşlıydı, aziz değildi. Davut Peygamber bir kraldı; ordu komutanının karısını sevmiş. Ben ona aziz demem. Aziz Sarkis bir kahramandır. Rum kralının kızını kaçırdı. Ona nasıl aziz denir? Hovsep, Meryem Ana'nın kocası değildi" diye çocuklara anlatıyorsun. Sana ne? Sen kendi işine baksana! Çocukları şımartıyorsun, bırakmıyorsun ki işlerini yapsınlar. Neden manastırdaki işini terk ettin? Surp Nışan Manastırı'nda kalsaydın. Apraham episkopos seni rahip yapsaymış!

Altmışa yakındı yaşı. Haço Kâhya, hamurkârların başıydı. Genç görünmeyi severdi. Evdeki gelinlerinin dokuduğu mavi bezden saltası omuzlarında, güneş rengi keçenin çevresine bağladığı rengârenk puşinin ucu sağ kulağından aşağı sarkmış, sokağa çıktı.

- İşimizi bırakmayız, bakarız, dedi Nışan. Fakat o kadar alçak sesle ki sadece ben duydum; ağabeyi duymadı. O gitmişti zaten. Cevap verebilir miydi, Haço Kâhya'ya? Hayrabetlerin evinin beş kardeşlerinin, Sarkis'in, Şirig'in, Kirkor'un, Zaho'nun, Nışan'ın en büyüğüydü. O ne derse desin, kendisine susmak düşerdi.

Fırının kapağı yeniden açıldı. Tezgâh ekmeklerle örtüldü. Pişmiş, kızarmışlar hepsi de. Benim işim dizmekti. Avuçlarım alışmış, fırından çıkan ateş gibi ekmeklere. Çabuk çabuk, birer birer dizmeye başladım.

Kabataş'la Fındıklı'nın Boğaz'dan görünüşü. Tepede, yüzyıl başındaki Alman nüfuzunu simgeleyen ''Alman Sarayı'' (Elçilik Binası) görülmektedir. (Abdullah Biraderler)

BENİM HİKÂYEM

Fırında çarşamba sabahları bir misafirimiz olurdu. Kuruçeşme Kilisesi' nin vaizi Başpiskopos Kırikoryos Hovhannesyan. O tarihlerde dini konseyin başkanı, siyasi-dini birleşik karma komisyonunun da üyesi idi. Fırın, kendisinin bir durağıydı. Kuruçeşme'den yürüyerek gelirdi; dinlenir, sonra yine yürüyerek Galata'daki toplantı yerine giderdi. Yaz kış her çarşamba yolda rastlaşırdık. O, benden erken yola çıkar, Ortaköy'e gelir; bense daha henüz Doktor Krisyan'ın kapısında olurdum veya Yahudi dişçinin tabelasının yanı başındaki çeşmenin önünde. Onu karşıdan görürdüm, siyah, yerlere kadar uzun cübbesi, başındaki mor başlıkla. Sakalı göğsüne kadar inerdi. Sakalının uçlarını kesip, düzeltmezdi. Benim memleketimdeki Zaza Kürtlerin seyyidleri [77] gibi salıverirdi ki göbeğini örtsün! Bir adeti vardı; yürürken kaldırımın ortasında birdenbire durur; önünden gidenler, arkasından gelenler uzaklaşırlar; o dönüp birini bekliyormuş gibi geriye bakar; tekrar yürürdü. Her defasında sefertasımı yere koyup elini öpmeye koşardım. Fakat izin vermez, "Hayır, hayır Agop. Gecikmişsin zaten" derdi.

Melkon dedem, tezgâhtar Barsam Ağa, onlar yoksa bizim evden kim olursa ayağa fırlar, merdivenlerden karşılar, yukarı çıkarır, kapıyı açar, içeri buyur ederlerdi. Yazları ve okul tatilken bu hizmeti ben yapardım. Aldığımız oda, un odasının bitişiğinde kupkuru bir yerdi. Camın önünde boydan boya, duvardan duvara bir sedir vardı sadece. Ben derslerime orada çalışırdım. Bir sandalye bile yoktu. Oturmazdık da zaten. Geceden geceye yatakları yere serer ve yatardık. İyi ki de her sabah yatakları kaldırırdık. Hoş, piskopos bu durumu biliyordu, odanın boşluğuna da alışmıştı. Kendi evindeymiş gibi mutlu otururdu. Aşağıya iner, Musa Çavuş'un kahvehanesinden bir çay getirirdik. O yeterdi kendisine. Erkân-ı Harbiye Nezareti'nin [78] kışlalarına yakacak işini üstlenen Karayan Sahak Ağa'nın yelkenlileri için hazırladığımız peksimetlerden de iki parça ikram ederdik. Çayına batıra batıra bir, bir buçuk yerdi. Az yemekle yetinirdi. Ayağa kalkar, "Kutsanmış kalın, kalın rahatlıkla," der ve çıkardı, yürüyerek Galata'ya gitmek için.

Hırimyan'ın [79] devamıydı. Onun gibi, köylülerden hoşlanır, fırınları, hanları, dükkânları ziyaret eder, onların günlerini paylaşırdı. Daha önce,

İran- Hindistan bölgelerinin dini lideri olmuş, sonra İstanbul 'a gelmişti. Parasızdı, yoksuldu. Her Doğulu, Asyalı Ermeni gibi. Kilise ne verebilir? .. Tabaklardan, mum satışlarından toplanan on paralardan ne birikebilir? .. O yıllarda İstanbul'da yirmiden fazla episkopos, başpiskopos vardı. Batılı din adamı domuz eti yer, yıllanmış şarap içer; bizimkiler tam tersi, perhizle yaşar, kuru bakla, kuru fasulyeyle beslenirlerdi. Feodal düzeni yaşarlardı. Küçümsenen soylular, kiliseden dışlananlar, üçüncü sınıf halk. Burjuvazi henüz oluşmamıştı, para yoktu.

---

77 Zaza kürtleri, seyyidleri. Erzincan-Tunceli yörelerindeki Zaza oymakları arasında kutsallıklarına inanılan ve Hz. Ali'nin soyundan geldikleri kabul edilen kişiler.

78 Erkân-ı Harbiye Nezareti. 1908'den sonra Seraskerlik'in yerini alan Osmanlı Savaş Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı.

79 Hırimyan.Mıgırdiç Hırimyan(1820-1907) Ermeni din adamı, yazar. Katolikosluk dinsel rütbesine yükselmiş, ayrıca cemaati tarafından "hayrik" (baba) lakabıyla anılmıştır.

1897'nin Beşiktaşı'nı anlatıyorum. O günlerden, şimdiki Barbaros Meydanı'nda Sinan Paşa Camisi var. Oradan, göz kararıyla bizim fırının, çarşının, dükkânların yerlerini tespit edebiliyorum: Şurada fırının tezgâhı yükseliyordu; ben buraya ekmekleri dizerdim. Tezgâhın altında Azbıderli Musa Çavuş'un kahvehanesi vardı. Sarı yün abasıyla iner, çıkar, çay ve kahve dağıtırdı. Bitişiğindeki sandık büyüklüğünde dükkânda, Hüseynikli nar gibi kırmızı yanaklı Mustafa Ağa ile yeğeni Yusuf, bağdaş kurup ince çöpleri keserek aynı boya getirir, süpürge bağlarlardı. Yusuf süpürgeleri omzuna alıp buradan götürürdü semtlere. Beşiktaş, Ortaköy semtlerine, "Süpürgecii! " diye bağırarak. Evet, Karamanlı usta Yorgi'nin bakkal dükkânı da tam şuradaydı. Sabun, zeytinyağı, zeytin satardı. Dar ve uzun bir masada da soğan ayıklar, maydanozu, ciğeri, soğanı doğrar, unlar, tuzlar ve unlu kanlı parmaklarıyla yanındaki ateş dolu maltızdan bozma bir mangalda yağı yakıp ciğerleri kızartırdı. Kâğıt kadar ince tabaklarda, müşterilerine kırk paraya ciğer servisi yapardı. Kapları yıkamazdı. Yiyenler ekmeğin içiyle öyle bir silerlerdi ki bir iz bile kalmazdı. Bitişiği İşkodralı Abidin Bey'in kasap dükkânıydı. Cüce çoban Şipka "cıngıl... cungul... cıngıl..." zil sesleriyle koyunları dışarı çıkarır, otlatmaya götürürdü. Zeynel, müşteri olmadığı zamanlar, kasap bıçaklarını bilerdi. İşkodralı Arnavut beylerin zenginliğiyle iftihar eder; "Yetmiş kaşık, yetmiş çanak

sahipleridirler, o kadar adama her gün yemek verirler ... " der, o kadar yüksek sesle bağırırdı ki, sokaktan geçenler duyarlar, dururlardı. Onların bitişiğinde ise Makedonyalı Laza Curo'nun, Petru Marko'nun sebzeci dükkânı. Büyükdere'de, Bahçeköy'de bahçeleri vardı. Oradan katırlarla geceleri sebze getirirlerdi. Sabahları erken saatlerde ben henüz yatağımda iken katırların boyunlarındaki zillerin seslerini duyardım: "cangılı, cangılı, cangılı... " Nasıl da ahenkli çalarlardı! Bana, Giresun vadilerinin tepelerinden geçen kervanları anımsatırlardı. Fırının tam karşısında camiyle birleşip bir köşe oluşturan yer, Arnavut şerbetçi Cafer Ağa'nın dükkânıydı. Önündeki mermerin üstünde her mevsim şerbet olurdu. Mecidiyeköyü'nde bir karlığı vardı. Dağ tarafında kazılmış büyük bir çukur. Orada, kışın kar depolardı. Yazın da her gün sepetle kar gelirdi dükkânın bodrumuna; şerbetler ve dondurma için. Yıldız Sultanı'nın (Abdülhamit) Arnavut devriyeleri gibi Cafer usta da milli giysiliydi. Poturu ve cepkeniyle. Devriyelerinki mor çuhadandı; kendisininki ise fes rengi kıpkırmızı çuhadan ve kenarları aynı renkte kaytanlarla işlemeli. Yanı başı, helvacı Memiş ustanın dükkanıydı. Beyaz mermer tezgâhlı. Tezgâhta, hep büyük helva kubbeleri olurdu, kapların kalıbını almış. Helvaları karan İmam Usta'ydı. Yaz kış, dirseklerine kadar çıplak, yeşil sarıklı fesiyle İmam Usta'nın şöhreti yaygındı. Akşam saatlerinde, çok uzaklardan helva almaya müşteriler gelirlerdi. Sahibi Memiş Usta da sarı çizgili beyaz sarıklıydı. Kocaman bir göbeği vardı. Ben onu, eşeğine binmiş Nasrettin Hoca'ya benzetirdim. O zamanlar, şişmanlık sağlık işaretiydi. Beşiktaş'taki Ermeni kilisesinin papazı Mikayel Efendi'nin ahbabıydı. Silivri yoğurdu da satardı. Yoğurdun yüzünü ona saklarlardı; ya gelip yerdi, ya da evine götürürdü. Ondan para almazlardı.

Bizim fırının sağ duvarıyla Beşiktaş Rüştiyesi bitişikti. Monarşi devrinde Türk okullarının yılda sadece bir ay tatilleri olurdu ramazanda. Oruç ayı hangi mevsime gelirse gelsin. Rüştiyenin öğrencileri üniformalıydılar. Yakalarında Arap harfleri ile " Beşiktaş Rüştiyesi" yazılıydı. Okulun bir penceresi, bizim hamurhanenin karşısındaydı. Yemekte cezalılar, oraya gelir, benden ekmek isterlerdi. Bir Arif vardı; haftada bir iki kez yemekte cezalı olurdu. "Agop ... Ekmek ... " derdi. Bütün bir ekmeğin yarısını, yani yarım kiloyu, büyük lokmalarla yutardı: "Doymadım be ... Beş paralık daha verir misin? " derdi. Ekmeğin çeyreğinin yarısını isterdi ek olarak. İhbar edilmekten korkmazdı. Kim cesaret edebilirdi ki? İri yarıydı, bir yumrukta karşısındakini yıkardı. Çocuklardan kim olursa olsun. Bazen ekmekler

fırından yeni çıkmış olur, soğumuş ekmek bulunmazdı: "Kesemiyorum, Arif, ekmekler sıcak. Bıçak işlemez. Ağzın yanar, bekle biraz, " derdim. "Sıcak olsun. Ben yerim" der, gerçekten de çiğner, yutardı. "Öf, öf, öf. .. " diye diye çiğnerdi. Okulun hademesi Emin Ağa Eğinliydi. "Beş Pare " köylerinden. Beş köy, birbirine yakın olduğundan bu isimle anılıyordu. Bize hemşeri sayılırdı. Uslu, saf biri. Kim olsa, selam durarak konuşurdu. Akşamları okul boşaldığında sınıfları süpürür, memleketi Eğin'in türküsünü söylerdi:

Kozana söyleyin bu yıl akmasın

Akıp akıp yüreğimi yakmasın.

Benden selam edin nazlı beldeye,

Bu yıl da gelemem yola bakmasın.

Kozan, Kırk Kaynaklar'daki şelaleydi ki yüz elli metre yükseklikten akardı. Nazlı belde Eğin'di. Gurbetlik, sevgi, özlem, memleket hasreti, hem Ermenice hem Türkçe, Eğin'in ve çevresindeki nahiyelerin, Arapgirlilerin, Divriklilerin, Armudanlıların, Çemişkezeklilerin çığırdıkları türkülerin ortak temalarıydı. Bu türküyü, bir papazın kızı kocasının üstüne bestelemiş derlerdi. Gitmiş, bir daha gelmemiş. Ne olmuştu? .. Hikâye susar. İki usulde söylenirdi: Kadınlarınki, erkeklerinki. Ermeni, Türk, Kızılbaş gelinler, ot yolarken, ekin biçerken söylerlerdi, orağın periyodik hareketleriyle uyumlu olarak. Erkeklerinki, Pagetli katırcılar usulüyle uzun ve tizdi. Emin Ağa, Pagetlilerin usulüyle söylerdi: "Bu yıl da gelemem, yola bakmasın! " Benim Eğin'im eski Eğin'di, şimdiki değil. Adı da o değil zaten, değiştirdiler.

Zaman veya isterseniz tarih diyeyim, benim anlattığım her şeyi, yuttu ve özümledi. Beşiktaş'ın Paşa Mahallesi'nin Rumca konuşulan evleri duruyor mu? Tarih onları değiştirmedi mi? "Bakkalis irde" diye çağırırlar mı? Ortaköy'deki Museviler dağılmadılar mı? Cumartesi günlerini tutarlar mı? Yolu kaparlar mı? Sinagoglarından Rumların kiliselerinin kapılarına kadar?.. Kılık değiştirirler mi? Kendi büyüklerinin entarileriyle, takkeleriyle çöl kavmine dönerler mi? Portukal Mikayel Paşa'nın sokağında Hürmüzyan Yervant Efendi'nin evi kaldı mı? Yıkılmadı mı? Ekmeği bizden alırlar; çocukları Aram ve Keğam, her ekmek verişimde koşar kapıya gelirlerdi: "Sen kırlangıç şarkısını bilir misin? Sen Araksi Ana 'yı bilir misin? Turna nereden gelirsin'i bilir misin?" Sonra, "Araks neden balıklarla çocuk barı

tutmazsın? / Sen daha denize ulaşmadan yaslısın benim gibi" dizelerini söylerlerdi.

Her ay başında, İstanbulluların kaçınılmaz işi ev yıkamaktı. Aşağıdan yukarıya, odaların tahtaları, merdivenler... Ev tahta kokardı. Hürmüzyanların bir Maryam Hanımları vardı, o gelir yapardı. Sonra da çocukları alıp deniz kenarında gezdirecek. "Bize simit alır mısın?" derdi çocuklar. "Simit dediğiniz nedir? Nerededir?" derdi, Maryam Hanım, anlamazdı. "Na!.. " bağırırdı çocuklar, simitçiyi göstererek. Başka defalar da "Biz helva isteriz. Helva al bize" derler, Maryam Hamın gene anlamazdı: "Helva nedir? Burada helva var mı ki alayım?.." Çocuklar gene "Na!.." diye bağırarak ikisi birden helvacıyı gösterirlerdi. Bir gün de anneleri bayan Zaruhi evde yoktu. Balkona çıkmak istediler, ısrar ettiler: "Bizi balkona çıkart." Anlamadı: "Balkon nerede? Bahçeye mi diyorsunuz?" "Na!" diyerek balkonu işaret ettiler. Ermeni Katoliktiler, anneleri, babaları Yervant Efendi Venedik'te tahsil görmüş, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde [80] yüksek bir görevde bulunuyordu. Çocuklara o öğretiyordu bu kadar temiz bir Ermeniceyi. Bu düzeyde bir Ermeni evi görülmüş müdür, bilemiyorum. Ben görmedim, bilmiyorum. O çocuklar acaba hayattalar mı? Şimdilerde 60-70 yaşlarında olmalılar. Tarih onları değiştirmedi mi? Kendi çevrelerinden etkilenmediler mi? ..

---

80 Düyûn-ı Umumiye İdaresi. Tam adı Düyûn-ı Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi'dir. Osmanlı Devleti'nin dış borçlarıyla ilgili olarak 1881'de kurulan ve kamu gelirlerinin bir bölümüne el koyan yabancı yönetim. Halen İstanbul Erkek Lisesi olan binası 1897'de yapılmıştır.

Üsküdar'daki araba vapuru iskelesinden biraz ötede -Balaban derler- dükkâncıydım. Yem satardım. Hayvanlara arpa, ot, kepek, saman. Dükkân genişti. Bir köşesine satmak için kömür de koymuştum. Bu, bizim memleketten gurbete çıkanların ekmekçilikten sonra ikinci işiydi. Altı kişiyi geçindirebilmek için başka ne yapabilirdim? Elimde bir belge bulunmadığından öğretmenlik yapma hakkım yoktu. Bir araba kömür alır; ben tartar, ben boşaltır, ben yerleştirirdim. Burnum, yüzüm isler içinde kalırdı; salyam sümüğüm de simsiyah. Fakat şunu belirteyim ki kömür tozu çok iyi gelirdi bana. Kendimi her zamankinden daha iyi hissederdim. Saman tozu gibi öksürtmezdi, aksırtmazdı. Bir gün kürek elimde uğraşırken birdenbire kimi göreyim? Selahattin. Ortaköy'deki Ecole Française'deki

arkadaşlarım, iki kız kardeş Selma ile Semra'nın ağabeyleri, gidiyor, yürüyordu.

- Selahattin! diye bağırdım.

Durdu, bana baktı, tanımadı. Yanıldım mı, diye düşündüm. Bir defa 1916 'da Üsküdar'da ekmekçi askeri olduğum sırada, Yeni çeşme'de, askeri fırın olan Arhanyanların Devecioğlu fırınında iken, karşı kaldırımda bir adam, Acem tütüncünün önünde durmuştu. Ardaşes Harutyunyan'a benzetmiş, kendi kendime "Bu adam burada mı? Sağ mı, yahu?" demiştim. Koşup elini sıkmak istediğimde birden geriye çekilmiştim, adam da şaşırmıştı! O değildi. Özür diledim. Fakat boyuyla yürüyüşüyle bu kadar benzer... Yine böyle bir durumla yüz yüze gelmemek için tereddüt ettim. Fakat hayır, Selahattin idi. O da beni tanıdı:

- Agop, sen misin? dedi.

Sarıldık, bir sandalye uzattım, oturmadı.

- İhsaniye'ye gideceğim, oturamam, dedi.

Ayaküstü konuştuk. Hiç değişmemişti.

- Burada mısın? 1897'den 1940'a hesapça kırk üç yıl olmuş. O zamandan beri burada arpa, kömür mü satıyorsun; bu işleri mi yapıyorsun?

- Evet, dedim, başka ne yapabilirdim? Altı kişiyiz, karım, çocuklarım, annem babam geçineceğiz. Ev, ekmek ister, kira ister. Köydeki yaşamımı, köyü, trajedimi anlatmadım; anlatmak istemedim. Neye yarardı ki? Bir hayret ifadesinde taziyette bulunacaktı; o kadar...

- Beşiktaş'taki fırını bıraktınız, Hisar'a geldiniz. Onu biliyorum, dedi. Konuyu değiştirmek istedim:

- Evet, o zamandan beri bu işi yapıyorum, buradayım. Sen yine Ortaköy'de misin? Hala Taşmerdiven'deki evde?.. Selma, Semra kız kardeşlerin?..

- Kız kardeşlerim evlendiler. İkisi de Aksaray'a gitti, orada evlendiler. Annem, babam öldüler, evi bana bırakmışlardı. Ben de evlendim, iki çocuğum var; biri oğlan, biri kız. Sen bu işle geçinebiliyor musun?

- Hayır. Önceleri iyiydi, geçiniyordum. Şimdi geçinemiyorum. Belediye kömürü engelliyor; iki işi bir arada yapamazmışım. Oysa görüyorsun, dükkân çok geniş. Kömür, saman ve arpa birbirinden uzakta. Şimdilik yapıyorum ama bırakmayacaklar. Ya biri, ya öteki ... Müşterilerim Acem.

Alemdağı' ndan demiryolu direği taşıyorlardı. Atlarının yemlerini benden almaktaydılar. Paramı cumartesi akşamları ödüyorlardı. Bir cumartesi de kaçtılar; saatlerce bekledim, gelmediler. Üç yüz altmış liramı götürdüler. Sermayesiz iş yapıyorum. Şimdi borcum var.

- Ben elektrik şirketindeyim, Metro Han'da. İster misin, seni bizim oraya alalım? Günde beş liradan ayda yüz elli lira. Gelir misin? Üç yılda bir artış da var.

- Gelirim, yalnız beni kabul ederler mi?

- Onu düşünme. Emin olabilirsin. Ben kime başvuracağımı bilirim. Müsaadenle şimdi İhsaniye'ye eşimin teyzesine gideceğim.

- Eşin nereli?..

Çerkez. Dağıstanlı. (Gülerek) Saraylıdır, annem evlendirdi, o buldu. Hanedandan İbrahim Efendi'nin [81] sarayından. Hanedan soylulara "Efendi" derler. Onun sarayı Bebek tepesindedir. Gitmişsindir, bilmen lazım, oraları.

---

81 İbrahim Efendi. Yazarın adını verdiği bu kişinin, Şehzade İbrahim Tevfik Efendi (1874- 1931) olması gerekiyor. Abdülmecit' in oğlu Mehmet Burhanettin'in oğlu olan Şehzade İbrahim Tevfik, Sultan II. Abdülhamit tarafından kendi oğlu gibi himaye görmüştür.

- Bilirim. Sarayı da kendisini de bilirim. Hisar tepelerinden Şişli'ye kadar kaç kez gitmişimdir?.. Sakallı biri değil mi? Sarayının ahırlarını da görmüştüm. İri iri Hollanda inekleri vardı. Demezsin ki hanedandır. Saltanatın dördüncü sırada varisiydi. Şimdi yok öyle şeyler; cumhuriyet var. Saraylıların huyları olur. Senin hanımın da var mı? Hisar'da, Baltalimanı koyunda Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın [82] Taşkireç Yalısı'ndan aşağıda, Damat Ferit Paşa'nın sarayına [83] gitmeden ahşap bir yalıda oturan bir Temiz Hanımımız vardı. Bizim fırından günde üç ekmek alırdı. Ben götürürdüm. Bazen de hamurhaneden pasa veren Husik veya aşağıdan pasa çeken, ekmek pişiren ve Nışan'ın önüne koyan Minas. Bizi de kasabın, bakkalın çıraklarını da bırakmazdı ki içeri girelim. Evinin kirleneceğinden korkardı. Elimizdekini kapıda alırdı. Ekmeklerin üstünü altını ıslak bezle silmesi yetmez; bir kez de kuru bir bezle silerdi. Kirden mikroptan ürkerdi. Bu Temiz Hanım, Çamlıca'daki Yusuf İzzettin Sarayı'ndan [84] gelmişti. Seninkinin de böyle huyları olmasın?

- Hayır, öyle nazları, huyları yok. Kiminle samimi arkadaş biliyor musun? Ecole Française 'de arkandaki sırada kim oturuyordu?

- Takuhi mi? Geveze?.. Beni kızdırırdı. Ben de ona "Kral karısı olacak kız mısın, sen? Hangi aptal ismini Takuhi [85] koymuş, senin?" der, "Neden, beğenmedin mi? " deyince de "Hayır, beğenmiyorum!" diye bağırırdım. "Uzun bir boyun var; aptalın, gevezenin birisin!" derdim. Fakat canlı, dürüst bir kızdı. Ondan hoşlanırdım. Yanında oturan, Miralay göz doktoru Dikran Bey Acemyan'ın Noyemi'si gibi değildi. Noyemi, sahte, davranışları yapmacık biriydi. Bilir ve hissederdim.

- Noyemi evlenmedi, evde kaldı. Bilmem niye. Takuhi'yi şimdi görsen ... Evlendi, üç tane de çocuğu var. Uzun boylu bir hanım oldu, bileği de güçlü. Eşimin arkadaşıdır ve bize sık sık gelir. Söyleyeceğim, senin burada olduğunu. O, Selma, Semra seni hep konuşurlar. Neredesin bilmiyorlardı.Seni bizim elektrik şirketine alabilirsem, Takuhi ve karımı da alır, hep birlikte Aksaray'a gideriz bir gün. Ben bir haftaya kadar gelirim, haydi Allahaısmarladık! dedi.

---

82 Zeki Paşa. II.Abdülhamit döneminde uzun süre Tophane müşirliği yapan zat olması gerekiyor. Zeki Paşa (1849- 1914) yılları arasında yaşamıştır. Rumelihisarı'ndaki yalısı günümüze kadar korunmuştur.

83 Damat Ferit Paşa Sarayı. Ferit Paşa (1853-1923), Abdülmecit'in kızlarından Mediha Sultan'la evlendikten sonra Baltalimanı'ndaki sahilsaraya taşınmışlardır. Bu saray, halen Baltalimanı Hastanesi'dir.

84 Yusuf izzettin. (1857- 19 16) Sultan Abdülaziz'in oğlu, Sultan V. Mehmet Reşat döneminde Veliaht.

85 Takuhi. Ermenice'de "kraliçe" demektir.

Bir hafta geçti; ikinci hafta geçti. Selahattin gelmedi. Bir gün ben Metro Han'a gittim ve bulamadım. Orada değildi. Ne zaman gelir? diye, sordum. Ne bilelim, ne zaman? dediler. Üsküdar'a döndüm; anladım ki beni işe aldırmakta başarılı olamayacaktı.

Üsküdar İcadiye'de Doğramacı Sinan Camisi karşısında Doktor Asaf Bey derler bir komşu vardı ki bilmem ne sebeple gözü kör olmuştu. Kapıda oturur; sabah akşam selamlaşırdık. Oğullarını Kuleli Askeri Lisesi'ne gönderiyordu. Akşamları bana gelirler, Fransızcalarına yardım ederdim.

- Bırak o yemciliği. Ben sana iyi bir iş bulacağım. Başbakan [86] benim sınıf arkadaşımdır. Ankara'dan gelsin, yanına gideceğim ve diyeceğim ki, "iyi bir komşum var, eğitim görmüş biri. Ona görev bulacaksın." Tıbbiye'de ben ona çok yardım etmiştim, beni kırmayacaktır.

- Yapma Asaf Bey, teşekkür ederim, dedim. Yapamazsın, olmaz.

- Sen bana bırak!

Başbakan geldi, yanına gitti. Akşam evime dönerken yine kapısında oturmuştu. Yanına gitmedim. İkinci akşam yine uğramadım. Eğer başvurusu kabul edilmiş olsaydı, ben gitmesem de kendisi çağırtırdı. Artık ondan sonra ne zaman yanına uğrasam başka konuları konuşurduk.

Üsküdar'daki dükkânımı kapattım; sermayeyi kediye yükledim! Evle birlikte Beyoğlu'na geçtik, Dolapdere'ye. Buraya "Bokludere" de derlerdi. Hemşerilerimin işine döndüm ve ekmekçi oldum; yani fırınlarda tezgâhtar!

Beşiktaş'ın sınırında Köybaşı'nda -şehrin sona erdiği, Dolmabahçe Caddesi'nin başladığı yerde- kadınlar hamamı vardı. Buranın karşısında da arkasındaki geniş bahçeleriyle bir kahvehane bulunuyordu. Önünde ise kaldırım boyunca ve ta caddenin yarısına kadar ben diyeyim otuz, siz deyin kırk tane aralıksız ve alçak oturaklar sıralanmıştı. Belediye yasaklamazdı. Yoldan geçenler, aralarından yürümek zorundaydılar. Sultan Abdülaziz'in yaptırttığı Akaretler'e [87], oradan da Maçka'ya Nişantaşı'na çıkanlar veya Ihlamur'a gidenler hep oradan geçerlerdi. Her akşam üstü saat beşten sonra, orta yaşlı veya yaşlıca erkekler gelir, oturakları işgal ederlerdi. Hamamdan çıkan kadınları seyretmek için! Şaşılacağı oydu ki aralarında hemen hiç genç yoktu! Kadınlar ise sabahın erken saatlerinde, yedilerde sekizlerde hamam bohçalarıyla gelirlerdi. Yanlarında, soğuk yenecek ne varsa getirirlerdi. Fasulye mi dersin? .. Hangi çeşidi! Piyazı, pilakisi, tahinlisi, yahnisi. Dolma dersen; domates mi, yaprak dolması mı, yoksa biber mi? Helva dersen, evde yapılmış un helvası mı, çarşı helvası mı, fıstıklı mı, kakaolu mu? .. Sucuk, pastırma, zeytin, kuru soğan mı? Soğanı acısı gider diye çakıyla kesmezlerdi. Kim kuvvetliyse yumruğuyla soğanın tepesine vurur, ikiye bölerdi. Kadınlar, soyunur, yıkanırlar, kahvaltı yaparlar; Havva çıplaklığı ile vücut tüylerini alırlar; sonra boylu boyunca serilirlerdi göbek taşının üstüne. Gözlerini kapayıp uyurlardı. Öğle olur, yemek saatinde bohçalar açılır; yemek yenir. Sonra bir uyku faslı daha! Nerede uzanacak yer bulurlarsa! Burası hamamdı, yıkanmak, yemek, yatmak için gelmekteydiler. Saat dört oluncaya kadar dinlenirler; tepeden tırnağa

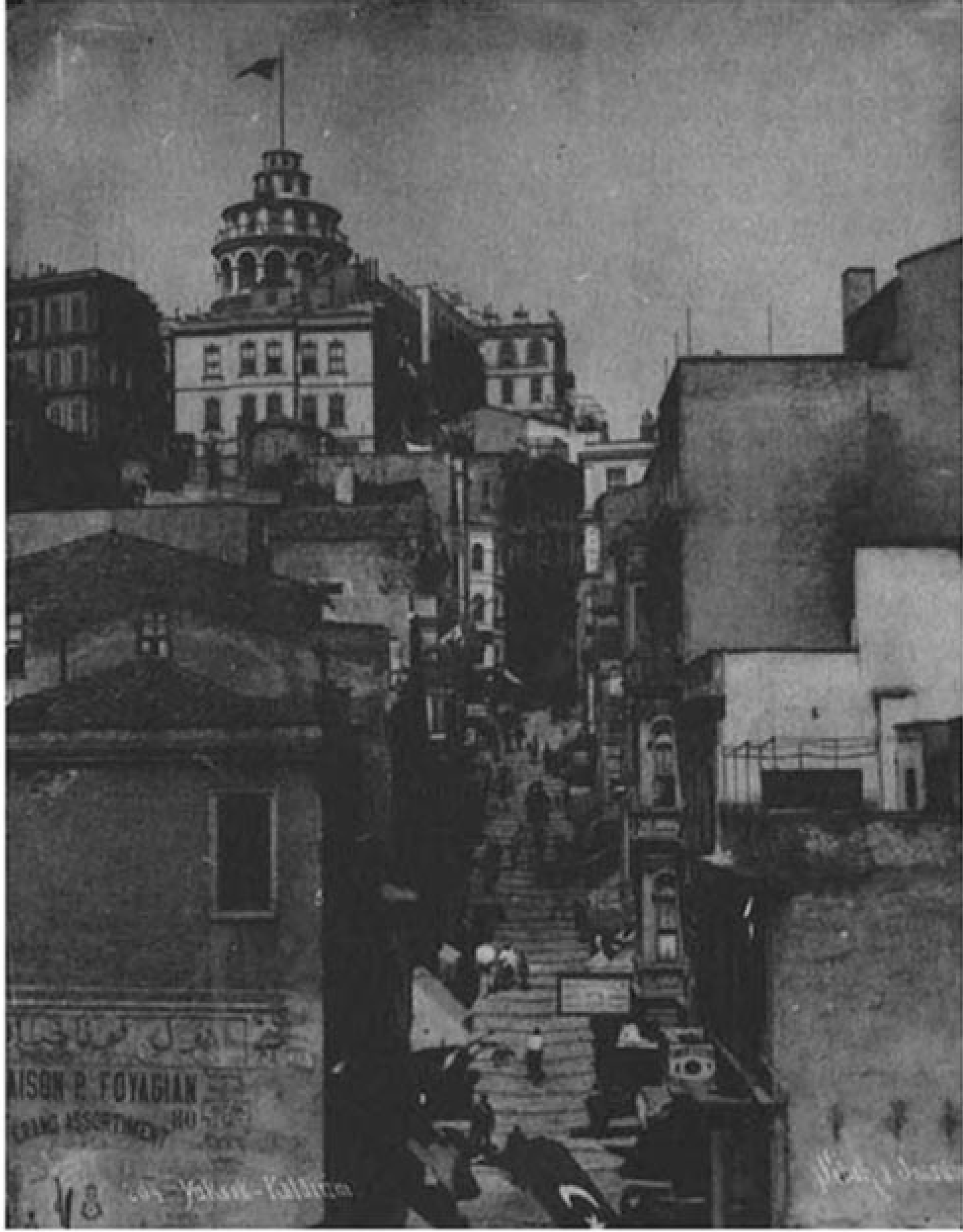
örtünerek hamamdan çıkarlardı. Çoğunun burunlarının üstünde veya yanaklarında ter damlaları, bazılarının alnı terden parlayarak evlerinin yolunu tutarlardı. Kahvehanedeki erkeklerin inceleyen gözlerinin önünden geçerek. Erkeklere göre kadınlar, haremlerin zenneleriydiler; kadınlar da erkekleri şehrin zamparaları sayarlardı.

Tarih bunları değiştirdi. Artık, eğer kadınların çıplaklığından heyecan duyarsa erkek gülünç olmaktadır. Çünkü her gün o kadar görülüyor ki! Gelecek nesiller "Le nu" yü, tam çıplaklığı görecekler; yoldan çıkmayacaklar. Sadece bakacak, hatta bakmadan bile yürüyüp gidecekler; deniz kenarında kumlarda bir istiridye görmüş gibi...

---

86 Başbakan. Konuşma 1940-1941 yıllarında geçtiğine göre, adı anılmayan başbakanın Refik Saydam olması gerekiyor.

87 Akaretler. Beşiktaş'ta Evkaf-ı Hümayun denilen Osmanlı Vakıf kurumunca yaptırılıp saray personeline tahsis edilmiş lojman evler. Bu evlerin yer aldığı semt de aynı adla anılmaktadır.

Yüzyıl başında Yüksekkaldırım. Merdivenlerinden çevredeki dükkânlarda işi olanlar inip çıkıyor. Tabelalar hem Fransızca, hem Osmanlıca. (Sebah ve Joaillier)

GALATA

I

İki yıl Ortaköy'deki Ecole Françase'e, bir yıl da Galata' daki Getronagan'ın ilk kısmına gittim. Önce Galata'yı, sonra Hisar'ı anlatacağım.

Beni, ilkokul dördüncü sınıfına kabul ettiklerinden Ermenicemi, Türkçemi, Fransızcamı sanki yeni baştan tekrarladım. Oysa bunları zaten biliyordum. Kirkor Markaryan'ın müdürlük dönemiydi. Her gün Hasköy'den gelirdi. Uzun ve bükülmüş bıyıkları, kırmızıya çalan yanakları, güçlü sesi vardı -veya bize öyle gelirdi. 1895 'teki Babıâlî gösterisi ve 1896 'daki Banka işgali olaylarından sonra Getronagan okulu kapanmıştı. Sonra tekrar açıldı. Fakat sınıflar eksikti. Benim okuduğum sıralarda üç sınıf bile tam değildi ve müdür de yoktu. Yönetim kurulunun düzenlemesi ile Karnik Parunakyan genel yönetici atanmıştı. Bu zat, bizim ilkokulumuzun üçüncü sınıfına da Türkçe ve Türkçe güzel yazı dersleri verirdi. Markaryan'dan daha kısa boylu, esmer yüzlü, bıyıkları kıvrılmış ve uçları yukarı dönüktü, tıpkı bugün de çoğunda görüldüğü gibi.

Her iki bölümdeki öğrenciler de köylerdendi. İmparatorluğun bütün nahiyelerinden gelen ve çoğu, han odabaşısı, kapıcı, hamal olanların çocuklarıydı. Öğrenciler haki renk gömlek giyerlerdi. Daha önce, resmi okullarda olduğu gibi üniformalıydılar. Yakalarında, Ermenice harflerle "Getronagan Okulu" yazılıydı. Ancak benim okuduğum zaman bunlar yoktu. Çatıda bir beden eğitimi salonumuz vardı. Öğleleri benim yerim orasıydı. Oradan Haydarpaşa'yı, Kadıköy'ün denizini görürdüm. Ben ki, Beşiktaşları, Nişantaşıları, Maçkaları veya Ortaköy vadisini, Ermenilerin, Katolik Ermenilerin kiliselerini veya Andonyan Birliği'nin manastırını, sokak sokak, ev ev bilirdim. Fakat o karşı taraflara gitmemiş olduğumdan bana şehrin çok uzak ve meçhul semtleri gibi gelirdi.

Acemiliğim çok sürmedi, kolayca alıştım. Hem ortama, hem iki kısmın öğrencilerine. Baruyr ve Aşot Keçyan vardı. *Püzantion Gazetesi* 'nin sahibi Püzant Keçyan'ın çocukları. Baruyr benden büyüktü ve üst sınıflardaydı.Aşot yaşıtımdı. İlkokul dördüncü sınıftaydık. Babası Baruyr'u Sanasaryan'a koymuş, oraya bir yıl gittikten sonra bilmem niçin

Getronagan'a nakletmişlerdi. İkisi de şişman denecek kadar ablaktılar. Babalarının gazetesini sürdürememişlerdir.

Benim sevdiğim bir tip olan Arşak Alboyacıyan da benden büyüktü. Yukarı sınıflarda okuyordu ve "karanlık" denecek kadar esmerdi! Uzun boylu, gözlüklü, zayıf, ihtiraslı ve münakaşacı. Nerede tartışma varsa oradaydı. Hükmeder ve galip çıkardı! Veya, kendisi öyle olduğunu kabul ederdi. Erzurum'daki Sanasaryan Okulu'nun aşığı ve koruyucusuydu. Gerçi kendisi ne Erzurum'da bulunmuş, ne de Sanasaryan'da okumuştu. Oysa okulun yardımseveri İran Ermenisi Ağa Mıgırdıç Sanasaryan'dan daha yetkin olarak çok şey bilirdi. Okulumuzun da parmakla gösterilecek bir numaralı öğrencisiydi. Sonra Kahire'ye gitmişti. Birkaç yıl önce İstanbul'a geldi; döndükten bir süre sonra orada öldü.

İlk kısmın en ünlüsü bizim sınıftı. Benim dörtlüm, Misak Der Gazaryan, Kevork Bedyan, Kiğılı Aram, Siirtli Rupen ve ben kulunuz. Misak Der Gazaryan, Pinkyanlıydı.[88] Misak Mezarens'in [89] köyünden. Burası, benim köyümden iki saat aşağıda bir yerdir. Fırat'ın sağ kıyısında kalır. Alboyacıyan gibi o da aklını Sanasaryan'a takmıştı ve orada öğrenci olmayı arzuluyordu. Olmadı; Eçmiazin'e gitti, Kevork Cemaran'ı bitirdi. Karabağ'daki Şusi şehrinin rahip okuluna öğretmen oldu. Kendisiyle mektuplaşırdık. Uzun yüzlü, Tatara benzerdi. Babası Pinkyanlıların Selamet Hanı'nda odabaşıydı. Şimdi orası Türk Ticaret Bankası'dır. Galata poğaçacılarının bulunduğu Karaköy Palas'ın köşesindedir. Kevork Dadyan benim akrabamdı. İki kız kardeşin torunlarıydık. Annesi, annemin "bacılığı" idi ki, burada buna arkadaşlık denir. İriyarıydı. Değirmencilik yapan ve dağ gibi bir adam olan dedesine çekmişti. Babası, Pera'da oturan ve çok zengin olan İstanbulyanların aşçısıydı. Efendi ve büyük hanım, sıla yapmak için memleketine gitmesine dahi izin vermediler. Kevork'la annesini İstanbul'a getirttiler. Beşiktaş' ta büyük fırının arka sokağında, tramvay atlarının durağına bitişik bir evde, tek oda kiraladılar. Kendilerinin deyimiyle "varbet" e (usta) her gün, Beşiktaş'tan Pera'ya gidip gelmek kaçınılmaz oldu. Daha sonra Pera'da Parmakkapı'da bir apartmana taşındılar.

---

[88] Pinkyan. Fırat'ın kuzey yakasında, Divriği'nin Gedikbaşı bucağında bir köy. Pingân olarak bilinen bu köye sonradan Adatepe adı verilmiştir.

[89] Misak Mezarens (1886-1908). Pingân doğumlu, sembolist Ermeni şair. Şiirleri romantik ve mistik temalıdır.

Kiğılı Aram ve Siirtli Rupen, yukarı sınıfların öğrencilerinden de büyüktüler. İkisinin de babaları, Galata'da Osmanlı Bankası'nın sırasındaki Hagopyan Han' ın hamallarıydılar. İkisine de imrenirdik. Ermeniceyi burada öğrendiler. Rupen'in Ermenice harflerle Kürtçe bir İncil'i vardı. Kim olduğunu bilmediğimiz bir Mıgırdıç Vartabet tarafından hazırlanmış. Bazen okurdu. Ermenice ve eski Ermenice İncil' den daha iyi anlardı.

Yürüyerek okula giderdim. Herkes yürüyerek giderdi zaten. İhtiyar, genç, okullu olan veya olmayan. Tramvaya binmek gereksiz veya lüks sayılırdı. Tramvaylar atlıydı. İri kıyım Macar atları çekerdi. Sürücü vatmanın yanında bir hizmetkârı bulunurdu. Elindeki çıngırakla "Da-da .. . " çalarak yoldan geçenleri, çizgiden uzaklaşmaları için uyarırdı. Bazen iner, atlarla beraber koşardı; tabii çıngırak çalmayı sürdürerek. Sonra çıkar, vatmanın yanında dururdu. Tramvaylar iki katlıydı. Üst kata demir bir merdivenden çıkılırdı. İçeride tahtadan iki taraflı sıralara yolcular sırt sırta otururlardı. Bilet, üst kat için bir, alt kat için iki kuruştu. Çünkü tek vagondan ibaret taşıtın asıl tramvay bölümü alt kattı. Burası, bir perdeyle ikiye ayrılmıştı. Hanımlar için haremlik, beyler için selamlık. Perdeyi aralayıp kadınlara bakmak yasaktı. Zorunlu ve mantıksal bir sebep dahi olsa kadınlar "Aaaa! Kapayınız! " diye bağırırlardı hep bir ağızdan. Ben on yıl boyunca (1897-1907) tramvaya bir kez bindim. O da memleketten ilk geldiğimiz, gemiden Galata rıhtımına indiğimiz gün. Babamla birlikte Beşiktaş'taki fırına gitmek için. Önünde iki askerin beklediği Dolmabahçe Sarayı'nın Saltanat Kapısı önünden geçerken sormuştum:

- Sultan burada mı oturur?

- Hayır, dedi babam.

- Madem ki oturmuyor, neden burayı yapmışlar?

Babam bir şeyler söyledi ama anlayamadım. Yalnız,

- Bağırarak konuşma. Burada yavaş konuşurlar. Köyde değilsin! dediğini hatırlıyorum.

O zaman, zaten çok tramvay yoktu. Birkaç hatta çalışıyordu sadece. Her tarafa yürünerek gidilirdi. Sabahları bir elimde kitaplarımı yerleştirdiğim çantam, diğerinde sefertasım, Ortaköy'deki Ecole Française'e gider gibi yola çıkardım. İlk durağı, Dolmabahçe'deki Saat Meydanı'nda yapardım. Yolu

bölme alışkanlığım memleketimdendi. Dağlardan aşağıya eşekle ot, tarlalardan buğday demeti taşımadan kalma bir alışkanlık. İkinci durağım, Kabataş'taki araba vapuru iskelesiydi. Aşiretlerin askeri okulunun tam karşısı. Üçüncüsü, Fındıklı'daki erkekler hamamının bitişiğindeki Kahveci Sebuh Efendi'nin önü. O, çoğu zaman kapının eşiğinde, memleketinin saltası, şalvarıyla ayaklarında Erzincan işi yemenisi, fesinin çevresinde siyah yün sarığıyla dururdu. Benim kim olduğumu, okula gittiğimi biliyordu. Kemahlı, Tortanlı, Pakariçli, Gercanisliler [90] bizi nasıl tanımasın? Hepimiz gurbetçiliğe çıkmıştık; aynı memleketli, aynı sülaleden, hatta aynı evden sayılırdık. "Gidiyorsun, okula gidiyorsun. Git oku ki eğitimli olasın. Bizim köylerden de eğitilmiş biri çıksın! " derdi. Ağzıma bir kahve şekeri koyarak, "Erit de ağzın tatlansın," derdi.

Dükkânının arkasında yere gömülü kocaman karınlı bir küpü vardı. Köydeki bizim yarma, bulgur küpleri kadar. İçinde Kanlıkavak suyu dolu olur, bardağını on paraya satardı.

- Susadın mı? Su içer misin? der, su da verirdi.

---

90 Tortan, Pakariç, Gercanis. Tortan (yeni adı Doğan) ve Pakariç (Yeni adı Hakbilir) Kemah'ın köyleridir. Pakariç, Yukarı ve Aşağı olmak üzere iki köydür. Gercanis, Kemah'a bağlı bir bucak iken, daha sonra İliç'e bağlanmıştır. Yeni adı Kuruçay'dır.

Dördüncü durağım Tophane'den Salıpazarı'na kadar, Tibetli Türkmen ve Çinli doktorların kaldırımlarıydı. Onlar benden de erken gelirlerdi. Oturur hastalarını beklerlerdi. Sakin, kanaatkâr, iyi insanlardı. Otlarıyla iyileştirirlerdi de. Marko Paşa'nın, Doktor Horasancıyan'ın hastalarını onların ayağa kaldırdığı söylenirdi. Akşamları okul dönüşümde yollar geçilmez olurdu. Kalabalığın çoğu kadınlardı. Başkentin bütün semtlerinden ve her milletten. "Aaa! Bize ekmek getiren ekmekçiye bak! Okuldan geliyor!" diye bağırırlardı. Çocukları da bana bakarlardı.

Sabah yürüyüşü biter, okula girerdim. İlk kısım üç sınıftı: ikinci, üçüncü, dördüncü sınıflar. Ben dördüncü sınıftaydım. Şimdiki çocukların bildiği ve en çok kullandığı kelimeyle söyleyeyim; her gün, görmeye değer üç çıplak kadınımız vardı. Bunlar bizim komşularımızdı. Sınıfımızın penceresinin karşısındaki odada yaşarlardı. Aradaki sokak da o kadar dardı ki onlar ve biz ellerimizi kollarımızı uzatarak el ele tutuşabilirdik. Bizi tanır, severlerdi. Pencereleri açıksa başlarıyla selam verir, gülümserlerdi. Odanın içinde

döner dururlardı. Dini bir ayin mi yapıyorlar dersiniz, hamamda soyunmuşlar da geziniyorlar mı? Yoksa kendilerini bize mi sergiliyorlar? Fakat bizler onlarla ilişki kuracak yaşta değildik. Acaba ziyaretçileri mi vardı, onlara mı gösteriyorlardı? Biz çocuklar bilemezdik nasıl edip de onları görebileceğimizi. Birbirimizin kolunu çekerdik. "Ulan! Öteye git, biraz da biz bakalım, biz görelim!" diye bağırırdık birbirimize. Aram'la Rupen'e bakardık. Onlar, bu kadınların evine bitişik bir handa yatarlardı. "Onlar, çırılçıplak yorganın altına giriyorlar" derlerdi. Müdür Markaryan Efendi, camları beyaza boyatırdı, bakmamamız için. Bizimkiler ise, gümrük hamalbaşısının oğlu Muşlu Movses -o tarihlerde gümrüklerdeki hamallar Muşlu Ermenilerdi- Bolulu Esayi, patrikhanenin mimarı Melidosyan'ın oğlu, beyaz boya ve fırça getirir, camı kazıyıp göz yeri açarlar, bakıp gördükten sonra yine boyarlardı. Bu, dördüncü sınıfın sırrıydı. Markaryan Efendi usandı; müstahdem de gelmez oldu. Aşağıda, kilisenin personeli de bu kadınların hangi milletten olduklarını bilmiyorlardı. Nemseli,[91] Leh, Odesalı, Rumen, Musevi ... derlerdi.

Cumartesileri öğleyin tatile girerdik. O gün öğle üzeri çıkmış eve gidiyorduk. O anda genelev sokaklarından bir zurna sesi aldık. O zamanlar halk, genelevlere "kötü ev", kadınlarına da "kötüler" derdi. Ben, Kevork, Esayi, Movses, bir de Çapakçurlu muydu, Çarsancaklı mıydı[92] Vartan vardı. "Haydi be! Kız mıyız ki korkalım? Erkeğiz. Erkek adam olacağız. Gidelim görelim, zurnayı dinleyelim" dedi Vartan. Gerçi, bu sokakların ününü duymuştuk, biliyorduk; fakat ayak basmış değildik. Ne olurlarsa olsunlar, bize ne?.. Yürüdük. Bir meydana geldik. Orada bir kahvehane vardı. İçerisi dar olduğundan müşteriler dışarıda sandalyelere oturmuşlardı. Karşılarında da sıvasız bir ev vardı. Kötü ev, oydu demek! Önünde, kırmızı, sarı, yeşil acayip elbiselerle bir kadınlar kalabalığı... Hepsi ayaktaydılar. Kötüler de bunlar olmalıydı. Zurnacı çalıyor; gözleri boyalı bir kadın da dans ediyordu. Bir kadın tek başına harehırotz [93] oynamaktaydı. Tempo ilkin çok yavaş ve sakindi. Sonra hızlanıyor, şiddetleniyor, uç noktaya eriyor, kadın da aynını yapıyordu. Yavaştan başlıyor, tekrar hızlanıyor, uçuyor, bazı en ateşli hareketleri sergiliyordu. O ana kadar yüzünü görememiştik; arkasından izliyorduk. Halk ve kadınlar topluluğu "Yaşaa!" diye bağırıp alkışlıyorlardı. Biz de onlara katılıyorduk. Bu kez yüzünü bizden tarafa çevirdi. Göz göze geldik ve şaşırdık: "Ulan, şu köpeğin eniği ne yapıyor? Karnını göbeğini oynatıp bizi davet ediyor. Bu yüzden hepsi yaşa diye bağırıp alkış tutuyorlarmış. Biz de onlara bakıp eşlik ettik. Vay, ırzını, kitabını,

geçmişini, geleceğini.." diye sövdü Vartan. O, sınıfımızda küfürleriyle meşhurdu. Kasımpaşa'daki Karayan Sahak Ağa'nın odun depolarındaki baltacının oğluydu.

---

91 Nemse. Osmanlıların Avusturya'ya verdikleri ad.

92 Çapakçur, Çarsancak. Osmanlılar döneminde şimdiki Bingöl ili bölgesine Çapakçur, Tunceli'nin Mazgirt, Nazimiye, Hozat, Pertek yörelerine de Çarsancak deniyordu.

93 Harehırotz. Erzincan yöresinde oynanan bir Ermeni halk oyunu.

Harehırotz, aslında erkek barıdır. Biz o barı kadınlarımızın eşliğinde oynardık. Oyunda cinsellik olur mu? Karın, göbek, şehvet var mı? Bu konuda en basit bir telkin dahi olmaz. Ahlak anlayışımız izin vermez ki böyle bir şeye. Bacakların ve kolların bir oyunudur. Hareketli bir bardır. Göbek havası, fahişelik ise acaba meslek miydi?..

O sırada Şehremaneti'nden [94] üniformalı bir komiser, ordudaki yüzbaşılara ait parlak kılıcını kaldırımlara vurarak koltuklarına asılı palaları olan iki çavuşla bize yaklaştı. Kahveciyi çağırdı.

- Bu mekteplileri neden kahvehaneye aldın? Yasaklanmış olduğunu bilmiyor musun?

- Benim müşterilerim değiller. Kendileri gelmişler.

- Neden bıraktın?

---

94 Şehremaneti. Şehir eminliği anlamında, İstanbul'daki ilk belediye örgütünün adıdır. 16 Ağustos 1854'te kurulan Şehremaneti, İstanbul'un belediye işlerinin yanında valilik görevlerini de üstlenmişti.

Sonra komiser bize döndü:

- Hangi okulda öğrencisiniz?

- Galata Ermeni Merkezî Mektebi, Mekteb-i Sagiri'denim, dedim ben. İstibdat döneminde bizim Getronagan'ın ilk kısmına böyle denirdi. Getronagan'a da Galata Ermeni Merkezî Mekteb- i Kebiri deniyordu. Soruları hep ben cevaplandırdığımdan bana,

- İstanbullu musun? dedi.

- Hayır, dedim, Dördüncü Ordu'danım. Doğu illerine Dördüncü Ordu derlerdi.

- Ama memleketin neresindensin?

- Erzurum Vilayetinin Erzincan Sancağının Kuruçay Kazasının Armudanından.

- Ne? diye, benimle samimileşti:

- Armudan-ı Kebir'den mi, Armudan-ı Sagir'den mi?

- Armudan-ı Sagir kariyesinden, Küçük Armudan köyündenim, dedim.

- Desene ki aynı memleketliyiz. Ben de Eğinliyim, Beş Pare köylerinden.

Kitaplarımı açtı. Hüsn-ü Hat defterimi verdim. Övdü beni:

- Ne güzel yazın var. Ben Türküm, böyle yazım yok.

Konuşmasına devam ederek,

- Affediyorum ama, seni bir daha bu sokaklarda görmeyeceğim. Cezalandırırım, okul müdürüne yazarım, dedi. Kahveciye de buyurdu: "Okulluları kabul edersen, dükkânını kapatırım!"

Cumartesi olduğundan sefertasımız yoktu. Kitap çantalarımızla beş çocuk namı kötü sokaklardan caddeye çıktık, halkın dikkatli, şaşkın bakışları altında...

İzlenimlerimizi yol boyunca konuştuk. Vartan:

- Harehırotzu güzel oynadı köpeğin eniği kadın. Ama ne gereği vardı, göbeğini yukarı aşağı atmaya? İlla fahişeliğini yapacak! dedi.

Başımıza Şehremaneti'nden böyle bir bela geleceği aklımızdan geçmemişti.

- Ulan, o ne kadındı! dedi Movses. Devam etti:

- Coğrafya kitabında bir balina resmi var, ben ona benzettim. Ne kadındı, o ne vücuttu; o kadar et olur mu? Bir beş yüz okka var!

- Kadınlar, köpek enikleri deli midirler, nedirler? Hepsi de cigara içiyorlar. Ulan kadınlar cigara içer mi? Ben şimdiye kadar rastlamamıştım, dedi Esayi ve bana dönerek sordu:

- Siz evlere ekmek verirsiniz. İstanbullu kadınlar cigara içerler mi? Ermeniler, Rumlar, Yahudiler veya Türkler?

- Hayır, dedim. O kadar eve girer çıkarım, Beşiktaş'ta, Ortaköy'de, hiç rastlamadım, görmedim. Türkler de içmez. Ihlamur'da, Akaretler'de, Nişantaşı'nda, Maçka'da o kadar ev bilirim; içen yok. Onların kadınlarının

yüzlerini görmem, kapı aralığından bir kol dışarı çıkar, ekmeği alır, kapıyı kapar. Fakat, hayır, hiç içen birini görmedim. Hele, köpeğin doğurduğu bir kız vardı; bir erkeğin dizine oturdu; ağzından cigarasını çekti, kendisi içmeye başladı. Ağzından, burnundan da dumanlar çıkardı.

- Kız! . . Amma ne kız!. . Sen ona kız mı diyorsun? diyerek alay etti Kevork.

- Kız değildi de neydi? On dört-on beş yaşında ya var ya yoktu. Sen, köyünde ne dersin ona? dedim. Eğer bir kız evlenirse gelin olur; onu gelin diye çağırırlar. Kırk yaşına kadar gelindir. Ne zaman bir kız, bir oğlan everse, gelin alsa veya damadı olsa, yani kaynana olsa o zaman kendisine kadın derler. Yol da giderken, bir vadide ot yolarken "Hayınların gelinler, Arhanların gelinler, Demircilerin gelin ... " diye seslenirler.

Misak, kendi hanlarının önünde bizi gördü:

- Ulan okulun dağılması bir saat oldu. Çıkmazsınız. Ne yapıyorsunuz Galata'da? diye sordu. Anlattık olanları.

- Markaryan Efendi de görmeliydi sizi! dedi.

II

İlkokul dördüncü sınıf çocukları içinde en güzel giyineni Kevork'tu. Kevork Bedyan benim memleketlim ve akrabamdı. Okulun ikinci kısmında da onun gibisi yoktu. Lord çocuğuna benzerdi. En parlak İngiliz kumaşından çizgili yeşili, bir de gene çizgili mavisi vardı. İkisini de değişik değişik giyerdi. Babası, Pera'daki zengin Hovhannes Efendi İstanbulyan'ın aşçısıydı. Hovhannes Efendi İngiliz kumaşlarının tek temsilcisi ve ithalatçı tüccarıydı. Elbiseler kendi çocukları için dikilmişti. Fakat onlar büyüdüklerinden giyemiyorlardı; Kevork'a vermişlerdi. Tabii başkaları bilmiyordu. Çünkü yepyeniydiler. Üzerlerinin havı bile gitmemişti. Terzi de sanki Kevork'un üstüne göre yapmıştı.

En kötü giyinen de Çarsancaklı Vartan Şamoyan'dı. Daha bundan kötüsü olamazdı. Kasımpaşa'dan gelirdi. Sahak Ağa'nın odun deposundaki odun yarıcısının oğluydu. Bir gömlek giyerdi. Akşam onunla yatar; sabah kalkar onunla okula gelirdi. Kirden beyazı gitmiş, toprak rengi olmuştu. Tek düğmesi kalmıştı, o da çenesinin altında. Onu düğmeleyerek göğsünü örterdi. Eğer o düğme de düşse, sinesi yukarıdan aşağıya açılacaktı.

Elbisesini de çıkarıp sokağa atsa eskiciler dahi almazdı; kim para verir de alırdı ki?

İyi giyinenlerden ikincisi Levon Hovsepyan ile Kaspar Avoyan'dı. İkisi de sınıfın en arka sıralarında otururlardı. Yanyana değillerdi, ama sırtları duvara dönüktü. Bunların giysileri Kevork'unki kadar pahalı şeylerden değildi. Piyasada bulunan açık renk adi kumaşlardandı. Fakat terziye, kendi üzerlerine göre diktirilmişti. Babası Kapalıçarşı'da terlik satardı. Şişman denecek kadar dolgun yanaklı, hassas tenli, eli bir işe değmemiş, yokluk görmemiş. Nasıl derler? Muhallebiyle büyütülmüş İstanbul çocuklarındandı. Öteki, Kaspar Avoyan, sınıfın en ince yapılı ve uzun boylusuydu. Vanlıydı. Üsküdar'dan gelirdi. Çinili Cami'ye gitmeden, içilmediği için suyu boşa akan bir çeşme vardı. (Bilmem şimdilerde duruyor mu? Kapadılar mı?) Orada zemin kat bir evleri vardı. Babası Yenimahalle'de Surp Garabet'in çarşısında bir meyhane-lokanta işletiyordu. O tarihlerde orası kalabalıktı. Bitişiklerinde de akrabalarımızdan, annemin teyze çocukları Sarkis'in ve Harutyun'un onlarınki gibi içkili lokantaları vardı. Kaspar bana akrabalarımdan selam getirirdi. Yıllar sonra Birinci Dünya Harbi'nde, ben ekmekçi asker olarak oradan çok geçerdim; Kadıköy'e gitmek için. Oraları sokak sokak bilirim. Kaspar'ın gömleğinin üstünde bir gömlek daha vardı. Fakat ikincisi bütün bir gömlek değildi, bir göğsü vardı ve yakalıydı. Kravatı onun üstüne bağlardı.

Püzant Keçyan'ın oğlu Aşot Keçyan, Pera'dan gelirdi. Geniş yüzlü, enlice. O da kravatlıydı. Elbisesi kendi üstüne biçilmiş değildi. Düzgün görünmeyi umursamazdı. Yumuşak huylu ve ilgisizdi. Dahası, çoğu Kayserililer gibi pastırma kokusu duyulurdu her şeyinden: Elbisesinden, defterlerinden, tereğinden. Bense pastırma yemekten ve kokusundan hoşlanmazdım. Buna karşılık, soğanın yeşilini kurusunu severim ve yerim. İştah açıcıdır. Ama, okul günlerinde veya başkalarının yanına gideceğim zaman, yemekten kaçınır, dikkat ederdim. Kendi başıma olduğumda yerdim.

Bir Mihran Horasancıyan'ımız vardı. Babası bir hanın kapıcısıydı. O han, bizim kilisenin sokağından görünür. Kırmızı toprak rengi ince kumaştan, üzerine göre dikilmiş bir elbise giyerdi. O da kravatlıydı. Sivas'ın Hocasar kasabasındandı. Şimdi adını Hafik yaptılar, bizim köyümüzün "Armudan"ını, "Armutlu" yaptıkları gibi. Gerçi "Armut"la, "Armudan"ın bir ilgisi yok. MÖ. Hititler döneminde iki binli yıllardaki "Armıdana"dır,

"Hayasa"nın atalarının, "Haylar"ın yaşadıkları [95] yerler. Mihran'ın kulakları tuhaftı. Kenarsız, memesiz, geniş mi geniş, tavşan kulaklarına benzerdi.

Otuz iki öğrenciydik bizim dördüncü sınıfta. Bu bahsettiklerim dışında hiçbirimizin kravatı yoktu, ben de dahil, biçimsiz elbiseler giyerdik, babalarımızın bizi giydirdikleri tarzda! Ermeni okulu olmayan Robert Kolej'e de aynı dış görünümle ve kravatsız gittim. Beni nişanladıklarında yirmi yaşındaydım ve kravatla memlekete gittim. 1914'e kadar orada kaldım. Sekiz yıl boyunca, kışları öğretmenlik yaptım. Yaz aylarında ise çarık giydim, Karahisar, Erzincan işi yemeni giydim; tarla ektim, biçtim. Her yıl bütün bir ay dağdaki tarlada kaldım; orak elimde tarla biçtim, ot biçtim, eşekle önüme katıp mahsulü taşıdım; yarı Asyalı, yarı Avrupalı giysimle hep kıravatlı idim. Üsküdar'da hayvanlara arpa, saman ot sattım; tozlar içindeydim. Kömür sattım, ellerimden gözlerimin içine kadar karalara bulandım, kapkara! Pangaltı'ya geçtim; ekmekçi oldum. Hep kravatlıydım. Otellerde yazıcılık yaptım. En son da kilisede bir görev. Şimdi de oturmuşum; neredeyse dışarıya hiç çıkmıyorum; hep kravatlıyım. Benden ayrılmayan, benim "Marque dêposêe"m [96]. Kullanılmış, başkaları ellerine almazlar, ben kullanırım!

---

95 Hayasa. Kuzey Avrupa'dan Anadolu içlerine gelip M.Ö. 8. yüzyılda Urartu topraklarına yerleştikleri ileri sürülen ve Ermenilerin ataları gösterilen "Haylar"ın yaşadığı yöre.

96 Marque dêposêe: Tescilli marka.

Bizim sınıfın en başarılısı kimdi, biliyor musunuz? Söylersem şaşmayın; Vartan'dı. Şaşırmayın, sol gözü de şaşıydı. Kasımpaşa'dan, pejmürde elbiselerle gelen Çarsancaklı ... İkincisi de Levon, Gedikpaşa'dan gelen. İstanbullu Levon'un kötü bir huyu vardı; kendini beğenmiş, gösterişçi, alaycıydı. Vartan ise özümler ve anlatırdı. Üstelik matematikçiydi de. Bu doğrudan bir Tanrı vergisiydi kendisine. Çözemediği bir problem yoktu. Yüksek kısmın ilk sınıfından Kartalyan'dan ileri matematik öğrenirdi. Ben o adamı ve matematiğini sevmezdim. Bilmece gibi çetrefil sorular yazılıydı kitabında. Öğleleri beden eğitimi salonuna getirirlerdi; Vartan çözerdi onları. Vartan, Levon'un kendini beğenmişliğine, arkadaşlarıyla alay etmesine dayanamaz; onu uyarırdı. Levon ise öğretmenlere sığınır; onun zavallı görünümüne bakarak "Sen kimsin be? Sana ne?" diye cevap verirdi. Ben, Vartan'ın ona karşı dolduğunu görüyordum.

O akşam gene "Sen kimsin, sen ne karışıyorsun?" dedi, tartışma sırasında. Ertesi gün Vartan erken geldi. Oysa her zaman en geç gelen oydu. Öğretmenler yoktu. Kitapları tereğine koydu. Doğru Levon'a gitti. "İşte ben geİdim, ben kimim bakalım!" dedi ve odun kırıcıların ağır eliyle bir tokat indirdi Levon'a. Bir oldu bittiye geldi. Çocuk, ölü rengi almıştı. İkinci, üçüncü derken sırasından çekti dışarı aldı. Kürtçe anasına, kız kardeşine küfretti. Ben de Kürtçe birkaç kelime ve o küfürleri bilirdim. Aşağıya fırladım. Kiğılı Aram ve Siirtli Rupen de benim arkamdan fırladılar. Vartan'ın şaşı gözü yoktu, ne olmuştu? Bilmiyorduk, şaşırdık. Tek gözlüydü. Levon'dan ayırdık. Çocuklar tartışmayı Kürtçeye çevirdiler. Onlar konuştular, o konuştu. Ne dediklerini anlayamıyorduk. Ortam, Kürt okuluna döndü, yatıştırdık. Gözü tekrar yerine geldi. "Git Müdür Markaryan 'a söyle beni kovsun, müzevir!" diye bağırdı. Levon, söyleyebilir miydi? Olacaklardan korkardı.

- Neden küfrettin annesine, kız kardeşine? dedim, onların ne suçu var?

- Haklısın Agop, dedi, bundan sonra o küfürleri bir daha söylemem.

Ben o yaşlardan, on dördündeki Aram'ı, Rupen'i, Vartan gibilerini sever, kardeş gibi görürdüm. Neden bilmem? Acaba aynı kanı mı taşıyorduk?..

1899 Aralık ayının 30'uydu. Bir gün sonra 1900'e girecektik. Akşam tatildi. Bizler sevinçliydik, çünkü 8 Ocak'a kadar okul yoktu. Elinde bir bohça ile iriyarı biri, sokak kapısında bizi durdurdu.

- Nedir, nedir? diye bağırdık.

- Vartan'a hediyedir, dedi adam, yukarıdaki kadınlar verdiler.

Vartan'ı gösterdik; adam bohçayı ona verdi.

- Ne millettirler, kimdirler? diye sorduk.

- Ben de bilmiyorum, Musevi mi, Hıristiyan mı, Leh mi, Rumen mi, Odesalı mı? dedi. Hepimiz birden yukarı baktık. Kadınlar, kendilerine baktığımızı gördüler, geri çekildiler. Açtık bohçayı. Bir pantolon, bir yelek, bir ceket, bir fes, bir çift ayakkabı ve keten rengi bir gömlek...

III

Akşamları Galata'dan Beşiktaş'a okul dönüşlerini Tophane'den yapmayı sevmezdim. Issız değildi ama, çok iç açıcı bir yol da sayılmazdı. Hep aynı

şeyleri görürdüm. Salı Pazarı'nın duvar diplerinde oturan Çinli, Tibetli doktorların bizlere benzemeyen gözlerine ve yüz ifadelerine, önlerinde duran kadınlara bakardım. Fındıklı'daki Kazancı Yokuşu'nun saçma sapan yapılmış evlerine, eteğindeki Sofi Baba'nın yerle bir mezarlığına [97] -orada dua eder, mum yakarlardı- işte, oralara bakardım. Kabataş'taki tozlu ve kömürlerden simsiyah olmuş deniz kıyısına, araba vapuru iskelesine bakardım ... Bu yoldan hoşlanmaz; Beyoğlu'na çıkmayı, oradan gitmeyi severdim. O yol başkaydı. Bankaların binaları, iki taraflı kaldırımları dolduran kalabalıklar, Yüksekkaldırım, Yahudiler, inen çıkan insan seli... Sonra Pera Meydanı, elçilikler, konsolosluklar, kapılarındaki tabancalı kapıcılar... Grande Rue de Pera [98], tezgâhtar bayanların şıklığı, sunuşları, kalabalığın akışı, Avrupalılar -biz onların üstünlüğüne inanırdık! Bunlar beni ilgilendirir ve çekerdi.

---

97 Sofi Baba Mezarlığı. Rumelihisarı'ndaki şehitlik. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehid Olanlar (T.T.K. yayını, Ankara, 1976, sayfa 21) adlı kitabında, Horasan'dan, İstanbul kuşatmasına katılmak için gelenlerin çoğunun sonradan "eren" sayıldıklarını ve Bektaşi efsanelerine geçtiklerini, Kadıköylü Talat Bey'in anlattıklarına dayanarak zikreder. Bunlar. Çamlıca'da İvaz Baba, Yusuf Tepesi'nde Arkam Baba, Rumelihisarı'ndaki Şehitlik'te Safi Baba, Eyüp Sultan Tepesi'nde Karyağdı Baba, Sütlüce'de Kömürcü Evliyası, Yedikule'de Eryek Baba, Merdivenköy'de Şahkulu Sultan, Yıldız Hamam mevkiinde Yıldız Baba' dır. Bunların, İstanbul'un fethi sırasında şehit düştüklerine inanılır. Fakat, yazarın sözünü ettiği Sofi Baba Mezarlığı'nın yukarıdakiyle bir ilgisi yoktur ve Fındıklı'dan Kazancı Yokuşu'na dönüşteki, daha o zamanlar ortadan kaldırılmış bir mezarlıktan bahsedilmektedir.

98 Grande Rue de Pêra. Taksim' den Galatasaray'a inen istiklal Caddesi'ne, Osmanlılar döneminde Cadde-i Kebir deniyordu. Yabancılar ise buraya aynı anlamda bu adı vermekteydiler.

Kevork da Pera'ya çıkardı. Parmakkapı'daydı evi. Bazen, kaçamak yapar gibi ona takılırdım. Benim yolum olmadığı için, bunu her gün yapmazdım. Farkı neydi ki? Bir, Ayaspaşa'dan Dolmabahçe'ye inmek. Olsa olsa on dakika, on beş dakikaydı. Yaz kadar sıcak bir sonbahar günüydü. Kevork, babasına uğrardı; ben ayrılırdım. Babası Garabet Usta, benim de eniştemdi. Bizim memleketin adetlerine göre, bir kadının, kendi eşinden "kocam" , "ağam" diye söz etmesi ayıptı. Bu yüzden, kendisi, annemi kız kardeşiymiş gibi sayar; böylece kocası da benim eniştem olmuş olurdu! Kevork'un babası, çok zengin İstanbulyanlar'ın aşçısıydı. O

tarihlerde, paşa konaklarında olduğu gibi zengin Ermeni ve Rumların da erkek aşçıları olurdu. Kadın aşçı yoktu. Kadınların aşçılığı olur muydu?.. Bu mesleği mavi çuhadan, arkası sarkık, ağa şalvarı denen uzun şalvarlı, yavaş bir telaffuzla konuşan Vanlı ustalar yaparlardı. Bizim çevrelerden ise ekmekçi çıkardı. Aşçı çıkması görülmüş şey değildi. Kevork'un babası memleketten gelmiş; fırınlarda iş bulamamış, Esayanların Sirkeci'deki depolarında hamal olmuştu. Daha sonra patronları, Pera'daki evlerinin aşçısı Mardiros Ağa'nın yanına yardımcı yapmıştı onu. Yemek pişirme sanatını ondan öğrenmişti, ustasını geçecek kadar... Oradan da İstanbulyanlar'a geçmişti. İnce yapılı bir insandı, sürekli yemek içinde olmasına rağmen.

Bazen, babası veya Kevork beni bırakmazlardı ki gideyim. İçeriye alırlardı. Bu büyük konak, Pera'nın doğusunda, Ağa Camisi'nin yan sokağına gelmeden, ondan birkaç ev aşağıda, büyük zenginlerden Ermeni-Katolik Göçoğlu'nun evinden üç bina yukarıdaydı. Kevork, birkaç kez, bana içerisini gezdirmişti. Bir zemin kat üstünde üç katlıydı. Her kat üç odalı. Tavanarası da iki taraflı pencereli ve merdivenliydi. Hizmetkârların odalarına kadar, merdiven ve yerler, hep mermer kaplıydı. Nereye baksan parlardı. Birinci kat, ev sahibi Hovhannes Efendi ve hanımı olan Kadıköy'deki Serovpe Efendi Gülbenkyan'ın kız kardeşi Sırpuhi Hanım'a aitti. Diğer iki kat ise iki çocuklarına ayrılmıştı. Büyüğü ikinci katta, küçüğü üçüncü katta. Onlar da evliydiler. Büyüğü, Göçoğlular'ın kızıyla, küçüğü ise İngiltere'deki demir işleri temsilcisi ve ithalatçı tüccar Margosyanlar'ın kızıyla. O tarihlerde evlenen erkekler, evden çıkıp ayrı ev kuramazlardı. Baba evini bırakmak hoş karşılanmazdı.

20. yüzyıl başında İstanbul limanı.

Hovhannes Efendi'yi birkaç kez gördüm. Bizim ilkokulun müdürü Markaryan Efendi'ye benzerdi. Aynı boyda, kulaklarına kadar uzanan kıvrılmış bıyıklı. Yanakları kırmızıya yakındı. Hovhannes Efendi'nin üzerindeki her şey altındı. Parmaklarında iki yüzük vardı, altından ve ortası yeşil taşlı. Saati, zinciri, altın kaplama değil, halis altındı. Sigara içerdi ve tütün kutusu da saf altındandı. Her sabah tıraş olurdu. Karşı kaldırımdaki berber, o dışarı çıkmadan gelir, tıraş ederdi. Kevork'la şaşardık, insan her gün tıraş olur muydu? "Yeni damat bile her gün tıraş olmaz!" derdik, birbirimize. İki oğlunu da görmemiştim. Benim gittiğim saatlerde evde olmazlardı. Acaba babalarına benzerler miydi? Onun gibi her gün tıraş olurlar mıydı?.. Büyük hanım ve iki gelin iş görmezlerdi. Kendilerinin veya beylerinin kirlilerini mi yıkayacaklardı? Küllü su mu hazırlayıp içine çamaşır basacaklardı?.. Sebze mi ayıklayacaklardı? Patates mi soyacak, bulaşık mı yıkayacaklardı?.. Büyük Hanım neden bir İstanbulyan karısı olmuştu? Bir Göçoğlu'nun, bir Mangasaryan'ın kızı, neden zengin çocukları olmuşlardı, İstanbulyanlar'ın evine gelin gitmişlerdi?.. Mutfağa dahi ayak basmazlardı. Haftada dört gün iki kadın gelir, kirlileri yıkar, kurutur,

ütülerlerdi. Bir terzileri vardı, dikişe gelirdi. Bir kadın, bir erkek hizmetkâr; aşçı Garabet Usta ve yardımcıları da mutfakta çalışırlardı.

Pazar günleri kiliselere giderlerdi. Büyük Hanım aşırı dindardı. Yalnızca Üç Horan [99] yürünerek gidilebilecek yakınlıktaydı. Ötekileri için araba gelir, Sırpuhi Hanım, iki gelini oturur giderlerdi. Büyükdere'ye, Beykoz'a kadar bütün kiliselerde tanınırlar, görevliler tarafından karşılanırlardı. Büyük Hanım şişman olduğundan arabadan inerken yardım ederlerdi. Ayin sırasında dağıtılan kutsal ekmekten, yetmez düşüncesiyle herkese ufacık parçalar verilirken Sırpuhi Hanım'a temiz bir kağıt içerisinde bütün bir okunmuş kutsal ekmek verilirdi. Hangi kiliseye gitseler, bir mecidiyeye kalın iki mum yakarlardı. On kuruş ayini yapana, beşer kuruş kilise personeline, ikişer kuruş da fakirlere dağıtırlardı. O tarihlerde gümüş iki kuruş bile bir değerdi.

---

99 Üç Horan Kilisesi. Beyoğlu Balıkpazarı içindeki ünlü Ermeni Kilisesi.

Tanınmış konukları olur ve bunlar gecelerlerdi de. Kevork bana, o dönemin patriğinin, Partoğimeos Başpiskoposun, Haren Piskopos Narbey'in resimlerini gösterirdi. Hepsinin göğüsleri değerli taşlarla, Osmanlı nişanlarıyla doluydu.

Başpiskopos Partoğimeos, olaylı yıllarda vekâlet etmişti. Patrik demekti. Pangaltı'daki evi yarı Patrikhane [100] sayılırdı. Patriğin işlerini yürüten, Mihran Efendi Der Nersesyan gibi, kendi işlerini yürüten birisi daha vardı: Aznif Efendi. Ben onu tanırdım. Bir iki kez Beşiktaş'a bizim fırına geldi. Bizim bir Boğosik Efendi'miz vardı, onun ahbabıydı. Birlikte gelmişlerdi. İki bayramlarda, yardımcısıyla beraber Yıldız Sarayı'na giderdi. Sultan Hamit'e ve tahta bağlılığını, tebriklerini sunmak için. Haren Narbey de Beşiktaş semtinin vaizi olarak saraya giderdi. Her ikisi de dua edici sıfatıyla.

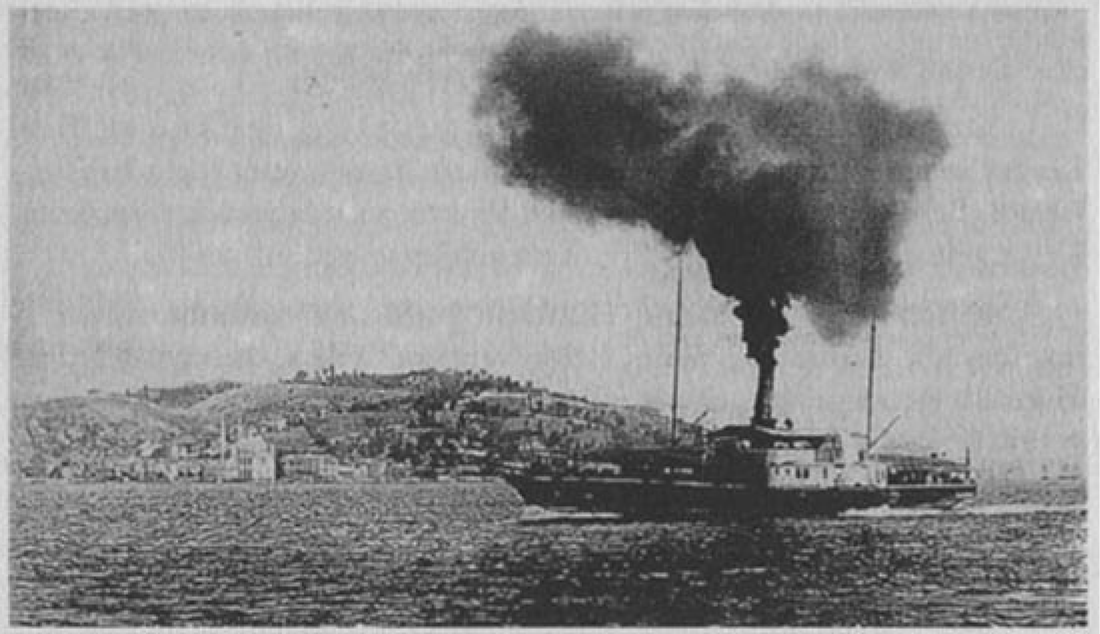
100 Patrikhane. Burada, Ermeni patriğinden ve patrikhanesinden söz edilmektedir.

Kevork'la, İstanbulyanlar'ın evlerinin her köşesini gezdim. Her katta büyük aynalar vardı, yerden tavana kadar. Ben zaten kısa boyluyum. Onların içinde bir karış görünürdüm. Kalın halıların içinde yürürken alışkın olmadığımdan bir iki kez düşecek gibi olmuş, kendimi zor tutmuştum. Birlikte, bir seferinde ambara inmiştik. Avusturya'dan gelmiş, ağızları dikili

torbalarda Trieste şeker çuvalları vardı. Her biri beşer okkalık. O zamanlar toz şeker yoktu. Sepetlerle üst üste Mısır pirinci istiflenmişti. Kapalı tenekelerde yağ, zeytinyağı. Bir peynir gördüm, masa büyüklüğünde ve tek parça. Balmumu sertliğinde, sarı. Tadı nasıldı, bilmiyorum. Otuz yıllık şaraplar, Rus havyarı da vardı. Kevork, ikisinden de vermek istedi; ben korktum. Sarhoş olursam, fırına nasıl giderim, diye. Havyarı da reddettim. Çünkü, Ecole Française'de, Selahattin'in kardeşleri Selma ve Semra getirmişler, bir parça ekmek üstünde bana da vermişlerdi. Yutamamış, ağzımda saklayıp sonra tükürmüştüm.

- Kuvvetlenirsin, dedi Kevork.

- Benim kuvvetim var. Kuvveti ne yapayım? dedim.

Şirket-i Hayriye'nin, dumanı gökyüzünü tutan Asayiş vapuru, Ortaköy açıklarında.

Yaz geldi. O tarihlerde tatiller geç başlardı. O öğle okul kapandı. Yine, Kevork'la Pera'ya çıktım. Annesi evde yoktu. Yemek yemek için babasına uğradı. Beni de bırakmayıp oturttular. İlk kez onlarda yemek yiyecektim. Keşke gelmeseydim, yemeseydim. Ama geldim ve yedim.

- Ne istersiniz? dedi babası. Hünkârbeğendi ateşin üstünde pişiyor. İmambayıldı, karnıyarık, pilav, helva vereyim. Pilavı, helvayı bilirdim. Hünkârbeğendi nedir? . . O zıkkımların isimlerini duymuş değildim. Babası getirdi önüme koydu. Bütün bir parça karnıyarık deneni. Fakat neydi, neden yapılmıştı? Bilmiyordum. İçinde et veya sebze var mıydı? Ağzıma lop yağ

geldiğinde yutuyordum. Yağ veya yağlı şeyler yiyemem, fakat yarım bırakmanın ayıp olacağını düşündüm. Köfte ve pilavı da yağlı olmalarına karşın yedim ve ben bunları yiyemem demekten çekindim. İrmik helvası, bizim zınhık [101] gibi bir şey. Tahin helvası ondan yüz kere daha lezzetlidir. O kadar tatlı da gelmedi bana. Canım su istedi. Yağların ağırlığını bastırır düşüncesiyle iki bardak içtim. Dışarıya çıktım, yürümeye başladım. Çevreye bakışım, duygularım değişmiş, bir tuhaf olmuştum. Aklımca, değişirim dedim, kendi kendime. Şimdiki Opera'nın, Cümbüşyan'ın apartmanının yerinde Macar Zeğinya Paşa'nın itfaiye askerlerinin kışlası vardı. Oraya geldiğimde aniden ağzım, ekşi mi ekşi, acı mı acı bir suyla doluverdi. Boşalttım ve karşı tarafa geçtim. İçim bulanıyordu. Dudaklarımı sıktım ve hızla gidiyordum. Alman Konsolosluğu'nu geçtim. Bitişiğindeki Panciri Bey'in köşkünün kapısına gelebildim. Bu Panciri Bey, Ermeni-Rum'du. Bizim Ag'dan Soraglıydı.[102] Hariciye Nezareti'nde[103] çevirmendi. Evde kendisi de, hanımı ve annesi de Ermenice konuşurlardı. Bir kelime Rumca bilmezlerdi. Arkama baktım, gelen yok. Kendimi daha fazla tutamayıp kapının önündeki taşların üstüne kustum. Ve nasıl koştum, çantam elimde!.. Gümüşsuyu Hastahanesi'nden ve Muzika-i Hümayun (şimdiki Teknik Üniversite) binasından aşağıda, ağaçlıklı yokuşun eteğinde üç-dört dükkân, bir kahvehane, bir de lokanta vardı, biri ötekinden pis. Vortik Bey'in marangoz atölyesi de buradaydı. Onun duvarının arkasında ikinci kez ağzıma gelenleri boşalttım. Ama hala rahatlamamıştım. Midem doluydu, kaynıyordu. Yine koşmaya başladım. Çantam da doluydu. Kitaplarımla birlikte, tereğim ne varsa almıştım. Çünkü tatile girmiştik. Bağılın [104] at ahırlarından geçtim. Camlı Köşk'ün [105] karşısında kuytuda kalan bir ayazma vardı. Ortalıkta da kimse görünmüyordu. Buradaki genişlik yoldan da görünmüyordu. Üçüncü kez kustum. Artık rahatladım, hafifledim. Ayazmada su vardı ama derindeydi. Almak için bardak gerekliydi. İki avuçla da alınmazdı. Eğildim, tek avucumla ne kadar çıkarabildiysem ağzımı yıkadım. Beşiktaş'a girdim. Fırının ekmek pişireni Nışan, para vereni Husik, para alanı Minas, yarmayı pişirmişler; aşağı almışlar; helvacıdan yoğurt getirtmişler, buna su katıyorlardı ki tan olsun ve çorbaya karıştırsınlar.[106] Beni görünce şaşırdılar:

- O ne, rengin kaçmış! Öyle ne oldun? Kim ne yaptı? diye sordular. Anlattım.

- Ben yukarı çıkar yatarım, dedim. Yukarıda, odada, camın önünde, sedirdeki yatağımı açtım, yattım. Melkon dedem, Dererlerin Mardiros dedem, Çaho Kâhya geldiler. Onlara da anlattım.

- Neden yersin bilmediğin yiyecekleri? dediler.

- Gideyim, karşıki Cafer'den şerbet getireyim, dedi Çaho. Dedemler bırakmadılar.

- Soğuk şey içmesin, dediler. Yorganımı başıma çektim ...

---

101 Zınhık. İrmik helvasının benzetildiği bu yiyecek, muhtemelen, çekilmiş bulgurun elenmesiyle elde edilen unun pekmezle yoğrulmasından elde edilen basit tatlı . Buna tohnik denen yöreler de vardır.

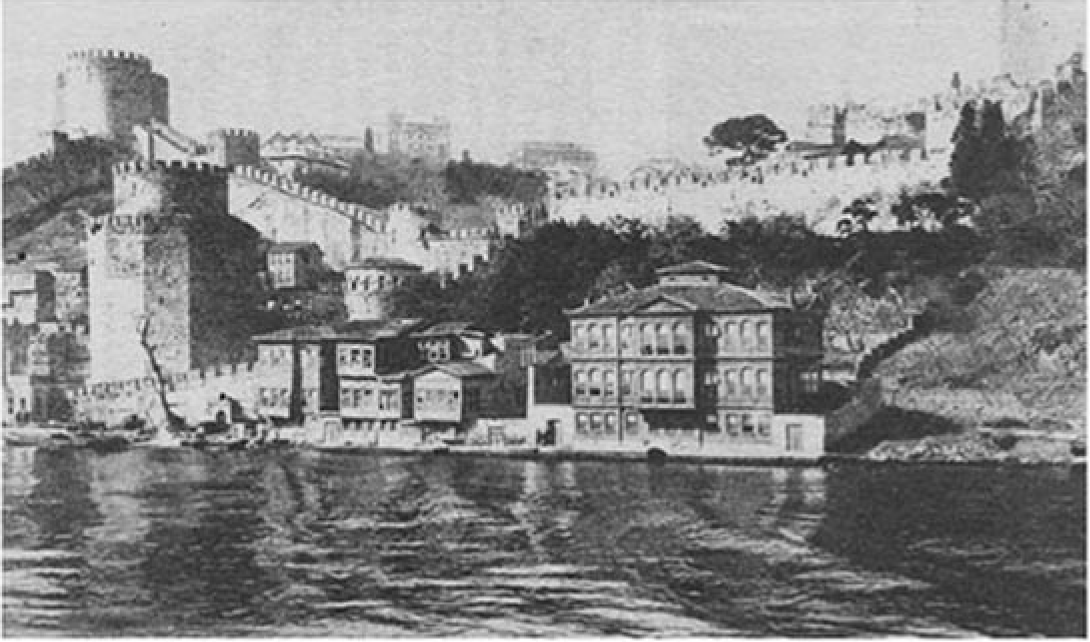
102 Sorag. Çarsancak bölgesinde bir köydür.

103 Hariciye Nezareti. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı.

104 Bağıl. Sultan saraylarının, büyük konakların avlu ya da bahçelerindeki ahır, otluk, arabalık, uşak evi vs.

105 Camlı Köşk. Dolmabahçe Sarayı'nın cadde tarafında kalan ve eski Osmanlı saraylarının alay köşkü formunu andıran, fakat yanları ve üstü camla örtülü kapalı balkon.

106 Buğdayın suda yumuşatılıp kabuğu alındıktan sonra kurutulmuşuna "yarma" ; bunun, suda haşlanıp "tan" denen ayranla karıştırılmasına da tan çorbası denir.

Rumelihisarı. Kale içinde, ahşap evlerden örülü, bir mescidi de bulunan Hisar Mahallesi vardı. Sahildeki yalıların sâkinleri ya da konukları arasında Tevfik Fikretler, Abdülhak Şinasiler, Ahmed Vefik Paşalar da vardı. Gerideki sırtta Robert Kolej görülüyor.

HİSAR

I

Yazın, ağustos ayında, Beşiktaş'taki fırını bıraktık; Hisar'dakini tuttuk. Oraya gitmeyi hiç düşünmemiştik. Söylersem inanmayacaksınız; sebebi sadece "bir para" idi.

Ekmeğin narhı, yani fiyatı -şimdiki gibi- Şehremaneti (belediye) tarafından belirleniyordu. Bir kilo ekmeği bir kuruşa satıyorduk. O zaman, ekmek bir kiloydu, ülkedeki bütün alışverişler okka [107] ile olmasına rağmen. Belediye, ekmek fiyatını otuz beş para sayar, fırıncılara da beş para tabhıye yani ekmek işçiliği koyardı. Fırınlar o beş para içinde hem her türlü giderlerini karşılamak hem de kazanmak durumundaydılar; tuz, odun, işçilik, fırın kirası vs... olur muydu, olabilir miydi hiç? Ancak, birkaç bin ekmek çıkararak tabhıye bedeli artırılabilirdi. Herşey kâğıt üstünde teorik olarak hesaplanmıştı. Ama, pratikte bu olmazdı. O zaman, şimdiki gibi fırına gidip parası karşılığında ekmek almak âdeti de yoktu. Semtlere, evlere götürmek -ev fırının karşısında olsa bile- fırıncının göreviydi. Aynca, her nevi yiyecek, et, sebze ve günlük ekmek veresiye satılıyordu. Herkes önce yer, sonra, ayın ortas ında veva başında öderdi. Ekmeği müşterinin evine götüren ise fırıncı değil, tablakârdı (tabla, İtalyanca' dır). Bu kelime İtalyanlar'dan kalmış, diğer birçok deyim gibi. Çünkü Türkler, yıllarca ülkenin sahibi, fakat asker, idareci olmuşlar. Sanatkârları, tüccarları İtalyanlar ve Rumlar olmuş. Tablakâr'ın "kâr" eki de Farsçadır. Ekmeğin resmi adı ise ekmek değildi. Devlet ona "nân-ı aziz" derdi. Bu da Acemcedir. Ekmekçi esnafına da "Habbazan cemaati" denirdi. (Arapça "hubs"dan türemiş bir söz.)

Biz, İstanbul 'daki diğer fırınlar gibi, tablakâra iki para kâr ve bir de at verirdik. Müşterilerden de ne alırlar, kendileri bilir. Olanaksızdı üç para vermek. Çünkü, o zaman bize iki para kalırdı. Ama Rum kilisesinin oradaki Hasan Paşa fırını üç para verince tablakâr Sefer Ağa bizden ayrıldı, oraya gitti. Bu yüzden Nişantaşı'nı, Maçka'yı kaybettik. Beş yüz ekmek az çıkarmaya başladık. Fazla tabhıye ile fırın kendisini dengeler ve bize kâr bırakırdı. Bu Hasan Paşa, Sultan Hamit'in gece muhafızı, Beşiktaş'taki askeri komutan değildi, başka biriydi bilmem nerelerde, yağlı simit fırınları

vardı...[108] Zengin, ünlü biriydi. Yağlı simitleri bir kuruştu. Yani bir ekmek fiyatına! "Hasan Paşa'nın kandil gülleri!", "Ramazan gülleri!" nidaları, kentin en ıssız sokaklarında bile duyulurdu. Kutsal günlerde, Ramazanın iftara yakın saatlerinde. Halk, beşer onar alır; hemen de yenirdi. Belediyenin koyduğu bir narh da yoktu. Onlar tablakâra bir para fazla verebilirlerdi ama biz veremezdik.

---

107 Okka. Eski ağırlık ölçüsü birimi. 400 dirhem (1300gr). Kıyye olarak da geçer.

108 Hasanpaşa Fırını. Tatlı, börek, çörek ve pastaları ile ünlü tarihi fırın. Halen Laleli'de bu adda bir postane vardır.

Fırının kirası da bizi zorladı. Bizim fırının sahibi, Yıldız Sarayı erkanından Kahvecibaşı Süleyman Efendi'ydi. Ayda on altın ödüyorduk. Bir altının o günkü değeri yüz sekiz kuruştu. Atlar için ahır yoktu. Bir altın da ahır için verirdik. Ayda bin yüz seksen sekiz kuruş ederdi. O sırada Hisar firınını işleten öldü. Bu fırının kirası altı yüz kuruştu ve ahırı da vardı. Orası da iki bin ekmek çıkartırdı. Müşterileri ise arkasındaki tepelerle birlikte Bebek'ten İstinye'ye kadardı.

Burası bizim toparlanmamıza firsat verir, hiç değilse kira farkından kazanırız diye düşündük. Her şeyi bırakmayı, Beşiktaş'taki fırını kapatmayı kararlaştırdık. Tablakârlardan ve lokantacılardan yüzlerce lira alacağımız vardı. Acaba bunları tahsil edebilecek miydik? Bunun imkânsız olduğunu biliyorduk. Ortaköy'deki müşteriler fırının olduğu için onların ekmeğini Hisar'dan vermeye devam edecektik. Ben ise Galata'daki Getronagan'a gitmeyip Robert Kolej'e devam edecektim.

Yirminci yüzyılın ilk senesiydi. 1901 Ağustos ayının son haftası. Fırın boşaltıldı. Kim nesi varsa aldı, benden başka herkes Hisar'a gitti. Ertesi gün de pazardı, ben gidecektim. Babam ve Margos Ağa, Ortaköy'de kalacaklardı, işleri olduğu için. Onlar, atları bana verecekler, Hisar'a ben götürecektim. Şimdi sırası geldi anlatayım. Bu Margos Ağa, Lıcalıydı.[109] Benim köyümün tam karşısında, Fırat'ın öte yakasından. Mardiros dedem öldü, onun yerine getirdik bir ay önce. Mardiros dedemin hiçbir şeyi yoktu. O sabah atı ahırdan kendisi alıp getirmişti. Ekmekleri beşer beşer taşır ve sepetleri doldururdu. Çoğu kez ben iner, yardım ederdim, ekmekleri dizmede ve yerleştirmede. İkinci soyumdan dört dedemin en yaşlısıydı. O gün beni beklemedi, atı aldı ve yürüdü. Çırağan köprüsünün altında, atın

yuları elinde, düşmüş ölmüştü. Hapisteki Sultan Murat' ın saray ağaları [110] haberi getirdiler. Gittik, kaldırdık, kiliseye götürdük.

---

109 Lıca. Fırat'ın güney yakasındaki İliç.

110 Sultan Murat'ın saray ağaları.Çırağan Sarayı'nda kapı nöbeti görevindeki akağalar.

Son akşam, pencerenin önündeki tahtalardan yaptığımız sedirin üstünde uzandım ve uyudum. Sabah gün ışıyınca kalkıp giyindim. Son bir kez her tarafa bakmam gerekiyordu. Bana tenbihlemişlerdi. Bitişikteki Arnavut tablakârın odası kapalıydı. İçeride kim olacak? Un odasına baktım. Çaho Kâhya çocuklara süpürtmüştü. Boş torbaları da bir köşeye istiflemişlerdi. Tavan arasına çıktım. Duvar boyunca, fırının yakacak odunlarından yapılmış boş karyolalar vardı. Sadece yatakları götürmüşlerdi. Rüştiye okuluna bakan pencere kapalıydı ama çocukların sesleri, bağrışmaları geliyordu. Okulu havraya çevirmişlerdi. Belli ki öğretmenleri henüz gelmemişti. Hamurhaneye indim. Yirmi dört saattir yanmamış olmasına rağmen içerisi sıcaktı. İrice bir fare masdelanın yüzünden atladı kaçtı. Masdelanın içinde maya eritilirdi, ağzına kadar suyla doluydu ve boşaltılmamıştı. İki tekne ise boştu. Birinin içinde bir hamur kesicisi bırakılmıştı. Tavandan asılı iki tartının kefeleri de hareketsiz durmaktaydı. Bunları hamurları tartıp yumaklayanlara atarlardı. Hamur odasının ortasında, pasaları, bütün hamur kaplarını Husig üst üste yığmış, sıralamıştı. Okula bakan pencereyi de kapatmışlardı. Arifin bağırdığını duyuyordum. Fakat o beni göremezdi ki "Agop!.." diye seslensin. Bundan sonra artık ona kim, gizlice bir yarım ekmek verecekti? Asla doymazdı.

Fırının önüne, zemin kata indim. Ekmek pişiren Nışan, fırının ağzındaki demir kapağı kapatmıştı. Üstüne yeni pişmiş, ateş gibi ekmeklerin konduğu tezgâh bomboştu. Üzerinde, müşteriye vereceğimiz yarım veya çeyrek ekmekleri kestiğimiz tahta ters çevrilmişti. Bıçak yoktu, kepenkler kapanmıştı. Aralıklarından içeriye ışık sızıyordu. Çarşının hareketi de görülebiliyor, sesler duyuluyordu. Fırının bitişiğindeki köşede, içinde on sekiz kişinin fasulyesinin, tan çorbasının, yarmasının kaynadığı geniş karınlı derin kabın oturtulduğu ocak külle doluydu. Hala ateş de vardı. Hamur kürekleri, ekmekleri fırından çeken kürekler, sapı en uzun olan ucu süpürgeli, firının içini süpürmede kullanılan kürek, birbiri üstünde duvar boyunca duruyordu. Bunlar götürülmemişti. Tezgahın altında üç uzun, iki tane de yarılmamış odun vardı. Bunları da bırakmışlardı. Çaho Kâhya,

Minas'a, sokak kapısının ardına kadar yerleri süpürtmüştü. Bayat ekmek ambarına bir bütün ekmek bırakmışlardı.

Kapıyı açıp dışarı çıktım. Süpürgeci Mustafa Ağa, nar kırmızısı yanaklarıyla Harputlu Hüseyin'in oğlu, kafes kadar dükkânda, tezgâhın altında bağdaş kurmuş süpürge bağlıyordu. Azbıderli Musa Çavuş, bizim Azbıderli çocukların köylüsü, sırtında yaz kış çıkartmadığı kısa kollu turuncu abasıyla çay veriyordu oturacaklara oturmuş iki müşterisine.

- Akşam burada mıydın? Gitmemişsin, diye sordular.

- Ben de bugün öğleyin gideceğim, dedim. Oturttular. Musa Çavuş büyük bir bardakla çay getirdi, içtim. Fırında bırakılmış uzun, yarılmış odunları aldım. Karşıdaki helvacı İmam'a götürdüm.

- Ooo! dediler, yeşil sarıklı İmam'la, ustası koca göbekli Memiş Usta, Sen burada mıydın?..

- Evet. Öğleyin gideceğim. Alın bu odunları, Rumelihisarı'na kadar götürecek değilim. Tabii ki sizin helva ocağına yakışır!

- Sen bir şey yedin mi? diye sordu, İmam. Ve ekledi:

- Fırında yalnız başına neyin var ki yiyesin. Sana bir helva vereyim mi?

- Helvayı ne yapsın çocuk? Yoğurt ver, dedi, kendi köşesinde kuzu postuna oturmuş Memiş Usta. İmam, çukur bir kapta yoğurt getirdi, tan yaptı. Kaşık verdi.

- Ekmeğin var mı? dedi. Gittim, ambardaki bayat ekmeği getirdim. Tanın içine doğradım. Karnımı doyurdum. Kalan ekmeği de onlara bıraktım.

- İş yapabilecek misiniz? Fırının müşterisi var mı? diye sordular.

- Varmış diyorlar. Ben de bilmiyorum, dedim, ayağa kalktım.

- Güle güle! dediler. Bu kadar zamandır, çarşıda herkesin mektubunu yazdın, okudun, hakkını helâl et.

Öğleye kadar yukarı aşağı gezindim. Fırının yanındaki Usta Yorgi'ye uğradım. Ciğer kızartıyordu. Abidin Bey'in kasap dükkânına girdim.

- More, gidiyormuşsunuz? dedi. Bu olmadı more, iyi komşuydunuz; ben istemezdim gitmenizi, diye ekledi Zeynel, kanlı deri önlüğü boynundan asılı, büyük kasap bıçağı elinde. Bulgar işi şayaktan mor yelekli, aynı renkte küçük takkeli, Makedonyalı devrimcilerin sebze dükkânına girdim.

İnce bıyıklı Lazo Curo, Metri Maryo, "Hisar'da bizim de bir dükkânımız var. Sizin tuttuğunuz fırını biliriz. Size uğrarız," dediler.

Okulun hademesi Emin Ağa beni gördü. "*Benden selam söyle nazlı beldeye / Bu yıl da gelemem haberin olsun!*" dedim. Bu, Eğin türküsüydü. Nazlı belde de Eğin'di.

- Yaa!.. Fırını kapadınız, gidiyorsunuz. Artık kim bize ekmek verecek? Arif'e, bizim çocuklara cezalandırılıp ekmek yasak edildiğinde! dedi.

Caddeye çıktım. Hasan Paşa üniformasıyla karakol binasının dibinde oturmuştu. Yıldız'daki görevinden yeni gelmiş olmalıydı. Atlı biri önünde durdu ve indi. Bir binbaşı yâverdi. Zaptiye Kapısı'ndandı [111]. Bir zarf teslim etti. O zamanlar telefon yoktu. Devletin direktiflerini atlı yâverler yerine ulaştırırlardı. Atına bindi ve hızla uzaklaştı.

---

111 Zaptiye Kapısı. Zaptiye Nezareti'ne halk arasında verilen ad.

Sabahki tanı İmam çok sarımsaklı yapmıştı. İçimi köpürttü, susamıştım. Horhor çeşmesi vardı, Hasan Paşa'nın ağacından az ötede. Kol kalınlığında, suyu, musluksuz, yalağa akar, oradan da denize giderdi. Duvardaki kalaylı, yayvan tası çalkalayıp doldurdum. Kana kana içtim. Bu tatlı suyu fırında da içerdik. Karakolun öteki yanındaki küçük kışlada bir tabur asker kalıyordu. Oradan yukarı ikinci bir çeşme daha vardı. Bu hem muslukluydu hem de suyu soğuk değildi. Horhor'unki serindi. Bütün çeşmelerin suları temiz ve tatlıydı. Üstleri kapalı, yer altından gelirdi sular. Halk, zengin, fakir bu suları içerdi. Sakalar siyah deriden dikilmiş, omuzlarına asılı uzun tulumlarla evlere su götürürlerdi. Tulumlar bir tenekeden daha fazla su alabiliyordu. Tulumu yirmi-otuz paraydı. Uzaklardan, Sarıyer'den getirilen daha tatlı sular da vardı. Kahveciler, tuhafiyeciler, bardağı on paradan satarlardı. Kaç yıldır Terkos da başlamıştı ama halk ondan çekinirdi. Çünkü Terkos Gölü'nün her nevi leşle dolu olduğu rivayet edilirdi. O zamanlar Türkiye'de, ne sularda, ne de yerlerde, toprakların içinde mikrop yoktu! Adını bile duymamıştık, bilmezdik. Buna herkes gibi ben de tanığım.

Bir akşam Ihlamur yolundaki bitpazarında bayat ekmek satıyordum. Minas, sırtında bir sepetle çıkageldi. Sepeti kucaklayıp indirdim. Bir çivi bileğimi kanattı, kan akmaya başladı. Parmağımla sıktım, kan durmadı. Yer kumlu değildi, çöplü bir topraktı. Memleketteyken bir yerimiz kanayınca ne yaparsak aynını yaptım. Yerdeki toprakla yarayı örttüm, kan kuruyuncaya

kadar... Yara kapandı, geçti. Nasıl oldu da hem sularda, hem toprakta mikroplar ortaya çıktı, bunu doktorlar da bilemediler!

Yaşlı bir İstanbul efendisi, evlerine her zaman tulumla su getiren semtin sakası ile sohbet ediyor.

(G.Berggren)

Beşiktaşlı saatçi Ardaş'ın Eğinli terzi Nışan Efendi'nin önlerinden geçtim. Ermeniler bizim taşındığımızı biliyorlardı. Çarşıdaki öğrenciler yine Kerope'nin etrafını sarmışlardı. Ona leblebi verirler, o da havaya atar, ağzıyla tutup yerdi. Buna, çocuklar ve geçenler gülüşürlerdi. Kerope, Paris'te, Marsilya'da yaşamış, sonra dönmüştü. Fransızca konuşurdu:

"Encore ... Oui" diye bağırır, çocuklar da "Encore ... Oui ... oui" derlerdi.

- Elma da versek, ağzınla tutabilir misin?" diye sordular.

- Oui ... oui pas gros, petit, dedi. [112]

Bir adam çocuklara küçük olmasını söyledi. Çocuklar getirmek için koştular. Çarşının sağır dilsizi, kırmızı cepkeni, şempanzeyi andıran suratıyla (bir insan bu denli maymun soyuna benzer miymiş!) durup Kerope 'ye baktı. Bir şey anladı mı acaba? İnek gibi böğürdü ve yürüdü.

---

112 Oui, oui pas gros, petit. Evet, evet, büyük değil, küçük.

Türbenin muvakkithane duvarındaki saatler beşi geçiyordu. Kendi kendime "öğle oldu," dedim. Yola çıktım, Ortaköy'e geldim. Gasmalıların, baba oğul Nazar Ağa ile Mikayel'in arpa saman dükkânlarının önünden geçtim. Onlar da "Gidiyor musun? " dediler. Sinagogun yan kapısının bulunduğu sokakta, saman, arpa satan yemci Serop Ağa da beni gördü. Bir mektup uzattı.

- Agop, dedi, bu mektup benimkinin içinden çıktı, memleketten geldi. Barsam Ağa'ya verirsin, ona ait.

Arnavutların fırınının önünde babam karşıma çıktı.

- Geldin mi? Aç değil misin şimdi? Sabah ne yedin? diye sordu.

- Helvacıya gittim, İmam yoğurttan sarmısaklı ayran yaptı, onu içtim, dedim.

- Para da aldı mı senden?

- Hayır! dedim. Fırına girdi. Çeyrek ekmeği kendisi kesip bana verdi. Bakkal Anarios'a girdik. Önüne on para attı. Adam yirmi paralık (iki onluk) kadar kaşar kesti. "Hayde, çocuk yesin," dedi, elime verdi. Rumların kilisesinin önüne gittik. Sırtında boş sepetler bulunan iki atla Margos Ağa bizi bekliyordu.

- Biz aksak geliriz. Atlar önde sen arkadan git. Yol seni doğru Hisar'daki fırının önüne çıkartır, dediler.

Yola koyuldum. Şimdi, halka kömür dağıtılan deniz kıyısındaki taşkömürü depolarının bulunduğu, o zaman Safiye Sultan ile Damat Fuat Paşa'nın korusunun [113] olduğu yere gelmiştim. Buradan ötesini bilmiyordum. Önümde atlarla Arnavutköy'e girdim. Birisi arkamdan adımı söyledi:

- Armudanlı! diye çağırdı. Kendi kendime "Bu kim olabilir?" dedim. Arkamı döndüm. Arnavutköyü'nde kahvecilik yapan Zovikyan! Getronagan'a giderken yolumun üstündeki Fındıklı'da kahvesi olan Horopilli Sebuh Ağa'nın dükkânında birkaç kez rastlaşmıştık. Aşağı Pakariçliydi ve hemşeriydik.

- Agop, nereye bu taraflarda? Öğle sıcağında atları önüne katmışsın? diye sordu.

- Hisar'a. Hisar'daki firını tuttuk, Beşiktaş'takini bıraktık.

- Yaa! dedi, gel seni bizim dükkâna götüreyim. Tuzlu kaşar yiyorsun. Susamışsındır.

Dükkânına gittik. Rumların büyük kâgir kilisesinin karşısındaydı. Önünde de bir ağaç. Yere gömülü küpten su verdi, içtim. Bir daha verdi, onu da içtim. Buz gibiydi. Akıntıburnu'na geldim. Arpa, kepek, saman satan bir dükkân vardı. Kesmeli Nazaret-Agop Ağaların dükkânı buydu demek ki. İkisi de kapıda oturmuşlardı. Ben tanımazdım; bizimkilerden duymuştum. Bizim memleketin, Zimara'nın, Kesme'nin, Armudanların, Teğut'un [114] insanları başka ne olurdu? Ekmekçi veya yemci. Kemah'ın, Pakariç'in, Mareg'in Horovil'in [115] insanları da kahveci!..

- İknadios'un oğlu Agop sen misin? diye sordular.

- Evet, dedim.

- Na! Karşında Hisar kaleleri gözüküyor. Oraya gideceksin, dediler. Babam, dedem beni onlara anlatmışlar.

- Galata'daki Getronagan'ı bıraktın. Şimdi de seni Robert Kolej'e koyacaklar. Bakalım çok okuyarak ne olacaksın?

- Gene Armudan'a gideceğim. Bir Armudanlı olacağım. Tarla süreceğim. İneklere "ho!..." eşeklere "ço!.." diye bağırıp yük yükleyeceğim! dedim.

---

113 Fuat Paşa Korusu. Kuruçeşme sırtlarındaki koru.

114 Teğut. Armudan bucağına bağlı bir köy. Şimdiki adı Sarıkavak'tır.

115 Mareg, Horovil. Kemah'a bağlı köyler.

1897'den 1901'e kadar dört yıldır İstanbul'da olmama rağmen, Beşiktaş'tan Galata'yı, Pera'yı -buranın her tarafını değil, Taksim'e kadar semtlerini- bilirdim. Boğaz'ı, iki kıyısı ve köyleri ile ilk kez görüyordum. Önümdeki yol, ıssız denecek kadar boştu. İki-üç kişi yanımdan geçti. İki kişi de uzakta, Bebek'ten doğru geliyordu. Yolun ortasında ister otur, ister yat! Kimse seni rahatsız etmez. Nerede o Salıpazarı'ndaki Asyalı doktorlara gelen kadınların kalabalığı, kargaşası?.. Tophane, Galata veya Yüksek Kaldırım'daki Yahudilik?.. Yukarı çıkarsan, Pera'daki Büyük Cadde'deki halk... Sağımda deniz, ondan ötesi Vaniköy, Kandilli... İsimlerini sonradan öğrendim. Bebek'te dükkân var mıydı? Ben görmedim veya vardı da ben göremiyordum. Büyük bir bahçenin çevresinden dolaştım. Ağaçların gölgesinde sıralar vardı. Kimileri oturuyordu. Saysan, altı-yedi kişiydiler.

Deniz içeriye doğru girmiş. Küçük bir koydu, Bebek. Koyun kıyısından atlarla geçtim. Solumda bir sıra ahşap yalılar vardı. Bunlardan tekinin karşısında denizin içinde tahtalardan yapılma bir kulübe gördüm. "Bu nedir?" dedim, kendi kendime. Abdesthaneye benzettim. "Denizin içinde de hela olur mu?" dedim, yine kendi kendime. Fakat hizasına geldiğimde, açık kapısından içerisini gördüm. Deniz hamamıymış. Dört yanı tahtalarla çevrili. Ne bileyim? İlk kez görüyorum. İçinde yüzüyorlardı. Daracık bir yer. Buradan bakınca, Kandilli İskelesi çok yakın gözüküyordu.

Yalılar sona erdi. Yol tamamen ıssızlaştı. Ne gelen vardı, ne giden. Tepede Robert Kolej'in binaları göründü. Birbirine bitişik iki bina. İkisinin de paratonerleri vardı ve sanki boşluğa doğru dikilmişlerdi. Gerçekten görkemliydiler veya ilk kez gördüğüm için bana öyle geliyordu. Demek buraya gidecektim. Bakalım, burada da Ortaköy'deki Ecole Française'de Galata'daki ilkokulda olduğu gibi parlayacak mıyım?..

Aşağıda deniz kıyısında yolla birlikte bir Türk mezarlığı uzanıyordu. Gür otlar kaplamıştı. Bir servinin altından Avrupai şapkalı, sakallı biri dikiliverdi. Şaşırtıcı, keskin gözlerle bana baktı. Avrupalı mıydı? İnsan düşmanı mı? Bir deli mi?.. Yine oturdu, otların üstüne. Kitabını okumaya devam etti.

Kalelerin duvarlarına geldim. Bir telgraf istasyonunun, küçük bir kışlanın önünden geçtim. Bir dönemeçten sonra kale kapısının önüne geldim. Demir kapıya baktım. Ön kısmının gerisinde ikinci bir kapı daha vardı, beş-altı da yalı. Yol, bunların arkasından devam ediyordu. Yürüdüm. Fırın gözüktü. Gelmiştim demek ki.

Barsam Ağa oturmuştu tezgâhta. Çaho Kâhya, Azbıder'deki güneş rengi takkesi başında, kapının önünde ayakta duruyordu. Hamur yoğuranlar, Aşharovalı çocuklar, oturmuş denize bakıyorlardı. Fırının kapısı tahtadandı. Bitişiğinde lokanta, onun da yanında kahvehane vardı. Tezgâhın altındaki tenekeci Musevi'ydi. Tahta bir çekiçle tenekeleri düzeltiyordu. Bitişikteki kepenkler kapalıydı. Bir dükkândan, paçavra gibi giysilerle bir kadın, bir erkek çıktılar. Bana bakıyorlardı. Seyis Nışan atları ahıra götürdü. Fırının arkasından, bir caminin duvarına kadar olan kısım boştu. Memleketten gelirken Giresun yolundaki Kulak Kaya, Tam Dere'deki ahşap hanlara benziyordu fırın. Bir merdivenden yukarı çıktım. Binanın duvarlarını Galata Köprüsü'ne benzer, iki parmak kalınlığında tahtalardan yapmışlardı.

Tavanlar, döşemeler de öyle. Ekmek pişiren Nışan ve Minas, akşam yemeği için çorba pişiriyorlardı.

Bir odanın kapısını açtık. Birincisinden ikinciye geçtik. İkinci odanın hemen önünde deniz parıldıyordu güneşin altında. Bu oda güzeldi. Duvarları leylak rengindeydi. Hemen karşıda Anadoluhisarı. Buranın yerlilerini de ilk kez görüyorduk, kahvehanelerde, camiye kadar iskemlelere oturmuşlardı.

- Bu adamların hepsi de balıkçı, kayıkçı mı? Başka iş tutan yok mu içlerinde? dedik, birbirimize.

Beşiktaş'tan Hisar'a gitmemizi bu kadar uzatmam gerekir miydi?.. Fakat kendimi anlatırken, 1897-1901 İstanbul'unu anlattım. Bana etkili olan, yön veren çevreleri...

HİSAR'DAKİ FIRIN

Beşiktaş'taki gibi Hisar'da da işim aynı olacaktı. Hem okula gidecek, hem fırın çıraklığı yapacaktım. Yerime kimseyi getiremezdim. Çünkü birisi bulunsa ona para ödenecekti. Oysa ekmekçiliğin kârı o kadar azdı ki işi en az parayla çevirmeye gayret ederdik. Yine de içeri girerdik. Un tüccarlarına borçluyduk. Fırıncıydık, sözde iş sahibiydik ama, dedem, Beşiktaş'tan Galata'ya un piyasasına, Gavyar Han'a yürüyerek gider gelirdi. Tramvayla gitmezdi. Altmış beş yaşındaydı. Mardiros dedem ise yetmiş iki yaşında. Babamla birlikte Ortaköy'deki tablakârlığı yapardı, kârının bize kalması için. İstanbul'a niçin geliyorduk?.. Armudanlar'dan, on bir günlük mesafeden? Ne işimiz vardı? Memlekette fakir miydik? Hayır. Ambarlarımız, samanlıklarımız doluydu. Fakat bir kuruş nedir? O bile yoktu, olmazdı. Malımızı kime satsaydık, kim alırdı?.. Tarlalarımızın, bağlarımızın ürünleri para etmezdi. Yirmiden altmışa, kırk yıl boyunca babalarımız beş yılda bir memlekete gelirlerdi. Topu topu on yıl kocalarıyla beraber olan analarımızın otuz yılı dullukla geçerdi. Neden? İstanbul'dan memlekete para yollayabilmek için. Bari şimdilerde fırıncı olsaymışız. Veresiye yok, peşin. Fırına gelir, parasını öder, ekmeği alıp gider müşteri. Belediyenin ekmek başına verdiği kârla zengin olurduk. Veya yerimizden kopmayıp köyümüzde köylü kalsaydık. Yine büyük zengindik, buğdayımızla, ürünlerimizle. Komşu köylülerimiz tembeldi. Üç yüzyıl birlikte yaşamışız. Onlar karakter olarak tüketici olagelmişler,. üretici değil. İşçi olduğu zaman da makineleşmiş gibidir, robottur. Niye hayvan yemi saman kış ortasında bitsin de şaşırıp kalsınlar? Biz samanlıkları sonbahardan çatlatana kadar doldururduk; harman yerinin samanı, dağların, vadilerin otlarıyla... Neden bunları anlatıyorum? Benim yaşadığım günleri, zamanı, kendimi anlatabilmek için.

Erken uyanmaya alışmıştım. Saat beşte tezgâha indim. Tezgâhtar Barsam Ağa zaten bekliyordu. Akşamki ağızların ekmeklerini verecektik. Biz "ağız" derdik, bir fırın ekmek pişirilip tezgâha geldiğinde. Burada, Beşiktaş'taki gibi tablakâr yok, fakat, fırının dükkânları vardı. Altı atımıza ekmekleri yükleyip yollayacağız. Semt olarak ise babamla Mardiros dedemin Ortaköy'deki evleri var. Onların ekmeğini Beşiktaş'tan olduğu gibi, şimdi de Hisar'dan vermeye devam edeceğiz. En önce babamın ekmeklerini sayıp

önüne koydum, beşer beşer. İşe başlamadan önce " haçını" çıkarttı. Ekmekleri, bir bir atın sepetine dizdi. Yüz yirmi beşerden iki sepet iki yüz elli oldu. İyi istiflenmezse bu kadar ekmeği sığdırmak zordu. Margos Ağa atını tezgâhın önüne çekti. Mardiros dedem öldüğü için yerine bu adamı getirtmiştik. Lıcalıydı. Fırat'ın, bizim karşımıza düşen köyünden. Zayıf bir adamdı, kemikleri sayılırdı. Siyah denecek kadar esmerdi. Yaşça da babamdan büyük. Eli ağırdı, ekmekleri hızlı dizemiyordu. Her seferinde beş ekmek koyar, beklerdim ki dizsin. O da haç çıkarttı ve dizmeye başladı. Onun işi de bitti. Atlar Ortaköy'e doğru yola çıktılar.

Öteki dört atın ekmeklerini yükleme sırası geldi. Bunlar, Hisar'daki fırının dükkânlarına ekmek götüreceklerdi, bu dükkânlar bize devrolmuştu. Dört bakkal da köyün içinde değil, tepelerdeydiler: Kanlıkavak, Maslak, Ayazağa, Cendere. İkisi ise Bebek ve İstinye'deki lokantalardı. Götürücüler, Agop, Levan, Artin Ağa ve Garabet'ti. Bunlar, Hisar'daki fırının eski işçileriydi. Bize geldiler. Agop, bizim Büyük Armudan'dandı, İstanbullu değildi. Üsküdar Yeni Mahalle'den evlenmiş, İstanbullu olmuştu. Levan, İstanbulluydu. Üsküdar Yeni Mahalle'den Agop'un komşusuydu. Artin Ağa, fırının en yaşlısıydı ve hemşerimizdi. Tegut köyündendi, Yeğdler'in evinden. Garabet, Şebinkarahisar'da, şehrin alt tarafındaki elek yapanların köyü olan Ziberliydi. Poşa'ydı [116] Dördünün en genciydi. Uzun Paşa yüzüyle ince bıyıklı, orta boylu, fakat öylesine sağlam bünyeli. Karahisar kentinden çok yiğit insanlar çıkar. O da gerçek anlamda cesur biriydi. Gözü pek, korkusuz, güçlü yumruklu, vuruşu ağır, kavgacı bir yiğit. Nerede bir kavga olsa o, oradaydı. Ayazağa dağlarında, vadilerinde ne kadar Çingene varsa -kadınlar bile- onu tanırdı, ahbaptılar. Sanki aralarında bir soy bağı varmışçasına. Ya kendisi söylemişti bir Paşa olduğunu veya onlar duymuşlardı. Söylediğine göre ataları Hindistan'dan gelip Ziberi'ye [117] yerleşmişlerdi. Fırında kalır, yaz kış soyunur, anadan üryan olur, yorganın altına öyle girerdi. Bu dört adam, ekmek götürdükleri dağların bakkalları, Bebek ve İstinye lokantaları olmasaydı, biz neyle kimlerle günde iki binden fazla ekmek satabilirdik? Beşiktaş'taki fırını bırakmak ve Hisar'a gelmek, Hisar fırınını çalıştırmak. Belediyenin ekmek başına altı para tabhıyesiyle?..

Gece çıkan üç ağız ekmeği yükledik, götürdüler. Dördüncü ağız ekmekler pişti. Ekmeği pişiren Nışan onları da tezgâha verdi. Barsam Ağayla dizdik. Üç ağız daha vardı. Onlar da pişip çıkacak; öğleden sonra, akşama doğru onları da verecektik ki götürsünler. Yalıların ekmekleri ayrıydı. Onlar fırına

bağlıydılar. Ben götürecektim. Fırının çırağı ben değil miyim? Şimdiye kadar fırının ahıra bakanı, atlara yem vereni Tomasların Ovag'dı. Hepsi on beş yalıydı. Altısı, Hisar'ın deniz kıyısında, dokuzu Baltalimanı koyunda. Sultan Hamit'in kız kardeşi Azize Sultan [118] ile kocası Ferit Paşa'nın sarayına kadar. Hepsi ahşaptı. Geniş oturumlu, harem ve selamlıkla iki bölümlü.

---

116 Poşa. Kafkas çingenesi. Küçük bir topluluk olan Poşalar, kendilerini Lom adıyla tanıtırlar. Asıl dilleri Hindikuş'taki Dardu dilleri ile Apabhramsa lehçelerinden birine dayanır ve bu onların Hindistan' dan Kafkasya'ya göçtüklerine bir kanıt kabul edilir. Ancak Poşalar, dağıldıkları muhitlerin dillerini de konuşurlar. Kimi kaynaklarda ise bunlara göçebe Ermeni topluluğu ya da Ermeni yörükleri denmektedir.

117 Ziberi. Şebinkarahisar' da bir köy

118 Azize Sultan. Sultan II. Abdülhamid' in, Azize adlı bir kızkardeşi yoktur. Ferit Paşa'nın eşi gösterilen bu haneden mensubunun Mediha Sultan olması gerekiyor.

İlk gün Ovag benimle geldi; birlikte ekmek dağıttık ve kapıları öğretti. Hepsinin girişi de deniz tarafındandı, oradan işleniyordu. İkinci gün ben yalnız gittim. Neydi ki? Semt değil, sokak değil. Sırayla birbirine bitişikti. Öğreniverdim. Hep kapının önünde "Ekmekçiii!" diye bağırıyordum. Ben dışarıdan, onlar kapının arkasından konuşurduk. Kaç ekmek istendiyse uzatıyordum; kapı aralığından çıkan el, ekmekleri alıyor, defteri veriyordu. Yazıp iade ediyordum. Oradan ikinci yalıya geçerdim. Sabahın o saatlerinde erkek hizmetkâr olmazdı. Ekmekleri kadınlar alırdı. Oğulluk, besleme, halayık denilenler harem bölümünden gelirlerdi. Bunlar para karşılığı tutulmuş değillerdi. Küçük yaşta alınan, evlat edinilen, beslenip büyütülen, kendi çocukları gibi evlendirilen, ailenin bireylerinden sayılanlardı. Onların beyaz mı zenci mi olduklarını ellerinden anlardım.

Bu ikinci gün, yani benim ekmekleri kendi başıma dağıttığım ilk gündü. Hisar'daki yalıların ekmeklerini verdim. Baltalimanı koyunun yalılarına başladım. Onlarınkini de verdim. Sarayın bitişiğindeki değil de ondan bir öncekinin kapısı açıktı. Binanın sonuna kadar içerisi görünüyordu. Kimse de yoktu. "Ekmekçii!" diye bağırdım. Kimse gözükmedi. Ekmek torbasını sırtlayıp içeriye girdim, yürüdüm. Bir duvardan bir kapı açıldı. Uzun boylu bir kadın karşıma çıktı. Parlak siyah kumaş elbiseli bir hanım. Tepeden tırnağa kapalıydı. Sadece gözleri, burnu, dudakları görünüyordu.

- Neden içeriye girdin, buraya kadar geldin? dedi, kuru bir ifadeyle.

- Ne yapacaktım? İki defa bağırdım. Sen gelmeyince ben geldim. Eğer istemiyorsan gelmem bir daha! dedim.

- Hayır geleceksin. Her gün ekmek getireceksin. Yalnız içeriye girmeyeceksin, dedi ifadesini değiştirerek.

- İyi, söylediğin gibi yaparım, dedim ve ekledim. Ben gerçi yaşça küçüğüm ama, Beşiktaş, Nişantaşı, Maçka'daki birçok hareme ekmek götürmüş ve vermişimdir. Siz burada o haremler gibi kapalı değilsiniz. Kapıyı açık bırakıyorsunuz.

Üç ekmek istedi, verdim. Birer birer aldı; ıslak bir bezle üstünü ıslatarak sildi; kuru bir bezle kuruladı. Zeytin dallarından örülmüş, küçük bir sepete koydu. Önce şaşırdım, baktım, susamadım:

- A ... aaa!.. O ne? Ne yapıyorsun be! Ekmekleri yıkıyorsun. Ekmek yıkanır mı? Hanımefendin mi tembihledi; deli misin, nesin?.. dedim.

Cevap vermedi. Defteri uzattı, yazdım. Gözden kayboldu. Nereden bilebilirdim ki ekmekleri alan bir hizmetkâr değil, yalının hanımefendisinin ta kendisiymiş. Meğer hastalıktan korkarmış. Huy edinmiş. Eve gelen yiyecek her şeyi, eğer pişmeyecekse kendi eliyle mutlaka yıkayacak, silecek! Çerkez bir saraylıydı [119], Çamlıca ve Yıldız saraylarındandı. Hazret-i Peygamber'in soyundan Arap Feyzullah Paşa ile evliydi. Her gün ekmek götürdüğümde paşayı görürdüm. Yemenli bir Arap. O da uzun boyluydu. Her Yemenli gibi, yarı kavrulmuş, tam siyahlaşmamış kahverengi tenli. Askeri bir paşa değildi, bürokrat da değildi. Siyah atlastan uzun cüppeli, takkesinin üstünde siyahla karışık sarı sarığı olan, dinsel giyimli biri. Emirgân kıyısında, caminin bitişiğindeki yalıda oturan, Hz. Peygamber'in soyundan Şeriflerin akranıydı. Benden önce ekmek dağıtan Nışan'a durumu anlattığımda:

- O her gün götürdüğün ekmekleri ıslak bir bezle bir bir silip alacaktır. Dün ekmekleri alırken görmedin mi, bakmadın mı?

- Bakmadım, görmedim. Ekmekleri verişine, onun alışına da mı bakacaktım? Ben yalıları öğrenmek için seninle geldim, dedim.

- Saraylıdır, Çerkez'dir, dedi Nışan. Baltalimanı'nda, Hisar'da herkes bilir onun huyunu. Temiz Hanım, Çerkez Güzeli derler ona. Güzel kadın değil miydi?

- Güzel veya çirkin, ne olursa olsun. Benim için aynıdır.

---

119 Saraylı. Osmanlı saraylarında yetişip bir hizmet döneminden sonra dışarıya gelin çıkan cariye veya halayık. Bunlar, kamu görevlileri, soylu kişiler ile evlendirilirler, saraylı olduklarını hatırlatan tuvalet ve giyim biçimlerini değiştirmezler, örneğin sokağa çıkarken saray kadınlarına özgü yaşmak ve ferace ile örtünürlerdi.

Kadınlar beni heyecanlandırmazdı. Henüz onları arzulamamaktaydım. Bir yaz bir buçuk ay, Sefer Ağa'nın yardımcısı Cafer'le tablakârlık yaptım. O, kendi memleketi İşkodra'ya gitti. Arnavuttu. Çabuk dönecekti, fakat gecikti, gelmedi. Defterleri ben yazdım, hesapları ben yaptım. Yüz evden fazla. Tek Ermeni, Rum yok. Hepsi Türk- İslamdı. Çocuklar sokak kapılarını açar, dışarıya koşarlardı. Anneleri döverek içeriye alıncaya kadar ben de haremlerin iç kısımlarını görürdüm. Kadınlar gecelikli ve çıplak ayaklı olurlardı çoğu zaman. Bacakları, vücutlarının beyaz tenleri, etleri görünürdü de benim yüreğim çarpmaz, kendimden geçmezdim. Görürdüm o kadar.

Arap Feyzullah Paşa'nın karısı Çerkez Güzeli'ne de aynını yapardım. Yalısının kapısı hep açıktı. İçeriye girmeden, kendisi gelinceye kadar beklerdim. Ekmekleri verir, defteri yazar, kendisini izlemeden uzaklaşırdım. Başka bir işim olmadığından fırına dönerdim. Akşama kadar tezgâhta otururdum. Bir ekmek müşterisi gelmezdi. Beşiktaş'taki gibi, Hisar'ın tezgâhının altında da iki dükkân vardı. Teki tenekeciydi. Yahudi Mişon, oğlu Davit'le Kuruçeşme'den gelirlerdi. Bir ekmek alır, bir kuruş öderlerdi. Öteki Hovsep Ağaydı. Sedefçilik yapardı. Bir ekmek de o alırdı. Parasız bir adamdı; bir gün ekmek parasını verebilirse ikinci gün veremezdi. İşi yoktu ki versin. Zanaati artık geçmiyordu. Dedem, "Para istemeyin, bir ekmek verin, yesinler. Fırın için bir sadaka verilmiş olsun." demişti. Kendisi ve karısı ne kadar sevinirlerdi. Bütün gün, o bir kuruş olurdu fırının alışverişi. Bazen de üçdört kuruş. Hisarlı olmayanlar, buradan geçerlerken fırının bitişiğindeki lokantada yemek yemek için ekmek alırlardı. Ya da aldıkları ekmeği yanlarında götürürlerdi. Beşiktaş'ta bütün alışveriş gerçi veresiye idi ama, ellialtmış ekmek de peşin satardık: Hanlarda yatan gurbetçilere, odun deposunda odun yarıp müşterilerinin evlerine götürenlere; eşekleriyle kireç kum taşıyan İranlı eşekçilere, inşaatlara, yolcuları atlara bindirip kendileri arkadan giden seyislere. Bıçakla keserek yarım, çeyrek yahut bütün

satardık. İşçiler aldıkları ekmeği, caminin meydanında toplanıp ayakta yerlerdi.

İstanbul 'un yerlisi peşin para verip de ekmek alır mıydı? Biz atlara yükleyip ayaklarına kadar götürmeliydik. Veresiye, para ödemeden, defterlerine yazarak veya çetele dediğimiz, tahtadan bir çubuğa çakıyla işaretleyerek ... Hafta başında, ay ortasında veya aybaşında para almayı bekleyerek. Öfkelenirdim, "Hey sizin en iyinize! Ekmeği yersiniz ve parasını sallarsınız. İstanbullu değil misiniz!..." Küfrederdim.

Bakar, bakardım Boğaz'a. Fırının önünde, hemen iki üç adım ötede. Karşı yakadaki Anadoluhisarı'nda da kaleler vardır. Göksu'ya ki, Boğaz'la birleşirdi. Sırtlarındaki tepelere, körfeze ki tepelerin dibinde çizilmişti. Kanlıca oturduğum yerden görünmezdi. Rıhtıma kadar uzanmalıydım, görmek için. Bazen kalkar, gezmek amacıyla iskeleye kadar yürürdüm. Fırının bitişiği, yani sağımız bakkaldı. Solda yine bitişiğimizde bir lokanta vardı. Onun da yanı kahvehaneydi. Bizim çarşımız fırınla birlikte bu dört dükkândı. Önümüzde de bir meydan ve bir ağaç. Ağacın etrafında sıralanmış iskemleler. Kahvehane her zaman boştu. Müşteriler bu sandalyelere otururlardı. Açık havada, yetmişini geçmiş ihtiyarlar, bol abalarıyla balıkçılar. Bunlar, kendi ağlarını onarırlardı. Hepsi Türktü. Bir tane Ermeni olmazdı. Zaten köyün sakinleri Türk ve Ermeniydi. Şimdi de öyle olmalı. Rum ve Yahudi yoktu. Rum olarak üç bakkal vardı. Biri bitişiğimizdeki, ikisi, Ermenilerin mahallelerinde, kendi aileleri olmadan. Bir de eczacı. O da Boyacıköy'den gelirdi. O tarihlerde başkentte Ermeniler bakkallık yapmazlardı. Kuyumcu olurlardı. Bize bitişik bakkalın hemen yanında bir yalı vardı. Onun altından bir sokak başlardı; düzgün olmayan, eğri büğrü, dar ve kısa. Dükkân dükkâna benzemezdi ki dükkân diyeyim! Sokağın ağzında, yalının altında bir kapı... İçeride, kapının enindeki dar yerde iki kişi ayakkabı yaparlardı; kunduracıydılar. Kapının üstünde iki karışlık camdan görünürlerdi. Tabelaları bile yoktu. Hisarlılar bilirlerdi, o da yeterdi.

İki adım ileride, karşı taraftaki eczanenin kapısı deniz tarafındandı. Oradan işlerlerdi. Salon genişti, ama ilaç yoktu. Bir kutu bile görünmezdi. Tereklerde ise üç porselen, bir cam kap ve içinde de mor sıvı vardı. Orada oturan veya ayakta kimseyi görmezdim. Eczanenin bitişiği, şair Tevfik Fikret'in yalısıydı. 19. yüzyılın son yarısında Fransız edebiyatıyla beslenmiş, kızgınlık, şiddet, şikayet, kötümserlik ve isyankârlıkla dolu

dizelerle şiirler yazdı; Sultan Hamit'in monarşisine karşı Rubâb-ı Şikeste'sini (Kırık Saz)... Sonra da İttihatçıların dehşet verici tutum ve politikalarının yerildiği, belgelendirildiği unutulmaz şiirini yazdı: "Yiyin efendiler, yiyin bu hân-ı iştiha sizin / Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!" Kendisi, eşi, oğlu Haluk -daha çocuktu- yalıda otururlardı. Fırının müşterisiydiler, ekmeklerini ben verirdim. Oradan kıvrılan sokak, Makedonyalı Marko'nun ağabeyi Luka'nın sebze dükkânına ulaşırdı. Harap bir evin altında. Burası da bir dükkâna benzemiyordu; kapısı var, penceresi yoktu. İçerisinin görünmesi, aydınlanması için kapı açılmalıydı. Zemini ıslak, deniz kumuyla kaplıydı. Yerde mevsim sebzelerini görmesem ilk girdiğimde kalaycı dükkânı zannederdim.

İlerlerdim. Ermeni mahallelerinin yokuşu başlardı. İskele sokağına girerdim. Tumik'in kahvesinin önünde dururdum; Asya yakasını, Kanlıca'yı, Çubuklu'yu, Beykoz'u, Yuşatepe'yi seyretmek için... Burası, Hisar Ermenilerinin kahvehanesiydi. Onlar gelirlerdi. Başka milletten kimse olmazdı. İçeride otururlardı. Tumik, kahvenin sahibiydi. Kendisi kahve pişirmez, diş çekerdi. Kahveleri Vahanik Ağa pişirir, müşterilere sunardı; eğilmiş beli, kamburu, aklaşmış bıyıklarıyla. Tumik, briyantinlenmiş, kıvrık, simsiyah bıyıklı, kara kaşlı, eline çabuk bir adamdı. Koltuğa oturan müşteri dişi çekildiği sırada "yah, of, uf-uf-uf!.." diye bağıracak olsa, kahve içenler, kâğıt oynayanlar, dostça azarlarlar; "Cesur ol, kendini sık, sen erkek adamsın!" derlerdi.

Bir keresinde herkes Tumik'in kahvehanesine koşuyordu. Ben de koştum. Koltukta birinin dişini çekmiş, adamcağız bayılmış. Kahvede ne kadar insan varsa ayağa fırlamışlar, oraya buraya koşuşuyor, dönüp duruyorlardı. Tabii yardım edebilmek için. Su getirdiler, alnını ovuşturdular, soğan kestiler ve burnuna tuttular. Sirke bulup burnuna sürdüler. Kolonya yoktu ki, onunla ovsunlar. Adam gözünü açtı, gülümsedi. Herkes sevindi: "Çok şükür! Bizi korkuttun. Geçmiş olsun." dediler. Anadolukavağı'ndan gelmiş. Köyün yerlisi ve en eski ailelerindenmiş. Kendisine, Tumik'in ustalığını, elinin hafifliğini anlatmışlar. Anadolukavağı'nda dutluk, incirlik sahibiymişler, dedesi, babası ve kendisi. Dut mevsiminde en ballı, en olgun dutları -hani parmakları birbirine yapıştıran- yollarlarmış Yemiş ve Meyve Pazarına. İncir mevsiminde, Yıldız Sarayı'na, (Şekerci) Hacı Bekir'e, reçellik incir verirlermiş. Kavak inciri, lop incir, Sultan Selim incirleri çatlar, balı akar. Kavak'ın Sultan Selimleri namlıydı, katran gibi simsiyah ve elmadan irice. Bir seferde ağza sığmaz, balı dudaklardan sızar.

Kahvehane sahibi Tumik açıkladı:

- Ben bir saniyede çekerdim. Fakat çürük dişin yarısı köküyle içinde kalır, zonklamasından ağrısından delirirdi. Ben, yavaş, yavaş, özenle, kırmadan dişi köküyle çıkarttım. Ama dayanamadı ve bayıldı.

Dişi herkese gösterdi. Adam bir mecidiye verdi Tumik'e. İskeleye gitti, gelecek vapurla Anadolukavağı'na dönmek için.

Bir mecidiye yirmi kuruş, diş çekme ise beş kuruştu.

II

Kolej'de gündüzlü oldum. Her sabah, Beşiktaş'taki fırında olduğu gibi, aynı saatlerde tezgâha inerdim, tezgâhtar Barsam Ağa'yla çalışmak için. Akşam çıkan ekmekler tezgâhı baştan başa kaplamış olurdu? Ekmeklerin üstüne basmamak için yol açardık. Babam atı getirirdi. Onun ekmeklerini sayıp önüne koyardık. O da çift sepete dizerdi. Ortaköy'e doğru yola çıkıp o semtteki müşterilere giderdi. Oranın ekmeklerini artık Hisar'dan gönderiyorduk. Onu, atıyla Garabet izlerdi. En çok ekmek götüren oydu. Sepetleri duvar örer gibi istiflerdi. Üç sıra ekmekle doldurur, ağızlarını çuvaldızla dikerdi. Atın semerinin ortasına çift sepetleri yerleştirir en uzak yerlere giderdi, Hisar'ın tepelerinden Kağıthane'ye kadar. Haliç'e yaklaşırdı. Gittiği yerden Fatih sırtları görünürdü. Usta Yuvakim'in ekmeklerini Cendere'ye götürürdü. Yuvakim, Giritliydi. Onu ilk gördüğümde, kupkuru vücuduna, siyah ama nasıl siyah yüzüne, kömür gibi gözlerine bakıp Arap sanmıştım. Şimdi yine, yetmiş yıl sonra gözümün önüne geldi hayali. En eski, en dürüst ekmek tüketicisiydi.

Eskiden, İstanbul sokaklarında, camilerin avlularında her işin bir kolayı bulunmuştu. Yerel giysileriyle iki seyyar berber, şalvarlı, yemenili, nakışlı çoraplı gurbetçileri traş ediyorlar.(Abdullah Biraderler)

Agop atıyla gelirdi. Ressam fırçası gibi ipincecik bıyıklı, Konyalı seyyar meyve satıcısı gibi önü kapalı ve düğmesiz yelekli. Kanlıkavak'la Ayazağa'daki Kosta'nın iki dükkânının ekmeklerini yüklerdi. Maslak'taki Vasil'in, diğer adıyla "Kaba Göt"ün ekmeklerini götürürdü. Boyacıköylüydü. Davul gibi bir karnı vardı, oturacak olsa bir elek yer yetmez; iki adamlık yer tutar. O da çok ekmek tüketirdi. Emirgân'daki Mısırlı Hıdiv İbrahim Paşa'nın [120] inşaat işçileri için. Ne ki para ödemede eli ağırdı ve hesap temizlemesi yoktu, ortada bırakırdı.

120 Hıdiv İsmail Paşa. Yazar, Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın adını sehven İbrahim yazmıştır. Çünkü hıdiv unvanlı bir İbrahim paşa olmadığı gibi, 1879'da İngiltere'nin baskısı sonucu hıdivlikten çekilmek zorunda kalan İsmail Paşa, İstanbul'a gelerek Emirgân'daki yalısında ölümüne kadar (1895) oturmuştu.

Artin Ağa'nın yeri yakındı. Günde iki kez gelirdi. İstinye'deki Sideri'nin lokantasına verir, sonra tekrar gelir, Bebek'teki Kiryako'nun lokantasının ekmeklerini götürürdü.

Hovasap Ağa, Hisar'ın tablakârıydı. Bizim köyden, Azbiderlerin evinden. Fırının binası onundu. Ben kendisini İstanbul'a geldiğimde tanıdım. Dört erkek kardeştiler. Üçü köydeydiler. Kendisi İstanbul'da yaşıyordu. Binanın ambarlar kısmına yerleşmişti eşi ve çocuklarıyla. Onun da ekmeklerini verirdik. Tezgâh boşalır, ekmek kalmazdı.

Husik hamurhaneden "Pasa!" diye bağırırdı. Hamur, teknede hazırlanmış demekti. Tartılacak ve yumaklanacaktı. Saat yediye gelirken ekmeği pişiren Nışan aşağı inerdi. Fırının kapağını açar, ekmekleri çıkarırdı. Tezgâh yine ekmekle örtülürdü. Barsam Ağayla dizerdik. Avuçlarım kavrulmuş ve artık hissetmez olmuştum. Gözlerimden yaş çıkmazdı, "uf, uf, uf!" demezdim. Nışan'ın, Barsam Ağa'nın elleri gibi olmuştu.

Saat sekize yaklaşırdı. Sallanmaya, ağırdan almaya gelmezdi artık. Hızlanmam gerekirdi. Yalıların ekmeklerini sırtlar götürür, eve döner, kitaplarımı alır, yola çıkardım. Saat dokuzda kolejde ders başlardı. İyi tarafı, öğleleri fırına gelirdim yemek yemeğe. Okula yemek götürmekten kurtulmuştum. Nasıl yapabilirdim zaten? Bir gün, soğanla biberle pişe pişe ezilmiş fasulye; öbür gün içine ekmek doğranmış yoğurtlu tan çorbası götürmek... Tahta kaşıkla yemek?.. Burası, Getronagan'ın ilkokulu değildi ki. Kolejin uygun bir yeri de yoktu. Şık bir yemekhanede, pırıl pırıl masalarda nasıl oturabilirdim, köysümen yemeğimle Amerikalı öğretmenlerin ve zengin çocukların yanına?

Doğrusuna bakılırsa ben, kendi benliğimle de burayı kendi yerim gibi hissedemiyordum. Bana göre değildi orası. Kaliteli kumaşlardan elbiseler giymiş öğrenciler ve öğretmenler arasında kendimi uyumlu görmüyordum. İyi ki ekmekçi fırınında çırak olduğumu kimse bilmiyordu. Bilmesinlerdi. Gerçi elbisem yeniydi, fakat üstüme göre değildi. Galata'dan, Mayer'den [121] hazır almıştık. Güya düzelttiler! Kollan uzundu, içeri aldılar. Pantolonumu da kısalttılar. Bu kez, genişliğinden dolayı torba gibi oldu. Ucuz kumaştan olduğu için ütü de tutmuyordu. Fırında kimse ütülemeyi bilmediği gibi ütü de yoktu zaten. Daha da kısaldı giderek. Annemin ördüğü dört çift beyaz çorabı yanımda getirmiştim. Yaz kış onları giyerdim. Kunduralarımı ise Beşiktaş'ta Saman İskelesi'nin sokağındaki kunduracı Ermeni Zenop Ağa ve kendi iki oğlu yapmışlardı. Kayseri'nin Everek kasabasındandılar. Bizim taraftan değillerdi. Ancak biz gurbetçiler nerede olursak, rastlaşırsak çabucak ahbap oluruz. Sık sık onların dükkânına giderdik oturmak için. Onlar da bizim fırına gelirlerdi, ekmek almaya veya oturmaya. Kardeş gibi

görür ve severdik birbirimizi. "Agop'a öyle bir ayakkabı yapalım ki giysin giysin, eskitemesin!" demişlerdi. Ne derisinden, manda mıydı, ne bileyim? Tabanlarını, kurşundan, parlak ve geniş başlı kabaralarla kapladılar. Topuklarına da nal benzeri nalçalar çaktılar. Dört yıl giydim de aşınmadı bile. Dört yıl daha giyebilirdim. Fakat kolejin döşemelerinde "çakkır, çakkır..." ses çıkartıyordu. Dört nala kalkmış bir atlı gibi geçiyordum sanki!.. Galata'daki Getronogan'ın Kırikor Markaryan'ın ilkokulu değildi burası. Orada kimsenin dikkatini çekmezdi. Orada her şey olağan görünürdü. Burada ise Amerikalıların, zenginlerin arasındaydım. Kendimi ne kadar baskı altına alsam, yavaş yürümeye çalışsam yine de sessiz geçemezdim. Herkes bana bakardı. Gerçi bir şey diyen yoktu ama ben çekinir, mahcup olurdum.

---

121 Mayer. İstanbul'un ünlü hazır giyim mağazası. Her sınıftan insana elbise bulunmakla birlikte daha çok, Avrupa modalarına düşkün yüksek zümreye hitap ederdi. ilk mağazası Galata'da iken daha sonra Galatasaray'a taşınmıştır.

Kolejde, üç ortam vardı: Ermeni, Rum, Bulgar. Büyük çoğunluk Ermenilerdik. Sonra Rumlar ve Bulgarlar gelirlerdi. Türkler iki-üç kişiydiler. Biz, en coşkulu gruptuk ve örgütlenmiştik. Oturumlar, toplantılar olurdu. Münazaralar, konferanslar düzenlenirdi. Kütüphanelerimiz vardı. Doğu ve Batı Ermeni yazarlarının kitapları çoktu. Yayınları da izlerdik. Amerikalılar müdahale etmezlerdi. Daha doğrusu haberdar değillerdi. Benim edebiyat sevgim, Galata'da, Getronagan İlkokulu'nun dördüncü sınıfında başlamıştı. Kitap edinip okumayı çok severdim. Bu duygu bende nasıl doğdu bilmiyorum. Doğu Ermeni yazarlarını orada tanıdım: Raffi'yi, Leo'yu, Kırikor Arzruni'yi. Arzruni'nin, Ermeni gazeteciliğinin en büyük ustası olduğunu ve gazetesi *Mışak*'ı nereden bilebilirdim? Veya, Şirvanzâde'nin *Arsen Timakısyan* romanını bana kim verecekti?.. Ben bunlardan çok, köye vermiştim aklımı.

Her milletten sevdiğim yazarlar beni kendimden geçirdiler ve büyülediler. Ben de bir yazar olma arzusundaydım. Çiftçilik yapacaktım, çiftçi olmalıydım, aynı zamanda. Şehir hayatından nefret ediyordum gerçekte. Ama duygularımı, içimi dolduran coşkuları, en güzel biçimde dışa vurmak, yazıya dökmek, anlatmak istiyordum. Okullu değildim artık. Bir ekmekçi, fırın çırağıydım. Bir bakıma bu iyiydi ve bütün zamanlar bana ait demekti. Kolejden geç döndüğüm veya yalıların ekmeklerini geciktirdiğim

olurdu. Dırdırlanırdım. Ekmek torbası sırtımda, Zola'nın kahramanları üstüne düşünürdüm. Rahip Mure'yi, Alis'i, işlediği günahı, Medon gecelerini, Quartier latin'i, Bohemleri, şairlere benzeyip fakat şair olmayanları, filozof olmayan filozofları, okunmuş kitapların satıldığı Rive Gauche'u, Mallarme'nin Roma sokağındaki evinde düzenlenen toplantıları, salı günlerini. Ne Rive Gauche'un ne de Quartier latin'in ne tür yerler olduğunu bilmeme rağmen...

Yapacak bir şeyim olmadığı zaman oturup Boğaz'ı seyrederdim. Şirket- i Hayriye'nin vapurlarını. Yolcularla dolu önümden geçerlerdi. Karadeniz'e giden veya oradan gelen her millete ait vapurları da bıkana kadar izlerdim. Her sabah bir manzara da pazar kayıkları [122] idi. Boğaz'ın bütün köylerinin ayrı ayrı pazar kayıkları vardı. Bunlar, birbiri ardınca uzaktan belirirlerdi. Başkentle Boğaz köylerinin ilişkisini bunlar sağlar, her türlü ihtiyacı, fırınların unlarını, dükkânların bakkaliyelerini, evlerin ayrı ayrı eşyasını, yüklerini taşırlardı. Hisar'ınki bizim fırının önünde hazırlanır ve hareket ederdi. Pazar kayıkları, en ve boy bakımından, iki üç kayık kadar sandallardı. Dört büyük kürek ve dört iri kıyım kayıkçı. Bunlar, her kürek çekişte ayağa kalkar, kuvvet alır ve yine otururlardı. Her seferinde önemli bir mesafe alarak. Haliç'te kendilerine ayrılmış durakları vardı. Pazar kayığının bir de dümencisi olurdu. Bir kuruşa, seni de beni de peçeli kadınları da götürürlerdi. Bebek-Köprü elli para, Hisar-Köprü yetmiş paraydı. Beğenmediğin yirmi para fark, o zaman, on paralık ekmek, on paralık kalın bir dilim kaşar peyniri ile karın doyurmaya yeterdi! O zamanın on parası bir liradır, yüz kuruştur.

---

122 Pazar kayığı. Boğaziçi'nde şirket vapurlarının çalışmaya başlamasından önceki (19. yüzyıl ortalarına kadar) zamanlarda yolcu ve yük taşıyan beş ve yedi çifte büyük kayıklar. Vapurların düzenli tarifelerle işlemesinden sonra da Boğaziçi sakinleri daha uzunca bir süre pazar kayıklarından yararlanmışlardır.

Boğaz'ın iki yakasının yolları ıssızdı. Atlı yük arabaları yoktu. Mümkün de değildi. Ancak, karşıda Beykoz'dan, bu tarafta da Sarıyer'den başkente yük arabasıyla gidilebilirdi. Her köyde hamal vardı. Hisardakiler yedi kişiydiler. Şebinkarahisar'ın köylerinden Annalıydılar. Bizim fırının arkasında, zemin kat üstüne bir odası olan bir binamız daha vardı, orada gecelerlerdi. Her sabah, yaz kış, su kaynatırlardı, vücutlarının temizliği için.

Çünkü din kurallarına göre kirli bir vücutla namaz, secde, ibadet geçerli değildi.

Boğaz'ın yüzündeki dubalar, yumurta biçiminde, demir kaplı teknelere benziyordu. Aleksandr Mantaşof'un, tek kayıkçılı, yanlarında kuzu resimleri olan saç tekneleri, Çubuklu'daki depolardan başkente petrol taşırken, Boğaz'ın yüzü bunlarla adeta örtülürdü. Petrol, su gibi ucuz ve boldu. Aydınlanmada, saraylısı, zengini, yoksulu petrol kullanırdık. Arada ansızın Romen gemileri görünürdü. Boğaz'a alarm verilir, bütün kayıklar iki kıyıdaki rıhtımlardan uzaklaşırlar; böylece, oluşan dalgalarla parçalanmaktan kurtulurlardı. Bu sırada bizim fırının meydanını su basardı. Kahvehanenin önünde kahve içenler de ıslanmamak için ayağa kalkarlardı.

Şimdi artık, sadece fırının çırağı değildim; muhasibi ve tahsildarıydım. Cumartesi günü, arkadaki dağlardan Haliç'e kadar giderdim. Bir dağ yolu bile yoktu. Issız alanlarda, henüz Leventler, Etiler yoktu, kalabalıklar oluşmamıştı. Bizim tanımımıza göre, Beşiktaş'taki Zenop Ustanın yaptığı ayakkabıların kalın kurşun çivilerine uygun yollar vardı! Baltalimanı'ndan, Boyacıköy'den, Maslak'a uğrardım. Oradan Kanlıkavak çeşmesine. Çöl görmediğim için, oraları çöl zannederdim! Uzaklarda, çok ötelerde insan kümeleri gözükürdü. Ne bileyim, ne yaparlardı? Kanlıkavak'ın suyu nam lıydı. Bina olarak Kosta'nın bakkal dükkânı vardı. Çeşmeden iki bardak su içerdim. Ekmeklerin parasını tahsil ederdim. Daha başka ne yapsaydım? Günde iki kez Hasan gelirdi katırıyla. İkişer fiçı su doldurur, Pera'ya, müşterilerine götürürdü Hasan'la konuşurdum. Çeşmeden çok uzağa gitmeden Yıldız Sarayı'nın kuş üretme yeri vardı. Her renkte ve türde, papağanları, yeşil, mor, altın rengi tüylü, yarım metre hatta daha uzun kuyruklu kuşları seyreder, imrenirdim. Ayazağa'ya, Cendere'ye inerdim. Ekmeklerin parasını toplamak için. Şişli'den Büyükdere'ye gelen yol, Ayazağa'nın önünden geçerdi. Adı yoldu! Otlarla kaplanmıştı. Şaşırmayın! Akşama kadar otursanız, kimse geçmezdi. Günde bir kez, tek atlı iki araba geçerdi. Bunlar su arabalarıydı. Her birinde sekizer fıçı vardı. Biri, bir Ermeninindi. Bizim o taraftan, Teğut'tan Arakel Ağa ve oğlu Pilibbos'un. Pera'daki müşterilerine Hünkârsuyu taşırlardı. Öteki araba Molla Mustafa'nındı. O da Sarıyer'den Çırçır suyu götürürdü, yine Peralılara. Molla Mustafa, Hasan gibi Kızılbaş'tı. İkisi de Şahniyarlıydı. Okumak yazmak bilmezlerdi. Kendi kendine "molla"lık sanı almıştı Mustafa. Köyleri, Azbıder'deki Surp Nışan Manastırı topraklarına bitişikti. Bizim fırının çocukları, tanıdıkları ve adını söylemekte güçlük çektikleri bu köye

Şanager derlerdi. Aynen, kendi köyleri olan Endires'e de resmi adı olan Suşehir'i kısaltıp "Şuşar" dedikleri gibi.

Bir seyyar satıcı. Arkadaki bakkalın tezgâhında ekmekler, kavanozlar içinde şeker, kahve vs. olmalı.(Sebah ve Joaillier)

O tarihlerde halk, en zengin olanlar bile, kendi mahallelerindeki çeşmelerin suyunu içerlerdi. Veya, su olsun da nasıl olursa olsun, değişmezdi. İyisi kötüsü aynıydı, kimse ayırt etmezdi. "Su kir tutmaz, akar!" düşüncesi vardı. Biz, her gün Kanlıkavak'a gittiğimiz halde oradan su getirmez, Hisar'ın suyunu içerdik.

Kolejin kütüphanesinden ayrıca bir kitap hazinesi daha buldum. Biliyor musunuz nerede? Galata'nın Yüksekkaldırımı'nda. Aşağıdaki ilk yokuşta değil, ikincisinde. Yani Yahudi kesiminde, eski bir duvarın dibinde kaldırım da yoktu- toprakların üstünde. Okunmuş kitapları, mecmuaları, çoğu Fransızca, bazen İngilizce, orada serili buluyordum. Bütün halde olanları da

vardı; yırtılmış, buruşmuşlar da olduğu gibi. Bazılarının birkaç sayfası kopmuş. Bazıları mutfak kokardı, balık kokardı. Beş paradan yirmi paraya kadar satın alırdım. Zola'yı, Flaubert'i, Concourt'ları Rêmy de Gourmont'u, sembolistleri, Taine'i, Fustel de Coulanges'ın *Citê Antique*'ini orada tanıdım. Tolstoy'un *Anna Karenina*'sını, *Diriliş*'ini oradan satın aldım ve okudum. Mercure de France'ın, Ermitage'ın, Plum'un, Revue Blanche'ın sadece üç-beş yaprağı olurdu. Varsın okunmuş olsunlardı, burası Rive Gauche'u olmuştu Paris'in. Fransızca'yı, Ermenice okuyormuşum gibi anlardım. Zamanla İngilizcemi de kuvvetlendirdim.

Param yoktu. Fırının ekmeklerinin parasını ben toplardım, fakat içinden on para almazdım. Dağıtılan ekmeğin parası zaten tam toplanamaz; tüccara borçlu kalırdık. Unu başkalarından daha pahalıya almak zorundaydık çoğu kez. Nasıl para isteyebilirdim, büyüklerimden? Çok hassastım, şimdi olduğum gibi. Açlığımı kimseye bildirmem, tokum derdim. Cebimde on beş kuruş bulunurdu. Onu da fırında sönmüş kömürdendi. Bir tenekesini beş kuruşa satardık, o para benimdi. Şimdiki gibi para bol değildi ki. Günümüzde, on liralık Amerikan sigarasını içiyor çocuklar. Ben ise bir kuruşa üçüncü sınıf sarılmamışını alırdım. Altmış yıldır İstanbul'dayım. Üsküdar'ı bırakalım, yirmi yıl Tokatlıyan Oteli'nde çalıştım. Bazen günde iki kez Galata'ya inerdim. Bu altmış yıl boyunca toplam beş-altı kez Tünel'e oturmuşumdur. O kadarcık yere niçin para vereyim? Köylü kişiliği vardı, benim özümde. Bebek'ten Köprü'ye elli, Hisar'dan yetmiş paraydı vapur. Bebek'te binerdim. Dönüşümde, bazen cebimdeki paraları kitaba vermiş olduğumdan param kalmazdı ve fırına yürüyerek geldiğim olurdu. Birkaç kez anlatmışımdır. Duraklarımın ilki, Yüksekkaldırım'dan yürümece Dolmabahçe'nin ağaçları altıydı. İkincisi Kuruçeşme'deki saray damatlarının saraylarının rıhtımı, üçüncüsü Arnavutköy'deki Akıntıburnu'nun kanapeleri, dördüncüsü Bebek yalılarının bitimindeki eski karanlık yalının serası, beşincisi fırın. Bu noktalar, dinlenmek için değil, satın aldığım kitapları mecmuaları açmak için seçtiğim yerlerdi. Sırtımda yüküm yoktu ki yorulayım. Düz yolda yürüyen insan dinlenmek için neden otursun? Fakat benim bu büyük konuşmalarım, övünmelerim yüzünden Tanrılar beni cezalandırdılar. "Ben nereye gideceksem yürürüm, araba neymiş, otobüsü ne yapacağım" derdim herkese. "Şimdi git bakalım. Bir merdiven in, bir sokaktan yalnız yürü!" diyorlar bana...

1906'da bir mektup geldi memleketten. Beni nişanlamışlar! Kiminle? Gorçaların Voğıda'ya! Oysa, o hiç aklımdan geçmezdi. Benim

hayalimdekiler Manukların Maro, Pareklerin Nano, Doğanların Nano idi. Manukların Maro, kızların en güzeliydi. Paskalya yumurtası kırmızılığındaki yanakları ve kara gözleri vardı. Pareklerin Nano'nun ninesiyle benim ninem kız kardeştiler. Birlikte büyümüştük. Her baharda, bizim oğlaklarla kuzuları, onlarınkilerle bir arada dağlara, vadilere otlatmaya götürürdük beraberce. Onun erkek kardeşi yoktu. Çok becerikliydi, çok da konuşkan. Ama benim kadar yürümezdi, oğlakların ardınca. Fakat, sevimliydi, hem de çok sevimli. Elinden her şey gelirdi. Ateş yakabilirdi vadilerde, pilav da pişirebilirdi. Tuzludan, tuzsuzdan anlardı. Birlikte karnımızı doyururduk. Doğanların Nano, bizim Büyük Armudan köyündendi. Bir geceydi, unutmam. Onlar da biz de Haçmanların değirmenindeydik. Onlar bulgur -pilavlık bulgur- kaynatmışlardı. Biz ise buğday öğütmüştük. Nano çok güzeldi sarı saçlarıyla. Ben on iki yaşındaydım, vuruldum. Nişanlanırım dedim, aklımca. Gözüm üstünde kaldı. Gorçaların Voğıda, kendi evlerinin arkasında, damda, kızlarla büyüklerle yakalamaca oynardı. Ondan başka yakalanmayan yoktu. En hızlı o koşardı. Teri alnından akar, ama kimse onu tutamazdı.

1897-1906 yıllarındaki hikâyelerim bunlar...

İKİNCİ BÖLÜM

Eski Eminönü meydanı... Atlı tramvay, beygir kiralayan seyisler, şemsiyeli madamlar, küçücük meydanı şenlendirmişler. (Sebah ve Joaillier)

SAVAŞ YILLARI

Yaşam öykümün ikinci bölümüne başladığımdan bu satırları yazdığım şu günlere kadar geçen zaman, 1977 yılı yazına kadar uzanır.

1914 Ağustosu'nun son günleriydi. Hasadı bitirip köye indik. Evlerimize girdik. Her perşembe Harizak' taki [123] bağımızın su sırasıydı. Voğıda gidecek ağaçları sulayacaktı. Topladığı ürünleri de eve getirecekti. Benim yapacağım bir şey yoktu. Yine de birlikte gittim. Kıpçiklere[124] girip yıkanmak için. Sabahleyin sular soğuk olurdu. Bağda sular ısınıncaya kadar oyalanırdım. Ağaçlardan dut yerdim. Ağaçlarımız, İstanbul'dakiler gibi değildi. Eylül ayına, Varaka Haç Yortusu'na [125] kadar meyve verirlerdi. Mevsim sonuna doğru dutlar daha az sulu ve çok tatlı olurdu. O kadar ki, tadı iç yakardı. Çok yiyemezdim. Üst dallara çıkmadan, alttakilerden ayak üstünde yerdim. Kıpçikler, ırmağın karşı kıyısında Anzeğga otlağının üstünde, yayladaydı. Irmağın suyu o kadar azalmıştı ki neredeyse yatağı kurumuştu. Sulara topuk bile gömülmüyordu. Kumlara, yataktaki taşlara basarak karşıya geçtim. Otlağın üstüne çıktım. Kimsecikler yoktu. Kim olsun ki? Sonbahar gelmiş sayılırdı.

Bir dere, üç kilometre uzaktan, Zinekâr Dağı'ndan, kırmızı gabanlardan, Surp Kevork köylerinden, Kaçdan eteklerindeki kayalardan kazıyarak gelir, otlaktaki bağlardan geçip nehre dökülürdü. Kıpçikler, tarhın içinde biri büyük, öteki küçük iki havuzdu. Birbirine bitişik bu havuzlardan büyüğüne dört insan, küçüğüne iki insan sığabilirdi. Elle oymaydı olasılıkla. Kenarları düzgün yontulmuştu. İçinde ayakta durulunca göbek boyu su vardı.

---

123 Harizak. Armudan köyünün bağlar semti.

124 Kıpçik. Yerli kayaya oyulmuş yalak veya kurna.

125 Varaka Haç Yortusu. Azize Hıripsime tarafından Varak Dağı'na saklanan haçın anısına o mevkide bir manastır yapılmış, ayrıca her yıl Haç Yortusu'nun on beşinci gününde özel bir ayin gelenekleştirilmiştir. Bu yortu, yalnızca Ermeni kilisesince kutlanır. (Haç Yortusu ise her yıl, 14 Eylülü izleyen pazar günü kutlanmakta ve tüm Hıristiyanları ilgilendirmektedir.)

Vakit öğleye yakındı. Soyundum, kıpçike girdim. Su iyice alçalmıştı. Yarım saat yıkandım. Daha doğrusu suyla oynadım. Dışarı çıktım;

kanmamışım, bir daha girdim. Doyasıya kaldım ve çıktım. Elbisemi giyinip geldiğim için yoldan Harizak'taki bağa döndüm. Bağlarda ne hazırlanır, ne yenir?.. Voğıda, evden ekmek peynir getirmiş. Domates, soğan, biber, salatalık, maydanoz ve peynirle bir manca yapmıştı. Siz buna salata deyin. Biz manca deriz [126] İkisi de Ermenice değil, İtalyancadır. Ne zaman, nasıl dilimize girmişler? Bizim bağın bitişiği Büyük Armudanlıların, Mıgırdiçlerin bağıydı. Geleneklerimize göre tek başına yemek yemek doğru değildi. Bir yabancı, yoldan geçen herhangi birisi dahi olsa davet etmek gerekirdi. Voğıda, Kirkor'la Pirap'ı çağırmıştı. Onlar da bir manca yapıp getirmişlerdi. Beni bekliyorlardı. Çeşmeden soğuk su da almışlar. Bizim kırmızı toprak kaplarımız suya bir başka tat verir. İçtik ve o kadar çok yedik ki artık kıpırdayamaz hale gelmiştik. Mancaların yarısını da bağların bekçisine verdik. Dere kıyısında kavakların gölgesinde, un gibi yumuşak, keten rengi kumlara uzanıp dördümüz de uyuduk. Ne kadar uyumuştum? Saatim yoktu ki bileyim. Uyandığımda, ağaçların gölgesi uzamıştı; akşam yakın olmalıydı. Boğazımdaki bademciklerin şiştiğini hissettim. Kıpçiklerdeki banyodan soğuk almışım. Herhalde ikinci kez yıkanmamda üşütmüşüm. Yazın böyle olursa kışın çekeceğim var demekti. Tedavi ettirmem gerekiyordu. Bunun için de İstanbul'a gitmeliydim. Bahçekapı'da Sanasaryan Han'ın karşısında Ütücüyan Eczanesi vardı. Doktor Uncuyan diye biri, gazete ilanlarıyla ağrısız bademcik ameliyatı yaptığını duyurmuştu. Onu hatırladım. Keşişlerin Vahram ve Aliksanyan Setrak, gelecek hafta İstanbul'a gideceklerdi. Onlarla birlikte gitmeye karar verdim.

---

126 Manca. Anadolu'nun birçok yöresinde ve Türk köy ve kasabalarında da manca olarak adlandırılan yemekler vardır.

Voğıda'ya söyledim, akşam evde dedeme, anneme de söyledim. "Kalmayacağım, sadece iki günlüğüne gideceğim ve dönüp geleceğim," dedim. Gitmemi istemediler. Kim duyduysa aynı şeyi söyledi: "Bademciklerin birkaç yılda kendiliğinden geçer kaybolur." Herkese, "Hayır gideceğim, yirmi yirmibeş güne kadar buradayım. Allahaısmarladık dahi demeyeceğim evime." dedim. Tahmin edebilir miydim neler olacağını? Dönemeyeceğim ve bir daha birbirimizi hiç göremeyeceğiz. Voğıda da hamileydi, Haç Yortusu ayında bir erkek çocuk doğurdu ve Haço koyduk adını.

Beni yaşlı gözlerle uğurladılar. Üzüldüm ve kendi kendime gitmeyeyim diye düşündüm. Ama yine de onlardan ayrıldım ve evden çıktım.

Babam, bir yıl önce gitmişti. Üsküdar'da Balaban'da Çöp İskelesi'nde yem dükkânı açmıştı. Hayvan yemi satıyordu. Ekmekçilikten sonra hemşerilerimizin yaptığı ikinci iş. Yerini biliyordum. Gemiden çıkınca doğru oraya gittim. Dükkânın önünde oturmuştu, şaşırdı:

- Agop! diye haykırdı.

- Evet, benim, dedim ve niye geldiğimi anlattım.

- Durmayacağım, döneceğim. Erkek bir torunun daha oldu, dedim. Haç'ın haftasında doğduğundan adını Haço koyduk!

Sevindi.

O tarihlerde Üsküdar'da, Armudanlı, Teğutlu, Zımaralı çok hemşerilerimiz vardı, fırınlarda, dükkânlarda. Aynı sokakta birkaç adım ötede, Üsküdar'ın en eski tarihi fırını vardı. Bizim büyük Armudanlılardan Terzolar, Zimarlılar, Mardenler işletirlerdi. Toros oturmuştu ekmek tezgâhına. Bize damat olurdu. Sülalemizden Demircilerin ikinci kuşağından Agavni'yi almıştı. Ben ve karım Voğıda, düğününde gelinle damadın yanında durmuştuk.

- Yarın memlekete gidenlerimiz var, mektepliler. Hanislerin Margos, Teğutlu Yeştlerin Harutyun. İlki Berberyan'dan mezun oldu, ikincisi Garabetyan 'dan.

- Yaa! dedim. Bu benim için iyi bir haber. Acaba iki gün bekleyemezler mi? Ben de birlikte döneyim.

Karım Voğıda' nın ağabeyi Kerope, Üsküdar'daki çarşıda, Atlama taşı'nda un satardı, Şile, Ömerli köylülerine. Margos'u, Harutyun'ı orada buldum. Allahaısmarladık demeye gelmişler.

- İki gün daha bekleyemez misiniz? Ben de sizinle geleyim, dedim.

- Hayır, dediler. Yarın gemiye bineceğiz. Beklerdik ama çokluğuz, otuz kişiyiz. Pakariçliler, Kemahlılar, Gercanalılar, Horopilliler, Melkeşerliler var, beklemezler, onlara söz verdik.

Ertesi gün onlar gemiye gittiler, ben de doktora. Bir mecidiye, yani yirmi kuruş aldı, bademcik ameliyatımı yaptı, hiç acıtmadan.

- Ben memlekete gideceğim doktor. Ne zaman yola çıkabilirim? dedim.

- İstersen hemen git. Benim yapacak bir şeyim yok. Bir ilaç yazayım, yarın eczaneden al. İki gün yolda boğazını çalkalarsın. Çok sıcak, çok soğuk şeyler yeme o kadar. Nereye gidersen git, dedi.

- Yaşa doktor! diye haykırdım. Nasıl canlandım! Bu ne güzel rastlantı! Demek ki hemen gidebilirdim. Saat on bire geliyordu. Gemiye yetişemeyeceğimi düşündüm. İlacı aldım. Ütücüyan Eczanesi'nden dışarıya fırladım. Sanasaryan Han'ın sokağından, Bahçekapı'dan, birkaç dakikada Galata rıhtımına yetişilebilir mi? Ne on dakikası? O kadar bile geçmedi, köprünün kalabalığını yarıp önüme kim gelirse çarparak özür bile dilemeden, soluk soluğa kaldım. Uğurlamaya gelenler henüz dağılmıştı.

- Gemi gitti! dedi Kerope. Seni de koyardık gemiye, sen de giderdin. Yirmi beş dakika ancak oldu. Gemi Büyükdere önlerindedir.

- Yaa!.. dedim ümitsizce, yetişemedim. Başka birşey söylemedim, sustum.

Gidenler gitti. Ben burada kaldım. Günlerce gezindim. Marpuççular'da Şavarş Misakyan'a giderdim. *Aztak*'ı yayınlardı. Vahran Tatul'u, o Samatyalı 'yı tanıdım. Yuvarlak yüzü, siyah gözleri ve bakışlarıyla. Ölümünden kısa bir süre sonra '*Doğu Basını*'nda onunla ilgili coşkulu bir yazıyı Misak Mezarens yazmış, ben de memlekette okumuştum. Kendisiyle kardeş gibi olduk. Yeni kuşaktan, benim hamurumdandı. Beni, kendimden geçirenlerdendi. Üsküdar'dan Köprü'ye geçerken vapurda, Tırvıralı Ardaşes Harutyunyan'ı gördüm. Onu, Nışan Babikyan'ın yıllığındaki resimden çıkarttım. Ne isabetli bir saptama! Ta kendisiydi. Yazıları beni büyülerdi. Yanına gidip oturdum. Kendisine duyduğum hayranlığı açıkladım. Benim boyumda veya biraz daha uzunca. Uyumlu giyinmişti. Bakışları, berrak, keskin ve zekiydi. Malkara'dan gelip İcadiye'ye, Üsküdar'a yerleşmişlerdi. Aram Andonyan, "Türk-Ermeni yazarlarımızın arasında en çok okuyanıdır" derdi. "Avrupa'yı Malkara'ya getirmişti." Vahran Tatul da böyle tanımlamıştı, onu. Beni evine davet etti. Her gittiğimde, "Gene gel" derdi. Remy de Gourmont'un kitaplarını verdi, okumam için. Zabel Esayan'ı ziyaret ettim. Onu, Beşiktaş'taki ekmekçi çıraklığımdan tanırdım. Fırından, Ortaköy'deki evinin ekmeğini verirdik. Köyü anlattım. *Cagadamard*'a [127] uğrardım, Keğam Parsehyan'la konuşmak için. Rupen Zartaryan da hep orada olurdu. Benim kimliğimi sordu:

- Armudanlıyım, dedim. Erzincan nahiyesinden, fakat Eğin daha yakın bize.

- Hep köyde, Armudan'da mısın? Ne yaparsın orada?

____

127 Cagadamard. 20. yüzyılın başlarında yayınlanan, en yaygın günlük Ermenice gazetelerden biri.

1907 'den beri, yedi yıldır köyümdeyim. Kışın öğretmenim, ilkbahardan sonbahara kadar da her köylü gibi çarık ayaklarımda tarla sürer, ot toplar, hasat yaparım. Yardımcı öğretmen diplomam var. Bunu bana, Erzincan'daki Eğitim Kurulu, İstanbul'dan getirtip verdi. Çünkü, Askerlik Şubesi benden istemekteydi.

- Neden yardımcı öğretmen? Ben burada, eğitim kurulunun başkanıyım. Sana bir öğretmen diploması veririm, imtihansız. *Mehyan*'da, [128] senin "Köy Geceleri"ni okudum, imrendim. Çok güzeldi.

Koyu yeşil elbisesi ile Avrupa'nın üst düzey insanları gibi özenli giyinmiş, kırkın üstünde yaşta, ortadan uzun boyluydu. Beni sorarsanız, ayaklarımda ayakkabı bile yoktu; beyaz yün çoraplar ve Erzincan işi topuksuz Asya yemenisi! Sırtımda, Arapkir dokuması kalın manusadan gömlek, ütüsüz eski elbise. Kurumuş söğüt dalları gibi parmaklar ve yüzü, boynuna kadar güneşte yanmış biri! Çekinirdim, o beni masasından seyrederken. Üç Vilayetler'in, Van'ın Erzurum'un, Bitlis'in yöneticisi gelmişti o günlerde. Herkes çevresinde dönüyordu, tanışmak, arkadaşlık kurmak için.

Akşamları, Üsküdar'daki Marko'nun, Beyler'in açıkhava kahvelerine giderdim. Kendimi, Hagop Demirciyan olarak tanıttım. *Mehyan*'da beni okumuşlardı. Sembolizm'den etkilendiğim yıllardı. İnançlıydım, imreniyor, okuyor, okuduklarımı yutuyordum. Köy gecelerini, köy seslerini yazardım. Sonbahar gecelerini, damları, değirmen taşlarının çevresinde yıldız biçiminde oturmuş gelinlerin bulgur çekmelerini.... anlatırdım. Müziklerini dinler, erirdim: Kavakların kavaklarla her esişte birbirlerine kız kardeşler gibi sarılıp sonra ayrılmalarını.... Gecenin içinde derenin sesi ne derin gelirdi bana. Kulaklarımda, sayısız kurbağanın konseri çalınırdı... Birden ara verir, gene başlarlardı; sabaha kadar "gırrr... vırgg... vırgg... vırgg.." Tepelerden tilkilerin sesleri duyulurdu.

Çok gür saçlarım vardı. Sırtıma kadar dökülürdü. Sembolist ozan Pelatan'ınki gibi, fakat simsiyah. O zamanlar, cildin fildişi gibi bembeyaz olanı makbuldü ve soylu sayılırdı. Bu nedenle güneşten kaçılırdı, köylü

görünümlü olmamak için. Ayaklarımda yemenilerle beni görenler şaşırırlardı. Demirciyan'ın ben olduğuma inanasıları gelmezdi. Soluk, narin, ince yapılı biri olmalıydım!

---

128 Mehyan. 1914'te lstanbul'da yayınlanan Ermenice aylık edebiyat ve sanat dergisi. 7 sayı çıkmış ve kapanmıştır. Başyazarı G. Zaryan olan dergide Mıntzuri de yazmıştı.

Hagop Mıntzuri'nin yemcilik yaptığı Üsküdar'da bir sokak. (20. yüzyıl başı)

Kim tahmin edebilirdi ki Sırbistan'da Avusturya veliahtı öldürülecekti?... Avrupa tutuşacak, altı büyük devlet savaşacaklar... Ardından çok geçmedi, Türkiye de seferberlik ilan etti. Sokak sokak davullar çalındı. Bizi askere yazdılar. Artık nasıl memlekete gidebilirdim?

Memlekette vaftiz babası olduğumuz Arhanyanlar'ın Üsküdar'da işlettikleri dört fırın vardı. En büyüğü Devecioğlu adlı fırın, Yeniçeşme, Ahmediye'de Atpazarı Caddesi'ndeydi. İstanbul 'un en büyük fırınıydı. Bir ağızda dört yüz ekmek pişirirdi. Babam ve ben akşamları orada yatardık. Tahiniye İdaresi (Askeri Fırınlar Yönetimi) bu fırını Selimiye Kışlası'na bağladı, un verdi. Beni de fırın işçileri sınıfından ekmekçi asker yaptı. Ne oduncular, arabacılar ne de fırın işçileri arasında benden başka okuryazar vardı. Ordunun öküz arabaları, o tarihlerde oto, kamyon olmadığından taşıma işlerinde kullanılıyordu. Beni, Selimiye Kışlası'nın deniz kenarındaki

fırınının yüzbaşısı Kazım Bey'in emrine verdiler. Her türlü işlemden sorumluydum.

1915 yılı Nisan ayında İstanbul'daki Anadolulu Ermenilerin tehciri başladı. Ben zaten askerdim. Mayıs ayında memleketten mektup gelmedi. İki kez cevaplı telgraf çekildi, cevaplanmadı. Üçüncüsünde "Burada değiller, bilinmeyen bir yere yollandılar," diye cevaplandı. Dedem Melkon seksen sekiz yaşındaydı. Annem Nanik elli beş, çocuklarım, Nurhan altı, Maranik dört, Arahit iki, Haço dokuz aylık, karım Voğıda yirmi dokuz yaşında. Bunlar nasıl yürüdüler? Dedem Suazeg çeşmesine kadar gidemezdi. Gahmıhlı [129] Kürt Temer gelmişti. Lusnikler'in, bizim kuzenin halasının çiftçisiydi. Ben bildim bileli onların evinin çiftçiliğini yapıyordu. Bizim kadar Ermenice bilir ve konuşurdu. Getirdiği habere göre, Ermenileri 4 Haziran'da köyden çıkartmışlar. Demişti ki, evlerinin kapılarını, kilise kapısı gibi öpmüş ve ayrılmışlar. Evinizde, sizden birisi ölse, siz de birlikte ölmez misiniz? Artık çalışabilir misiniz? İşlerinizi, içeri dışarı sürdürebilir misiniz?.. Ben askerdim, emir altındaydım. Bırakırlar mıydı ki oturayım? Akşama kadar ortada olmak zorundaydım. Ordunun askeri arabalarına ekmek saymak, öküzlerin yürüyüşüyle ekmek yetiştirmek durumundaydım. Haydarpaşa'daki sevkiyata, Çanakkale veya Anadolu cephesine giden askerlere, Kadıköy'deki, Kuzguncuk'taki depo alaylarına, Haydarpaşa Hastanesi'ne. Üsküdar Paşakapısı'ndaki sivillere ki bunlar hapishaneden salınıvermişlerdi. Çizgili kumaştan üniforma giydirmişler, eğitmişler ve bir alay oluşturmuşlardı. Orduya hizmet edecekti bunlar. Üsküdar'dan, Selimiye Kışlası'ndan kıyıdaki Kavak İskelesi'nde bulunan askeri fırına veya Devecioğlu'ndaki bizim fırına, Karacaahmet Duvardibi yollarında ne kadar gittim, geldim. Seninkileri aklına getirme, kov aklından!.. Ne yediler, nerede yattılar? Düşünme!..

Ben, ölmeyip bu 1977 Eylülü'ne kadar yaşamamı, bir "yirmi beş dakika" evet yirmi beş dakikacık gecikmeye borçluyum. Bahçekapı'dan Galata rıhtımına kadar soluyarak yetiştim. Gemi yola çıkmıştı. Benim okur dostlarım, eğer ilgilenirseniz hikâyemin tamamını anlatayım: 1886'da doğdum. Fakat ben dünyaya gelmeyecektim. Annem bana hamile olduğu zaman, onu dağa yollamışlar, kil kazmaya [130] Tümsek yıkılmış, altında kalmış. İyi ki entarisinin bir eteği dışarıdan görünüyormuş. Boğulmadan çekip çıkarmışlar, toprakların altından. Neredeyse ölmüş haldeymiş. Eve

getirmişler. Annem bilmezdi benim doğumumu. Günlerce baygın yatmış. Kimileri o gün derler, kimileri, bir gün, iki gün sonra...

---

129 Gahmıh. Burası, muhtemelen Armudan'ın eski bir mezrası olan Gâmhu'dur.

130 Kil. Eskiden, Armudan gibi Anadolu'nun birçok yöresinde kundak bebeklerinin altına bez bağlama yerine "öllük" denen bir tür kil toprağı konurdu. Doğum yaklaşınca ilkin bu kil temin edilir, öğütülür, elenir ve hazır bulundurulurdu.

KÖYÜM

Her yıl Nisanın 15'inde okulu kapardım. Herkes gibi bir köylü olurdum. Çocukluğumda bir köylü, bir çiftçinin oğlu değil miydim? Onu sürdürürdüm. Kılığımı değiştirdim; beyaz, kalın çadır bezinden şalvar ve salta giydim; beyazlar içinde oldum. Ayakkabılarımı, başımın fesini çıkarttım, çarık bağladım, başıma da bir keçe geçirdim. Beyaz yün çoraplarım dizlerime kadar bacaklarımı sarıyordu. İlkbaharda, buğdayı, arpayı, fiği ektim. Atalarımızın beş bin yıldır sürdüregeldiği çiftçiliği yaptım. Öküzler önde, ben onların ardında, sabanın sapı elimde, sabanı idare ettim. Sopa sol elimde, öküzlere yön verdim. Sabanla tarlaları sürüp tapanla toprakları düzelttim. Gri tarlalar kahverengi oldu.

Köyden bir saat aşağıda, yokuşların dibindeki bağlara gittim. Akarsu Fırat'a ulaştığı Kızıl Topraklar Otlağı'nda üç bağımız vardı. Üçü de üzüm bağı. Yarım saat yukarıda, yine dere bayırında Harizak otlağında bir bağımız daha vardı; yemişler ve sebzeler için. Yalnız değildim, karım benimleydi. Üç bağın asmaları, kışın donmasın diye toprağa gömülüydü. Güneşe çıkarttık; budadık. Kuvvetli olanları muhafaza ettim, zayıfları attım. Karım Voğıda fındık dallarından dayamalar dikti; dalları bu dayamalara yaydı; salkımların asılması için. Harizak bağına gittik. Kazmayla baştan başa kazdık, toprağı çevirdik. Alttaki toprağı üste çıkardık. Sebzeler için kare biçiminde tarhlar yaptık; tohumları ektik. Her birinin su yollarını yaptık, ırmaktan gelen suyu tarhlara akıtmak için. Haziran sonuna kadar, her evin oğlu gibi dağdan eşekle kışlık odun getirdim. Asıl yaz geldi: Temmuz, ağustos, eylül. Bütün çalışmaların bu üç ayda yapılması gerekliydi. "Alma ayları" derdik bunlara. Otlar derilecek, tarlalar sürülecek; yedi günde bir de bağ sulama sırası bizimdi. Mutlaka sulamalıydık. Her iki günde bir bağlara gidip yemiş toplamamız da şarttı. Ekilmemiş tarlalara, otlaklara öküzleri götürdüm. Buraları nadas ettim. Ters çevrilen toprağı güneşe bırakırdık ki yansın; sonbahar ekimine hazır olsun. Annem, karım, otlaklardan otları topladılar. Köy sınırları dışındaki dağların, vadilerin otlarını toplamaya çıktılar. Buraların otu herkesindi. Orağı aldım, ben de onlara katıldım. Günde iki sefer, ikişer eşek yükü ot getirdik. Avlular, saçaklar, sokak, kapılar, sahanlık, evlerin içine kadar her yan otla kaplandı.

Otları çiğneyerek evlere girip çıkıyorduk. Ta ki kuruyup samanları ambara basıncaya kadar. Dört ay, beş ay kış boyunca bir ahır hayvan ne yiyecekti?

Arpalar, fığler de yine hayvanlar için toplandı. Arpa, buğdaydan önce olgunlaşır; hemen biçilmek ister. Ağırdan almaya gelmez. Sapları, başakları ufalanıp toprağa dökülür. Annem, karım, günaşırı bağlara indiler, yemişleri toplamak için. Kayısılar, armutlar, elmalar dökülürdü toprağın üstüne. En çok da dutlar örterdi yeri. Binlercesini tek tek toplamaya bel dayanmazdı. Akşama kadar eğilmek en ağır işti. Bazen sinirlenir, süpürgeyle süpürürdük. Fakat çok olgun olduklarından ezilirdi dutlar. Bizim ağaçlar yedi kez ürün verirdi, eylülün sonuna, Varaka Haç'a kadar. Dutlardan pekmez, pestil, kuru dut, rakı, sirke yapardık. Başlıca üç meyveden tekiydi dut. Ötekiler ceviz ve üzüm. Bunlar günlük besinlerimizdi.

Yedi günde bir, köyün de bağların da bütün suları bizimdi. Sahip olmayıp zamanında yetişmezsen hakkını yitirirsin. İkinci sırayı bekleyinceye kadar ürünler zarar görürdü. Çünkü güneş yakıcıydı. Kumlara, kayalara ayak dayanmazdı. Her saat başı çarıklı ayaklarımı dereye veya nehre sallandırırdım, serinlemek için.

Büyük hasat zamanı geldi; buğday tarlalarının hasadı. Bu kez biz yalnız değildik, dört evdik. Birlikte dört evin tarlalarını dererdik. Mikayel dayım, kuru otlardan bağları hazırlardı. Bunlar buğday demetlerini bağlayıp deste yapmak içindi. Hasadın en kuvvetli saplarını yoldu, bir ağacın gölgesine oturdu veya nereyi uygun bulduysa orada, buğday saplarını birbirine ekleyerek ördü ve bağları hazırladı. Arakel ve Hamparsum, hasadı topladılar ve demetlediler, eşeklere yüklediler. Çocukların önüne katıp harman yerine yolladılar. Bu işbirliği, büyüklerimizden miras kalan bir sistemdi. Bütün bir ay eve gitmedik. Yirmibeş kişi tarlalarda yattık. Bizim tarlalarımız dağlardaydı; köyden iki saat uzakta. Her gün eve gidip gelmek büyük zaman kaybıydı. Çokluk olmamız, geceleri dağda yatmamızı güvenli kılıyordu. Karardık, karardık. Güneşten kara derili olduk! İyice yaklaşmayınca kimse bizi tanıyamazdı. Sadece gözlerimiz parlardı, bir de dişlerimizin beyazlığı. İyice zayıfladık. Karım Voğıda zaten zayıftı; bir iskelet oldu; kemikleri sayılıyordu. Kabuğu soyulmuş, güneşte kurumuş söğüt dallarına döndü parmakları. Köye, evimize buğday destelerini götüren çocuklar gittiler, geldiler. Evlerimizi onlar yokladılar. O gün kimin tarlasını topladıysak onun evinden yemekler geldi. Çocuklar giderken eşeklerin ardından günde iki kez iki saat yürüdüler, yoruldular, ama alıştılar. Dönüşte

ise eşeklere bindiler. Onlar bizden de ziyade karardılar. Siyah derili Afrikalıların yavrularına döndüler. Yemekleri, topraktan, büyük kaplarla, bakır tencerelerle heybelere yerleştirip getirdiler. Hasat zamanı yediğimiz yemekler iki türlüydü: Oruçta yenilenler, diğer zamanlarda yenilenler. Çarşamba ve cuma günleri kahvaltıda pemgi, ceviz ve soğan yerdik. Pemgi, bizim bağlarda, ağaçlık ve fidanlıklarda, sıcak kumlu yerlerde biterdi. Botanikte ismi neydi bilmiyorum. Yapraklarını, filizlerini asma yaprağı gibi tuzlardık. Sapsarı olur. Dereotu gibi yerdik. Soğan, pemgi ile iyi giderdi. Cevizimiz çoktu, kırar yerdik. Öğleleri, akşamları fasulye, bakla, mancaydı. Fasulye zeytinyağsız soğanla pişerdi. Çokça kırmızı biberle acı olurdu mutlaka. Bakla yeni mahsuldendi. İç bakla, şeker pancarının yaprakları ve saplarıyla pişirilir; dövülmüş ceviz, sarmısak ve kırmızı biberle lezzetlendirilirdi. Manca, salataya derdik. Salatalık, domates, maydanoz, bol sirkeyle karılır; gene dövülmüş ceviz, sarmısak ve kırmızı biberden yapılan "jur" denen tatlandırıcı katılırdı. Manca da salata da İtalyanca ve Roma döneminden kalma sözcüklerdir.

Oruç dışındaki günlerde kahvaltı, peynir ve soğanla olurdu. Öğleyin ve akşamleyin pilav, tan, tan çorbası, hıyar salatası ve "cımur" yerdik. Cımur tavada ekmek parçaları kızartılır, üzerine toz şeker serpilir. Bunları bilirsiniz.

İki sofra olurduk, on iki-on üç kişilik. Tabii yerde, toprakların üstünde. Ya da tarlaların, kozan denen biçilmiş yerlerinde. Yıldız şeklinde otururduk. Bağdaş kurarak oturulamazdı, yan yan sıralanırdık. Bir bacağımız altımızda ötekini yana uzatarak. Her sofranın iki kulaklısı, yani bakırdan karavanası olurdu. Peyniri, Eğinliler gibi yerdik, suyun içine doğrayarak. Bu bulamaca ekmeklerimizi banar, su azaldıkça gene eklerdik. Peynirin incecik dilimlerini de lokmamızla birleştirip parmaklarımızla ağzımıza götürürdük. Biraz fazla alsak kızarlardı. Biterse veya peynir kırıntıları azalırsa ilave edilirdi. Değil mi ki geriye kalan su tuzluydu; bu kez de ekmeğimizi banarak yerdik. Ekmek dilimlerimiz ince ve yassıydı. Yirmi beşimiz de doyunca ayağa kalkardık. Pilav lezzetli olurdu; yağda kavrulmuş soğan ve biberle. Kaşıklardık... Tana, tan çorbasına ekmek doğrardık. Kaşıklar o kadar çoktu ki kulaklıya zor işlerlerdi. Kulaklı kabın yarısına kadar ekmek doğranır; fasulyeyi, baklayı üstüne boşaltırdık. Ekmekler yumuşar; yanında hıyar salatasıyla yerdik.

Geceleri sıcak tarlalarda kozanların üstünde herkes evinden ne getirmişse serer; kadınlar yan yana, erkekler biraz uzakta gene yan yana; ben ve karım veya kim karısıyla beraberse onlar, buğday demetlerinden ördüğümüz duvarların arkasında soyunup yattık. Gömleğimizi sıksak sıkılırdı. Ter kokar ve hemen uyurduk. Her tarladan, çevredeki yamaçlardan cırcır böcekleri "cırrr... cırrr..." öttüler, ara verdiler. Gene "cırrr" diye başladılar. Şafağa kadar sürdü. "Uuuh... uuuh." Havlama mı, uluma mıydı? Köpekler miydi, kurtlar mıydı?.. Çok uzaktan, Kurt Venki'nin taraflarından sesler gelirdi. Bu manastır bilir misiniz neredendir? Fırat'ın sol yakasında bizim tarafta. Kim askerliğinde Kars'a kadar gittiyse bilir. Tren, Fırat'ın karşı yakasından gider. Kemah'a yaklaşmadan epeyce beriden, Behrebeli'ni geçince Dersim'in -şimdi Tunceli diyorlar- Ovacık'ı karşısındadır.. Manastır kurucusunun bir kurdu varmış. Bu hayvan manastırın kuzularını otlatırmış. Kurt, sürü otlatır mı? Anlatılan bu. Çok görkemli bir tepede, dik bir yokuşta inşa edilmiş. Sanki dünyada başka yer yok! Yerinde otlar yeşermiş. Altı Fırat'tır. Üç defa ve arka arkaya ıslık çalınırdı; bir insan sesi mi yoksa hayvan mı?... Ya da bir gece kuşu?... Mavi gabanlardan, Teğçur vadisinden geldi. "Vıı... vııı... vııı!" Uzun süre tekrarladı. Ağlıyor muydu, yoksa inliyor muydu? Denilene göre, dağın alıcını fazla yemiş ve sancılanmış bir tilkiydi. Yıldızlara baktım, uykum beni götürene kadar... Voğıda uyandırdı; tarladakiler kalkmışlardı.

Dağlardan köye indik. Sıra harmana geldi. Her yıl harmanda çalıştım. Düvende bazen ayakta durdum; bazen oturdum. Sopa elimde, öküzler önümde döndük de döndük. Saplar ufalanıp saman oluncaya kadar. Taneler saptan ayrıldı. Buğdayı ambarlara, samanı samanlığa sırtlarımızda taşıdık.

Her yıl, Büyük Haç Yortusu'nun pazartesisi bağbozumudur.

Üzümleri toplayıp ezmek için havuza götürdük. Ben her yıl ekim ayının 15'inde okul açtım; öğretmen oldum.

Yirmi sekiz yaşındaydım. Yedi yıl köyümde yaşadım. İstanbul'a gelemedim. Ne yapacaktım? Yine ekmekçilik için gelecektim! Yahut, bir esnaf tüccar ya da işçilik için. İstanbul'u reddettim. Baba evini kapayıp buraya yerleşmeyi arzu etmedim. Sebep yalnızca bu da değildi; fazlası var: Edebiyat sevgim! Bir yazar olmanın isteğini duyuyor; bu bakımdan, köyün her türlü özgürlüğünü yaşamak istiyordum. Her saatim bana ait olacaktı. Yazmak, okumak, aklıma geleni yapmak için... İstanbul'da beni paşa dahi yapsalar, sonuçta bir hizmetti, ben kendim olmayacaktım.

Bir köylü, bir köy öğretmeniyim. Zararı yok ve daha iyi. Tarlada, bağda toprakla uğraşmayı severim zaten. Bu, zevklerime uyar. Şehirde ticaretle uğraşmayı sevmem. Bir Asya köylüsü, aza kanaat eden biriyim. Paramız yoktur. Para aslında, kamu işi yapanlara gereklidir. O birkaç yüz kuruşu da öğretmenliğimle temin edebiliyonım.

Dört çocuğum oldu; iki erkek, iki kız. Ben ve karım, bir dört çocuğa daha sahip olmak istedik. Çünkü, sülalemiz Demircilerin dört ailesinden en az nüfuslu olanı bizdik. Dedem, babam, annem karım ve ben. Oysa on dört-on beş kişi olmalıydık. Büyük ablam Akabi evlendi, bir haftalık gelinken kızamıktan öldü. İki de kız kardeşim vardı. Birisinin adı Nano'ydu; o da kızamıktan öldü. İkincisinin adını da Nano koydular; öncekinin adını hatırlatsın diye. O da kızamıktan öldü. Annemin adı da Nano'ydu. Kallar'ın evindendi ve daha çok "Kalların Kız" diye çağırırlardı. Evin tek erkek evladı bendim. Evi ben, Voğıda şenlendirecektik. Köylü, çokluk olmalıydı. Bir ahır hayvan, bir avlu koyun, bir arı kovanı sahibiydik. Topraklarımız da çoktu, bizi geçindirecek kadar. Eğer şimdilerde orada olsaydık -artık en sıradan ürün bile değerdir- ürettiklerimizin geliriyle zengin olurduk. Oysa o eski günlerde buğday dediğin neydi ki? Şimdiki gibi zenginlik miydi? Hayır. Para etmezdi. Yüz altmış eski okka bir kile [131] idi. Eğinliler, Eğinli cimriler -biz öyle derdik- çiftçi değillerdi. Bizden buğday almaya gelirlerdi. Yüz kuruş, yani beş mecidiye bile vermezlerdi. Yüz altmış okkayı üç mecidiyeye (altmış kuruş) alırlardı.

Neden İstanbul'a geldim, istemediğim halde? Birkaç kez anlatmışımdır, iltihaplanan bademciklerim yüzünden geldim. Herkes "Gitme, gençsin. Yaşın biraz daha ilerleyince geçer," dedi. Evden de gitmemi isteyen yoktu. Dinlemedim, geldim. Kararım hemen dönmekti. Bizim iki köyden memlekete dönenler vardı. "Ben sizinle geleyim, iki gün bekleyin" dedim. Vapura yetişemedim, kaldım. Seferberlik başladı. Ekmekçi askeri oldum. Zor yıllarda İstanbul'daydım. İstanbul'u sevmedim ama İstanbul beni kurtardı. Daha sonra nereye gidebilirdim? Ev yok, insan yok... Burada bir "rehine" oldum ve bugüne kadar yaşadım. Memleketteyken yazmamıştım. Sadece iki üç parça, hepsi o kadar. İyi ki de böyle oldu. Henüz kendimi bulmuş değildim. Kendimi bulmam sonradır.

Memlekette geçirdiğim yıllarda insanları tanıdım, onlarla yaşadım. Kadınları, erkekleri, ne yendiğini, ne giyildiğini. Türkler, Kızılbaşlar, dedelerle, mollalarla, pederlerle [132] bir arada oldum. Köylerle, tarlalarla,

evlerle, damlarla, yollarla kaynaştım. Benim köyüm, haritada, Tamzara'dan [133] (Şebin) Karahisar'dan Arapkir'e kadardır. Ama ben, bir Zaralı'dan, bir Zımaralı'dan, bir Tamzaralı'dan daha iyi bilirdim, Zara'yı, Zımara'yı, ille de Tamzara'yı. Ben, Eğin'i, Çemişkezek'i, Divriği'yi, Arapkir'i, adım adım, kapı kapı, sokak sokak ve oralarda doğanlardan, yaşayanlardan daha iyi bilirdim. Benim kişilerimin çoğu Armudanlıdır. Aşharovalı "Zozik" tir. Biz onlara Zozik Ermeniler [134] derdik. Azbıderlidirler. Eskiden Endires derlerdi, şimdi resmi adı Suşehri'dir.

---

131 Kile. Hububat ölçeği. Yörelere göre farklı kileler vardır. İstanbul kilesi 25 kilo kadarken burada 160 okkalık 1 kileden söz edilmektedir ki bu da yaklaşık 210 kiloya eşittir.

132 Dede, molla, peder. Alevilerin soydan gelen din önderlerine dede, Şiilerin din adamlarına molla, Hıristiyan ruhbanlarına da peder denildiği hatırlatılıyor.

133 Tamzara. Şebinkarahisar' da bir köydür.

134 Zozikler. O yörede yaşayan muhtemelen Ermeni asıllı Kürtler.

En iyi hikâyelerimi altmışımdan, yetmişimden, seksenimden sonra verdim. İğde Ağacının Çiçeği, Düge Ana'nın Öküzü, Küçüklüğüm, İstanbul, Sonbahar, Altınlar, Sıla... İğde Ağacının Çiçeği'nde, kız Naro ile anne Gero Gelini anlattım. Kızına bağırıyordu ve boğacaktı: "Sen kadın oldun kadın! Kadın! Kadın!... Gelinlik yatağını kaldıran kanını görmezse, kız değildi denir de adın çıkarsa, ben köyde nasıl insan yüzüne bakarım?" "Gelin ana, tanrıya yalvar olur gibi sana yalvar oldum, aklına getirme öyle şeyler. O bana dokunmadı; ben bırakır mıyım? Ben kızım!" "Hayır, beni kandırma! Nişanlınsa o senin kocan mı? Çalılarda oturun da o sana bir şey yapmamış olsun?.. Kilisenin azizleri olsa yine inanmam. Erkek değil mi? Erkeğin iyisi olur mu?"

"Altınlar"da, Kalos Baba'yı, kır bekçisini anlattım: Surp Yeğya tepesinden bağırıyordu." "İnek tarlaya girdi, inek tarlayı yiyor. Begiç Ana!.. ", "Öyle de inek güdülür mü?.." Vosig'i anlattım. Bir kese altını Giragoslann bahçesinin duvarına saklamıştı; Kalos Baba kaldırdı götürdü, tarlanın fidanı altına sakladı. İkisi de öldüler. Bir gün, kim bilir ne zaman, fidan devrilirse altınlar dışarı dökülür ... Kalos Baba'nın kardeşi zurnacı Boğos'u, karısı Hudik mamayı, Horugal'da oturanları, Koppal, Kınar, geveze Markırit mamaları anlattım.

Düge Ana'nın "Paşa Öküzü"nü betimledim. Dağda uçuruma yuvarlandığında, öldü haberini getirdiklerinde, yaşmağını başından atmış, beyaz saçlarını yolmuş, elleriyle dizlerini dövmüş, ağlamış da ağlamıştı. İkinci bir haber getirdiklerinde -kendi öküzü değilmiş yuvarlanan- nasıl sevindiğini, Paşa öküzü kapılarına getirdiklerinde, öptüğünü, öptüğünü, öptüğünü, çocukların koşup kırlardan en güzel otları yolup öküze getirdiklerini anlattım.

Apik Baba'yı anlattım. Paskalyanın kutsal haftasında kır gezmesine çıkar. İlkbahar, güz ekinlerini görmeye... Yolda, bağırsakları def-i hâcete zorlar kendisini. Kılbor Vadisine iner, saatini kemerinden çıkarır, yere koyar. Kemerini gevşetir, şalvarını indirir, çömelir, işini bitirir. Ayağa kalkıp şalvarını çeker, kemerini bağlar. Döner ki saatini alsın. Saat yok! Yerde nereye baksa kum. Bir yarık, bir delik de yok ki içine düşsün. Gözü başı döner; delirecek. "Acep yanıma almamış mıydım?" diye düşünerek eve gelir. Arar, yok. Gene vadiye döner. Pisliğine doluşmuş böcekler kaçışırlar, uçarlar. İstanbullu pisliği değil ki ilaçla, zorla sümük kadar olsun! Köylü pisliği! Kırmızı kiremit renginde kepekli ekmekle, perhizde yenen, dövülmüş ceviz ve sarmısakla tatlandırılmış kuru baklanın acı biberli pisliği... Yayılmış ki yayılmış! Tartılsa iki okka gelir. Pızızlar[135] karıştırmışlar; saat ortaya çıkmış!..

"İstanbul" hikâyemde, Tışhu'yu anlattım, kocasına gidiyordu. Ançırti'nin, Ermeni adlı Kızılbaş köylerinin, Agınik'in, Pazmaşen'in [136] genç kadınları Nevruz ve Kohar da kocalarına gidiyorlardı. Nevruz, eşyalarının yanında, "Gızlar!" dedi, aniden. "Yarın akşam ağalarımıza gidip yattığımızda, üstümüze çıkıp bizi çiğ çiğ yiyecekler. Bizi sıktıklarında kemiklerimizi kıracaklar. Ben erkekleri bilirim. Bir kadına açlık duydular mı neye dönerler? Dayan, Armudanlı Tışhu! Dayan, Zımaralı Sima! Kabar kızdı. "Gız sen utanmaz mısın, başka laf bilmez misin ki söyleyesin? Kızılbaş kadınların heç de namusları yok, utanma bilmezler, demezler mi bize?" "Bunlar elbette olur; olmayacak mı, yarın gece vuku bulmayacak mı?" dedi Nevruz. "Olacak diye bunlar konuşulacak mı?" diyerek yüksek sesle bağırdı Kohar. Geminin ambarındaki yolcular, onlara baktılar. Nevruz "Ben konuşurum!" dedi.

Beşiktaş'taki fırın yok şimdi. Yeri, Beşiktaş-Büyükdere geniş yolunun başlangıcı oldu. Şimdi orada Barbaros Hayrettin Meydanı var. Bina olarak Sinan Paşa Camisi kaldı.

Şunu da ilave edeyim. Gerçi bana matematiği öğretmediler, öğrenmedim. Çünkü dersler çok hızlı geçerdi. Fakat iyi bir öğretmendim. Hatta çok iyi bir eğitici. Not vermedim, imtihanları da kaldırdım. Çünkü imtihanlar, Ortaçağ anlayışıyla bir komediydi. Öğrenci bilsin veya bilmesin, benim için aynıydı. Onun egosu yıpransın istemedim. Saygı duydum, her birinin özündeki egoya yardım ettim.

---

135 Pızız. "Vızz·vızz" sesleri çıkartarak uçuşan, akarsu boylarında yaşayan koyu siyah renkli, arıya benzeyen, sokucu iri bir böcek.

136 Agırik, Pazmaşen. Eski Harput'un köyleri.

BEN

Denizi sevmem. Deniz yolculuğundan korkarım; gidecek yerim yakın olsa da Üsküdar'dan Beşiktaş'a örneğin. Vapurun en ufak bir sarsıntısı, dehşete düşürür, yıkar beni. Hiç kimse etkilenmezken ben niye etkilenirim anlamam? Vapura biner binmez, hemen bir yer bulur otururum. Bir yerden sıkıca tutarım, yapışırım. Ürkek gözlerle yanımdakilere, karşımdakilere bakarım. Beyin faaliyetim durur. Ne bir şey inceleyebilirim, ne sonuçlar çıkarabilirim, ne memnuniyetim, ne şikâyetim vardır. Ben ki yapı olarak mutluyum, konuşkanım; bir konu bulur sohbet ederim. Çabuk heyecanlanır, dudaklarımı kapar, susarım. Benden daha acınacağı yoktur yolcular arasında. Yalnız içimde bir dert vardır; vapur kayıp gitsin, sarsılmasın; beni de sarsmasın; dakikalar bitsin ve yerime ulaşayım! Sabahtır, Kınalı'dan Köprü'ye gidiyorum. Bu halim, Fenerbahçe'ye, Kalamış'a yaklaşıncaya kadar devam eder. Karayı gördüğüm gibi birdenbire rahatlarım, iyileşirim. Sarayburnu'ndan gördüğümüz gibi, artık oturmam, ayağa kalkarım. Artık vapurda güvenli hissederim kendimi ve konuşurum. Çevremdekileri de konuştururum. Vapurlara, kayıklara, Köprü'deki kalabalığın akışına bakarım. Gözlerimle beraber sevinçlerim, üzüntülerim, yeniden başlar, zihnim yeniden faaliyete geçer. Vapurdan çıkarım, araba otobüs aramam. Ayaklarım övünç kaynaklarımdır. Köylü var benim içimde. Köprü'nün üstünde en güçlü ve hızlı yürüyenlerden biri de benim! Tünel'e de girmem. Yüksekkaldırım yokuşunu tutarım. Akşam Kınalı'ya döndüğümde yine vapurun içinde sıraya yapışarak dakikaları sayarım, adaya yaklaşıncaya kadar. Akasya Sokağı'nın ağaçlarını görünce sinirlerim yeniden rahatlar. Sevinirim, konuşurum. Ne kadar arzu ederim, denizle işimin olmamasını.. Bir yirmi yılı Üsküdar'da yaşadım. Her gün denizden karşıya geçmem gerekirdi. Beyoğlu'na taşındık. İstediğim oldu, iyiydik. Dırdırlanacak nedenler kalmamıştı artık. Ama sonunda, benimkiler de herkes gibi bir Kınalı tutturdular. Ben karşı çıkıyorum; beni de sürükleyip götürüyorlar. Kınalı'nın havasının suyunun güzelliğinden, faydalarından söz ediyorlar. Yazları orada kalayım, daha çok şifa bulayım diye ısrar ediyorlar. Sıcak yapar, yapsın. Benim ne işim vardı, bu memlekette?.. Olaylar beni buraya attı. Bana kalsa, bizim yaylalardan, lirik ırmak boylarından ayrılmazdım. Ben bir rehineyim ve bir rehine olarak burada yaşamaya mahkumum.

Yazları deniz durgundur. Her gün gide gele alıştım doğrusu. Artık eskisi kadar ürkmüyorum ama korku hep içimde. Bir gün bir oldu bittiye geleceğim kuruntusuyla. Nitekim, korktuğum başıma geldi. O sabah, deniz yine çok durgundu. Akşam dönüşü saat sekiz sularında vapura bindiğimde havanın dönmüş olduğunu fark ettim. Rüzgârın yönüne her zaman dikkat ederim. Tedbirli davranır, gitmekten gerekirse cayarım. O gün, onu da yapmadım. Ne bileyim, kardeşim, bindim vapura. Yola çıktık. Sarayburnu'nu geçmeden vapur sallanmaya başladi. Boşuna tutundum kanapeye. İki yana yatma kalkma arttı. Yolcular için olağanüstü bir durum yoktu. Herkes sükûnetini koruyordu. Bense titriyordum. Bütün gücümle sırayı tuttum. Kalayım mı dışarı mı çıkayım?.. Bunu düşündüm. Sonra deli gibi yerimden fırladım, dışarı çıkmak için!.. Oysa, halatlar çözülmüş, vapur açılıyordu. "Yahu, neredeydin, şimdiye kadar?" diye bağırdılar. "Kadıköy'e yanaştığımızı bilemedim," diye kekeledim. Başka neler dedim, bilmiyorum ama, o kadar şaşkın, acınacak bir haldeydim ki birileri acıdılar, kucaklayıp ondan ötekine vererek beni iskeleye çıkarttılar. Karaya ayak basınca titremelerim geçti. Hava karardı, akşam oldu. Üsküdar'a geçmeye oradan da eve dönmeye karar verdim. Bir otobüse koştum. O da, Karacaahmet'teki Duvardibi'ne geldiğimizde Nuhkuyusu tarafına döndü. Aşağıya atladım, başka bir otobüse de binmedim. Savaş yıllarında, Selimiye'deki Kavak İskelesi'nin askeri fırınlarında asker olduğum için, kışlanın ve Üsküdar'ın bütün Türk semtlerini sokak sokak bilirim. Karanlık ve dar ev aralıklarından yürüyerek daha doğrusu koşarak Kızlarağası'na indim. Ahmediye'den iskeleye geldim. Vapura binip eve döndüm. "Hay sizin Kınalı'nıza da Kınalı'nızın havasına da! Sizin Kınalı'nın denizine de!" dedim ve yatağıma uzandım.

İçimdeki sadece deniz korkusu değildi. Bir ikincisi daha var: Yüksek bir yerden aşağıya bakamam. Fena olurum, başım döner. Annemin geçirdiği bir kazadan mı bana geçmiş acaba? Bana hamileliğinin son haftasında üstüne dağ kaymış; gidip kurtarmışlar. Yirmi dört saat reflekssiz yatmış. Öldü sanmışlar. Belki bu olayın bir kalıtımı. Köydeyken de çocukluğumda ağaçların alt dallarında ancak tutunabilirdim. Daha yukarılara tırmanmaktan korkardım. Oysa benden küçükleri bile tepe dallarına çıkarlardı. Büyüdüm, evlendim. Her yağmurdan sonra damları aktarmak benim ve karımın işiydi. Dama saman serper ve loğlardık. Loğ halatını loğ taşına geçirir, halatın ucundan çekerek damın toprağını sıkıştırır ve düzeltirdik. Saçaklara yaklaştığımızda korkardım. İpleri değiştirir, ben iç tarafa geçerdim, karım

kenarda kalırdı. Damlarımızın saçakları yerden ne kadar yüksek olacaktı ki?

Bizim nahiyenin merkezi olan Erzincan'dan geliyoruz. Aralık ayı içindeyiz. Aşağı Köy'ün Manuk'u, Suren'i ve ben. İlk gece Komer'de yattık. Tuz çıkartılan bir köydür. Ertesi sabah bir dere kenarına vardık. Dere geniş, üstüne bir tahta uzatmışlar. Karşı kıyıya geçeceğiz. Ben bunu bilseydim, Fırat'ın sağ yakasından gider, ana yoldaki köprüden geçer, Kemah yolunu izlerdim. Bu yoldan gelmezdim. "Çocuklar ben bu tahtanın üstünden yürüyemem. Erzincan'a döner, Kemah'tan dolaşır gelirim. Siz gidin" dedim. "Kış günü, delirdin mi sen, Erzincan'a dönülür mü?" dediler. "Ne yapayım? Gözüm kesmiyor. Gözüm kararır, dereye düşerim. Yolu öğreneyim, Erzincan'a kadar gitmem. Karni'den [137] köprü daha yakın," dedim. Durmuş düşünüyoruz, derenin başında. Bu su, çok aşağılarda Fırat'a akar. Sonunda anlaştık. Beni tahtanın üstünde durdurdular. Gözlerimi kapattım. Biri bir, öbürü diğer elimden tuttular. Yan yan, adım adım ilerledik, karşı kıyıya kadar.

>**137**Karni. Kemah'ın bir köyü.

Bademciklerimi aldırıp köye dönmek üzere İstanbul'a geldiğimde 1914 yazıydı. Büyük Savaş başlamıştı. Davetli olarak Üsküdar Postayolu'nda bir evin üçüncü katındayız. Balkon büyük ve binanın duvarından ileriye taşkın. Masa baştanbaşa mezelerle dolu. Herkes çevresine oturmuş. Ben ise odada, balkon girişinde oturuyorum. İçiyoruz, şarkı söylüyoruz. Hepimiz genciz, ben yirmi sekiz yaşındayım. "Yahu abi, buraya gelsene orada sıcak yerde oturmuşsun. Burada rüzgâr esiyor," diyorlar. "Burası iyidir," diyorum. Korktuğumu söylemiyorum, serde erkeklik var, şair Orhan Veli'nin dediği gibi! "Yahu, abi! Memlekete döneceksin. Biz senin için geldik. Sen orada oturacaksın, biz burada, olur mu?" dediler. Gelip kolumdan tutup çektiler, beni masanın baş köşesine oturtmak için. Korktuğumu, orada oturamayacağımı söylemek zorunda kaldım.

İki yaz Yeşilyurt'ta kaldım. Her sabah Yeşilköy'e giderdim, trene binmeye. Her akşam da Yeşilköy'e inerdim, Yeşilyurt'a dönmek için. Sebebini söyleyeyim: Yeşilyurt istasyonu demir merdivenliydi. Trene binenler, inenler oradan işlerlerdi. Ben çıkmaya da inmeye korkardım. İlk gün bilemedim ve çıktım. Neler duyduğumu ben biliyorum. Şimdi orada alt geçit var.

Bacaklarım benim mutluluğumun kaynağıdır. Çok az insanın bacakları benimkiler kadar yürüyebilir. Eğer kentte böyle on kişi varsa birisi benim. Saatlerce yürüyeyim, yorulmam. Üsküdar'da iken İcadiye'den iskeleye yürüyerek inerdim, her gün. Dört yıl, İcadiye-Kadıköy arasında yürüyerek gittim, geldim. Pazarları evde oturmazdım. Çamlıcalar, Tomruklar, bunların çevrelerinde, eteklerindeydim. Beyoğlu'na taşındık. Yaz kış, arabaya otobüse binmedim. Dolapdere'den, Kurtuluş'tan Beyoğlu'na veya Beyoğlu'ndan Babıâli'ye, Çarşıkapı'ya, Beyazıt'a yürüyerek gittim, döndüm. Yüksekkaldırım'dan, Mahmutpaşa'dan indim, çıktım, otelin işleri için. Yazları Tarabya'da olurdum. Serbest saatlerimde sıkılır, otelden çıkardım. Yeniköy'den Sarıyer'e kadar sahilde yürür, sular içinde kalırdım. Florya'nın plajlarıyla işim yoktu; açıklıklarda gezerdim. Ve, tanrılar tahammül edemediler yürümeme, kıskandılar! Ayaklarımı cezalandırdılar. Çünkü ben isyan ettim kendilerine, yorulmadığımı, saatlerce yürüyebildiğimi belirttim!

Büyükdere...Boğaz'ın taşıtları faytonlar ve kayıklar. (Abdullah Biraderler)

BİZLER

Biz bir elbiseyi dört yıl, beş yıl, altı yıl giyeriz. Elbisemiz üstümüzde eskir. Eskiyle gezer, ona alışırız; çıkartmak da istemeyiz. Ta ki evlerimizden kadınlarımız, kızlarımız şikâyet edip sabah akşam başımızı ağrıtarak "Komşularımızdan, eşimizden dostumuzdan utanıyoruz!" deyinceye kadar...

Bizden çoğunun elbisesi üstüne biçilmiş değildir. Hazır elbise dükkânlarından alınmıştır veya ev ev dolaşarak satanlardan. Bunlar vücutlarımıza uymaz. Kolu uzun olur, avuçlar içine gömülür. Ceket geniş gelir, düğmelerin yeri değiştirilse bile. Pantolon bacaklardan torba gibi asılır. Yine de giyilir. Çünkü, biz elbiseyi süslenmek için değil, mevsimlerden korunmak amacıyla giyeriz.

Kaldırımların kalabalığında herkes gibi biz de yürürüz. Bizi hiç kimse tanımaz; yüzümüze bakmazlar bile, Yahut, isterlerse baksınlar; kime isterlerse benzetsinler. Bir işçiye, bir zanaatkâra, bir esnafa, bir memura... Fark etmez. Biz şehirde, nereye olursa olsun, uzak veya yakın, yürürüz bir arabayı ya da otobüsü beklemeden. Eğer arada deniz olmasaydı Kadıköy'e, Üsküdar'a da yürüyerek geçerdik. Ayakkabılarımız da eskidir. Genellikle boyarız. İki, üç, dört yıl giyeriz bir ayakkabıyı. Onlar, bizim ayaklarımızda eskir. İyice eskiyip veya delindiklerinde ikinci bir taban çektiririz, birincisinin üstüne. Biraz daha ağırlaşmış olsa da daha o gün ayaklarımız alışır buna. Koyunun kuyruğu kendisine yük değildir, severek götürür.

Vapur veya trende ikinci sınıfla gideriz. Üçüncü bir sınıf olsaydı, onunla giderdik. İkinci sınıfta çok ayırt edilmeyiz. Çünkü, bizim gibi eski giyinenler çok var. Öyle ki ne olduğumuz belirsizdir.

Ama, ola ki Adalar vapurunda bize ısrar etseler de birinci sınıfla gitsek ve kanapede iki yanımızda dirsek dirseğe kadınlar oturuyor olsalar, gözlerinin ucuyla yandan bakarlar bize, saçlarımıza, uzamış sakalımıza. Toparlanırlar olabildiğince, bize dokunmamak için.

Bize bir şey olmaz; lakin onları sıkıntı basar; camın açık olmasına, denizden esinti gelmesine rağmen! Dekolte de giyinmişlerdir üstelik. Ter damlaları çoğalır ciltlerinde. Solumaları hızlanır. Çantalarından çıkarttıkları *Ses*'i, Pazar ilavesini karıştırırlar, güya resimlerine bakarlar. N'aparlar, gene

açarlar, gene bakarlar. Dakikaları sayarlar, yanımızdan ayrılıncaya kadar ve bir "off " derler.

Biz her sabah tıraş olmayız. Ne gerek var, her sabah tıraş olmaya? Bu bize külfet gibi gelir. Genellikle bir hafta, iki hafta geçer tıraş oluncaya kadar. Biz, kendimiz tıraş oluruz. Saçlarımız için de yılda iki, en çok üç kere berbere gideriz, hem de en ucuz tıraş edenine, iskemlesinin derisi yırtılmış olanına! "Tıraş olmayacağız, saçımızı kısaltacaksınız," deriz. Ne verirsek, adam "Bereket versin," der. Birçoklarımız da vardır ki hiç berbere gitmezler. Bizler, yüzümüz sakallı, ensemiz saçlı geçeriz sokaklardan, iş yerlerimize gideriz. Hippiler bizden aldılar saç ve sakal bırakma modasını...

Fakir semtlerde yaşarız. Dar ve yokuşludur sokaklarımız. Zeminleri topraktır, kaldırımlar döşenmemiştir. Kanalizasyon yoktur. Pencerelerde sırıktan sırığa gerilmiş iplerde, güneşte ve açık havada kurur bizim donlarımız ve gömleklerimiz. Çoğumuz köylüyüz ve kasabalıyız. Bir işçi, zanaatkâr, bir hizmetli çocuklarıyız. Mezelerle büyümemişiz. Tahıl veya sebzedir yediklerimiz. Etsiz veya ender olarak etle pişmiş. Eğer pişmiş bir şeyimiz yoksa çay ve ekmekle doyarız yahut salatalık ve ekmekle, üzüm ve ekmekle. Hatta, kuru ekmek ve su ile. Çoğumuz, Doğulu, Asyalıyız, köken olarak. Yoksulluk kuşaklarından gelmişiz. Bu kadarla yetinmeyi biliriz, hiç dırdırlanmadan.

Her türlü tasarrufu yaparız. Az harcamak için kendimizi sıkarız. Çünkü, paramız yoktur. Akşamları az ışıkla yetiniriz, elektriğin fazla tüketilmemesi için. Evlerimizde su yok, kuyu vardır, temizlikte kuyu suyu kullanırız. Terkos'un su boruları bizim evlerimize girmiş değildir. Biz içme suyumuzu, mahallenin ortak kullandığı bedava çeşmeden kovalarla taşırız. İçmek ve yemeklerimizi pişirmek için.

Babalarımızın devamıyız, ama sadece fiziksel olarak. Bunun dışında, belirgin bir iz yok içimizde. Onlardan veya atalarımızdan. Zaten çoğu eğitimsiz veya kekeleyerek okumayı, bir imza atmayı ancak bilirler. Bizim eğitilmemizi arzulamışlar ve bizi okula yollamışlardır. Fakat evlerimizde ağabeylerimiz, kardeşlerimiz hatta ikiz olarak dünyaya gelenlerimiz bile birbirimize benzemeyiz. Biri, bir burjuva, bir tüccar olur seçkinler-zenginler semtine taşınır. Bir kız kardeşimiz, süslenmeyi, lüks bir dairede yaşamayı düşler. Oysa ikizlerden teki, bir "Pığışdalı" [138] olur; sanatla edebiyatla alay eder... Çocuklarımız olduğunda "Onlar sizin mi? diye sorarsanız şaşırırsınız.

Çocukluğumuzdan itibaren, diğerlerinden ve akranlarımızdan farklılıklarımız başlar. Zenginleri, zenginlikleri, mevkileri küçümseriz. İyi giyinmeye heveslenmeyiz. Okuma tutkunu oluruz; bir ressam, işine vakıf biri, yazar veya filozof olmak isteriz. Kapılırız, sürükleniriz. Yıllar boyu, çocuksu arzularımız tutkulara dönüşür içimizde. Gerçeği kopya etmeyecek, doğayı, eşyayı, aşacağız deriz. Tablolarımızda, ağaçlarımız, otlarımız, dağlarımız, denizler, bir ırmak boyu, söğütler, bir insan, bir sokak, bir çarşı... yaşamla, renklerle, ışıklarla soluyacak; kişisel bir edebiyat yapacağız; biz, kendimiz olacağız eserlerimizin içinde. Objektif olanı, kişisel olmayanı yok zaten. Bir yalandır o. Romanımız, hikâyemiz, şiir veya tiyatro eserimiz, okurlarımızı bir sarhoşluktan bir diğerine götürecek. Bilen, ehil biri, söyleyen biri olacağız. Bizi konuşturan filozoftur. Ancak bizi filozofların felsefesi cezbetmedi. Genç ve kural dışı, dogmalardan uzak olacağız. Kendi günümüzden, ilerleyen yaşamdan, insanlardan, olaylardan alacağız konularımızı.

Deneme yazıları olacak. "Memurların İhaneti", *La Trahison des clercs*'in Julien Benda'sı olacağız.[139]

Lakin, düşünce, olayların akışında hiç etkili olabilmiş midir? Ne üzücüdür ama, biliriz ki mantık yönlendirmez tarihi, insanları. Bizim gezegenimizde, ilk insandan günümüze insanlık tarihi, birbirini öldürmek, savaşmak tarihidir. Kendi diğer tarihleri ondan sonra gelir ve ona tabidirler. Hıristiyanlık bugün de iki bin yılından sonra da saç teli kadar değiştirmedi insanı, insanı yok etme içgüdüsünü. Fakat yine de susmayacağız, konuşacağız.

Aramızdan pek azının kişisel uğraşları var. Çoğumuz işçiyiz. Günlük ekmeğe çalışırız, düşük ücretlerle. İşverenlerimiz, bizim beceriksizliklerimizden yararlanırlar. Başka bir yerde, başka bir iş yapamayacağımızı bilirler. Godo bizden hoşlanmaz.[140] Düşünen insan onu kaygılandırır. Makineyi, bir de kası sever. Beyni sevmez. Makine varsa akla ve düşünmeye ne gerek var? Uzaya doğru yükselen, göğü kazıklayan apartmanlarla, endüstriyel, makineleşmiş bir uygarlıkta neye yarar şiir, edebiyat, felsefe?.. Onlar da endüstri dalları olmalılar!...

Fakat hayır, bu olmayacak. Her ülkede, her paralelde biz varız. Düzeltilmemişlerimiz, buna izin vermeyeceğiz. Şiir, sanatlar, edebiyat; insandır, insanın söyledikleri ve yaptıklarıdır. Endüstri ve makine her şey

değildir. Zenginleşmek, iyi giyinmek, iyi yemek tatmin etmez insanı sadece. Ondan öte başka gereksinimlerimiz de vardır.

---

138 Pığışdalı. Filistin halkının ataları oldukları rivayet edilen Pığışdalılar gibi, dar ve ilkel görüşlü, gelişmemiş toplum ve bireylere denir.

139 Julien Benda (1867· 1956). Fransız eleştirmen, filozof ve romancı. La Trahison des clercs •Memurların ihaneti• adlı eserinde edebiyat ve sanat güçlerinin siyasal amaçlar için kullanılmasına karşı çıkmıştır.

140 Godot. İrlandalı yazar Samuel Barclay Beckett'in (1906-1989) Godot'yu Beklerken adlı tiyatro eserindeki bir türlü gelmeyen kahraman.

NE YAPTIM?

Hikâyelerimden oluşan iki eser verdim: *Gabuyt Luys* (Mavi Işık) ve *Armudan*. Bunlar yayımlandı, birer kitap oldu. Üçer yüzden altı yüz sayfa. Bir o kadar daha hatta daha fazla başka hikâyelerim var. Bunlar yayımlanmadı; gazetelerde kaldı. Kesip sakladım. Altı yüz sayfa da bunlar desem, hepsi bin iki yüz sayfa tutar. Kronolojilerim, masallarım, tasvirlerim ki gene gazetelerdedir ve kesilmişleri var. Bunlar da dört yüz sayfa tutar. Tümü bin altı yüz sayfa olur. Söylemediğim, bir tiyatro ve bir de kısa romanım var. Tiyatro eserimin adı *Nazar*. Bir efsaneden yaptım. Amerika'da *Hayrenik*'te çıktı. 1929'da. Kısa romanımın adı *İkinci Evlilik*'tir. İstanbul yaşamındandır konusu. 1931'de Manuk Aslanyan'ın *Aztarar*'ında çıktı. Aslanyan bir kitapçık olarak yayımladı da. Seksen yedi sayfa tuttu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yazdıklarımı saymıyorum. Dört-beş adettir. O zaman Hagop Demirciyan olarak yazardım. Sözkonusu savaşın sonunda, Mütareke'de görünmeye başladım ve şimdiye kadar da sürdürüyorum. Demek ki yarım asırdan fazla bir sürede bin altı yüz sayfa vermişim. Bu kadar zaman için azdır. Ben bu birikimi az bulurum ve sevinmem. Ve güya, kendimce amatörlüğü reddeder, kendimi profesyonel sayarım! Şimdiye kadar da bu yüksekten inmedim. Yine kendimce kısır değilim. Fakat ne ad vereyim, kendime?.. Bir masanın üstüne eğer bizden veya yabancı yazarların eserlerinden yığsalar, benimkileri de -zararı yok gazetelerden kestiğim parçacıklar da olsun- yanına dizseler, ya başımı önüme eğip yere bakmalıyım veya dışarıya çıkmalıyım, orada gözükmemek için!

Kendimi aklamak için ve çok sayılmayan emeğimi temize çıkarmak için sebebi yaşam koşullarına bağlıyorum. Burada, İstanbul'da yazıyorum; burada yaşadım ve yaşıyorum. Gerçek şu ki, evlenmiştim, altı kişiydik, sallanmak yoktu benim için. Bir iş yapmam gerekirdi, ne olursa olsun. Oysa kendi memleketimde geçim derdi yoktu. Tahılımız, mahsulümüz, ihtiyacımızdan fazlaydı. Yıllanır, satılmazdı artanı. Kim alsın? Kime verelim? Bir kuruş nedir? O bile geçmezdi elimize. Paramız yoktu. İstanbul'a gelir gelmez gurbetçi olurduk. Amaç, memlekete para göndermekti. Ayrıca ben hem öğretmen hem müdürdüm. Okula yön verirdim; biz bizi yönetirdik.

1878'de montajı tamamlanan üçüncü Galata Köprüsü. Gövdesi demir, döşemesi ahşap bu köprüden yürüyerek geçen acemilerin başına neler geldiğini, tahtalar arasına topukların takılıp kırılışını Ahmet Rasim anlatır...

Ama, bu şehirde, bu şehr-i İstanbul'da, ben bir Gorki tiplemesi, bir "yalınayak" (Les va nu pieds) idim. Tabii ki uçsuz bucaksız yollarda değil, uçsuz bucaksız kargaşada! Çünkü bir köylü, bir otodidakt, kendini yetiştirmiş biriydim. Elimde bir kâğıt parçam, kendimi kanıtlayabileceğim bir belgem yoktu. Kim bana bir görev verirdi? Şayet, yanımda Mercure de France veya Flaubert'in *Correspondance*'ını götürüp yazın tarla biçerken, bizim Çırgorus'daki (susuz) tarlalarda, akşamları sıcak kozanlarda [141], dağlardaki cırcır böceklerinin konserinde, uykum gelinceye kadar bunları okuduğumu veya bizim Fırat vadilerindeki yılanlı bağlarda Zola'yı, *de Profundis*'i, Tolstoy'un *Diriliş*'inin İngilizce çevirisini okuduğumu söylesem, alay ederler; beni rüzgârı arkasında (deli dolu) biri olarak görürlerdi. Ve zaten neye yarardı bunlar?...

Hemşerilerimin yaptıklarını yaptım. Onlar hayvan yemi satarlardı. Ben de yemci oldum. Üsküdar'da deniz kenarında, Balaban'da saman, arpa, kepek sattım. On beş yıl, sabah erken gider, akşam geç dönerdim. Olmadı devam ettiremedim. Nedenleri benden kaynaklanmıyordu. Üsküdar'dan Dolapdere'ye geçtim. Pangaltı'daki Mıhitaryanlar'da Acemyanlann işlettiği fırında tezgâhtar oldum. Ekmekçilik de biz Armudanlılann baba mesleğiydi.

Beşiktaş'ta, Rumelihisarı'nda ekmekçilik yapmıştık. Çocuk yaşta memleketimden gelince hem okula gittim, hem fırınların ekmeklerin içinde büyüdüm. Sabahları beşte, altıda kalkardım. Akşamları dokuzda, onda eve dönerdim. Pazarım da yoktu. Sekiz yıl da tezgâhtarlık sürdü. Sonra Tokatlıyan Oteli'nde yazıcı, muhasip oldum. Yağmurdan kaçarken doluya tutuldum! Akşamlara kadar çalışma dışında, haftada bir veya iki sefer de gece yarılarından sonra, üçlere, dörtlere kadar kalmak vardı. Düğünler, Bursa gecesi, Konya gecesi, Ordu gecesi... yemekleri nedeniyle. Ondan sonra Dolapdere'deki evime gidebilirdim. Abanoz'un, Zibâ'nın [142] yarı karanlık veya büsbütün karanlık sokaklarından, müşteri bekleyen gece kadınları ile belalıların önünden, arasından geçerek. Neyim vardı ki, korkayım? Beni tanırlardı. Üç kuruşluk asker sigarası [143] içerdim. Cebimde bir paket sigara ile kırk-elli kuruş da para bulunurdu. Otel kapanıp iş hanı olunca, Taksim'deki Surp Harutyun Kilisesi'nde sekiz yıl görev yaptım. Artık zamanım boldu, yazmak ve istediğimi yapmak için.

---

141 Kozan veya hozan. Ekini biçilmiş, bir karış boyunda kuru ve sert saplarla örtülü tarla.

142 Abanoz ve Zibâ. 1908'den sonra Beyoğlu'nda Abanoz sokağında genelevler açıldığı gibi, Tarlabaşı Kalyoncukulluk'taki Zibâ Sokağı'nda da benzeri evler vardı.

143 Asker sigarası. Yakın zamanlara kadar silah altına alınan gençlere, askerlikleri boyunca, üzerinde Asker Sigarası yazılı paketlerle sigara dağıtılır, içmeyenler bunu el altından sivillere satarlardı.

Ben evde oturarak yazmam. Eserlerimin sadece dörtte birini evde yazmışımdır. Hatta o kadar bile diyemem. Onun da pek azını bir masa üstünde yazabildim. Çünkü, biricik masamızda çoğu kez boş yer bulunmazdı. Kâğıdın altına bir kalınlık koyup avucumda yazdım. Bazen bir Asyalı yazıcı gibi, dizimin üstünde, memlekette yaptığım gibi... Oralarda masa, iskemle yoktur. Yerde kilimlerin, halıların üstünde otururduk. Kışları da yattığım oda soğuk olduğundan yatağımda yazdım. Yüzükoyun yatıp yorganımı çekip örtünerek. Yastığımın kılıfı, çarşaf, mürekkebe doydu! Zavallı kötü yazgılı karım Ardanuş'un şikâyetlerini dinleyerek. O bana, çölden gelmişti, çöl giysileriyle. Öldü, yitirdim onu.

Eserlerimin çoğunu, dörtte üçünü dışarıda yazdım. Yaz kış yalnız başıma yürüyerek gittim iş yerlerine veya beni nereye yolladılarsa oraya. Binde bir arabaya bindim. Sabahları daima erken, akşamları geç saatlerde çıktım yola.

Trafik de seyrek olurdu bu saatlerde. Şehrin bütün yollarında, bütün iniş yokuşlarında "yazısız edebiyat" yaptım, konuları yarattım, şekillendirdim. Ölçülü adımlar ne iyi döktürüyordu yazacaklarımı! İkincisi de uyandığımda, kalkmadan önce yatağımın içinde veya çalıştığım yerlerde kâğıda geçirdim bunları. Gerçi bunu boş saatlerimde yaptım ama, hep gizlice, yakalanmak korkusuyla. Bir gazeteyle üstünü kapatarak, bir şeyin altına saklayarak. Godo hoşlanmaz, dünyadaki bütün Godolar aynıdırlar. Bir kahvehanede iskambil oynarsam veya başkalarıyla gevezelik edersem, onlar görmezlikten gelirler. Ama, eğer yazdığımı görürlerse kaşlarını çatarlar; dik dik bakarlar. Kuşku duyarlar ve buna tahammül edemezler.

Eğer bu maceram olmasaydı daha mı fazla üretecektim? Yazacak mıydım? Ne bileyim, olabilirdi. Fakat, olasılıklara çoğu zaman ben de inanmam. Dolacaksın ki boşalasın. Dolmadan boşalmak yok. Doğumlar durdurulabilir mi? Nerede olurlarsa olsunlar, sancılar, ağrılar bir başlarsa...

Bunları, hikâyelerimi hangi ortamlarda ne zaman, nasıl yazdığımı açıklamak için anlattım. Fazla eser vermemiş olsam da hiç değilse bildiklerimi, birikimlerimi anlattım, onlar bende kalmadı. Kendi köyümü, Armudanlıları, merkez olarak Erzincan'ı, Kemah'ı, Eğin'i, Çemişkezek'i, Arapkir'i, Divriği'yi, Zigot'u, Aşharova'yı, Şebinkarahisar'ı... Önü açık ve düğmesiz, Suriye işi renkli topuklara kadar inen uzun entarili insanları. Yırtmaçlı entarilerinin içinden renkli şalvarları ta kemere kadar görünür, her adım atışta. İki eteği birbirine birleştiren geniş kemerleri, bilezikleriyle birlikte bileklerden asılan uzun kaftan kollarını, siyah keçeden başlıkları, yaşmakları, mavi bezden ve çuhadan saltalan ve cüppeleri, Ermeni kadın ve erkeklerin yine mavi bezden veya çuhadan salta ve şalvarlarını, kırmızı kuşaklarını, manusadan mintanları ile feslerini, gri keçeden başlıklarını... Köyü, benim yaşadığım ve geldiğim yerleri anlattım. Hepsi, üç-dört veya biraz fazla sayfadan oluşmuş hikâyelerdir. Roman yazmadım. Yazdıklarımın ekserisi günlük hayattandır. O gün ben veya benim de aralarında olduğum insanlar nereye gitmişler, ne yapmışlar? Bunları anlatmam gerekirdi, öyle yaptım.

Örneğin, Kapriyel Ağa hastadır. Onu anlattım:

Kapriyel Ağa, karısı Eğinlilerin kızı ile sabahleyin kırmızı biber ve soğanla pişmiş fasulyeyi, tuzlu biber turşusu ile güzel güzel yerler. Kabı ikinci kez doldurup onu da yerler. Kalın bastonunu alır, entarisinin

eteklerini kuşağına sokar, sakalı önünde asılı dışarı çıkar. Manukların kapısında Toros Ağa, Agop Ağa, Parseh, Hacı Hamparsum oturmuşlar.

- Kapriyel Ağa, hasta mısın, bir yerin mi ağrıyor, neyin var, bir tuhaf görünüyorsun? derler. İnsan değil mi, insanın her vakti aynı olur mu? diye ilave ederler.

Kapriyel Ağa, birden şaşırır. Bir şeyim yok diyemez. Geri döner.

- Eğinli, der. Yatağımı ser, ben yatacağım!

- Hemencecik ne oldun? Güzel güzel yedin, içtin. Bir şeyin yok. der.

Fakat adam ısrar eder. Yatağını serdirip yatar. Ağvıderler'in Manuş gelir.

- Anaam!... Eniştem niye yatmış? Daha şimdi Manuklar'ın kapısında durmuş konuşuyordum.

- Kapriyel Ağa kızar:

- Cahil cahil konuşma! der, boğazına kadar gömüldüğü yorganın altından. Herkes diyor ki hastasın. Siz ise hasta değilsin, bir şeyin yok, diye ısrar ediyorsunuz.

- İyi, iyi... Yat! der karısı. Ben zerzevatlığa gideceğim.

Kapıyı çeker, gider. Kapriyel Ağa, yalnız başına tavanın kirişlerine, ocağa, su küplerine, testilere bakar, bakar. Gözleri kapanıp uykusu götürünceye kadar.

Husik'i anlattım:

Husik, kapıda, güneşe karşı oturmuş çarık dikiyor. Teyzesinin kızı Noyemi soluk soluğa gelir:

- Abi, çabuk papaz efendiye koş, okunmuş kutsal ekmek yetiştirsin. Babama birdenbire bir şey oldu!

Husik, fırlar gider.

- Papaz efendi nerede? Gelini, evde olmadığını, obaya gittiğini söyler. Koşarak Alamonik'e gider. Alamonik, yarım saattir. Avluyu süpüren eşi, mandaları dereye çimdirmeye götürdüğünü haber verir. Mışaklılar'ın papazını götürmesini söylerler. Mışaklılar tarla sürmektedirler. Gider, bulur, papazı. Geniş, kısacık, bembeyaz sakallı, mavi bezden eski şalvarı, siyah fesine siyah yemeni dolamış bir ihtiyar. Öküzleri önünde tarla sürmektedir:

- Papaz benim, kutsanmış kul, der, hastayı mutlaka ziyaret edeceğini söyler.

Husik eve döner ki eniştesi ölmüş.

- Kutsanmadan öldürdük, okunmuş ekmek verseydik iyileşirdi! der.

"Ben Derim Bu Adam Ermeni Değil"i anlattım:

Teğutlu Kizir Muharrem, bir gece tarla toplamadan dönerken Pakariçlerden Hasanova'daki yazıya [144] gelir. Ortada kimseler görünmez. Bir karı koca var. Onlar da son demetleri bir eşeğe yüklemiş eve gidiyorlar. Bir Ermeni kadar, Ermenilerin bütün bildiklerini bilen Muharrem yanlarına gider. "İsmim Sarkis'tir, Hurnavulluyum,[145] der. Onlar da evlerine davet ederler. Yumurtayla çılbır pişirirler. Yemeğe oturulur. Durdurur:

- Ben Tanrı'ya dua etmeden yemeğe başlamam! der. Haç çıkartır. Teğut'ta Minas Hoca, çocuklara nasıl dua öğretiyorsa öyle, tek tek, Tanrı'ya dua eder. Başlarlar yemeye. Sokaktan geçen çocuklar Hayrikcan'ı söylerler:

"Vasburagan gençleri, kızları erkekleri, Hayrikcan, siyahlar giyinmişler " şarkısını duyarlar. Muharrem:

- Hayrik'in şarkısını söylüyorlar. O zavallı Hırimyan Hayrik öldü, gitti, muradına eremeden! der.

Yatak hazırlarlar, yatar. Ama uyanıktır. Kadının konuşmalarını duyar.

- Ben derim ki bu adam Ermeni değil, Türk, der kadın.

- Haydi yahu, Tanrı'ya öyle güzel bir dua etti ki ben bile yapamam. Hayrik'in şarkısını söyledi. Sen biliyor musun?

---

144 Yazı. Anadolu'da düzlük geniş alanlara, tarla ve meralarla örtülü kırlara denir.

145 Hurnavul. Divriği'ye bağlı bir köydür.

Muharrem şaşırır. "Bu kadın nereden bildi, benim Ermeni olmayıp Türk olduğumu?.." Hâlâ da hayret eder...

Divrikli Misak'ı anlattım:

Nuh Bey'in evinde gördüm, kendisini. Keman çalıyordu bir mecliste, şarkı da söyleyerek. "Urfa"yı söylüyordu: "Oğuuul... Urfa o yana düşer, zilof gerdana düşer". Kürtvâri giyinmişti, ama Ermeni'ye benziyordu. Yalnız kaldığımızda "Ben Ermeniyim" dedi. "Adım, Misak'tır. Divrikliyim. Eskicilik yaparım. Meclislerde keman çalarım, şarkı söylerim". Ben de "Urfa'n bana dokundu. O Oğuul... ları ne güzel söylüyorsun? " dedim.

Yıllar geçti. Gercanis'te Dumanlulu Temir Ağa'nın evinde rastladım. Dumanlı Dağı'nın eteğinde. Tekten bir evdi.

- Sen burada mısın? dedim.

- Buradayım. Ağanın evinde kalıyorum şimdi.

Karısı Vartanuş'u sordum.

- Öldü, dedi. Ağa sözü aldı:

- Misak'ı Kürt yaptık. Bir Kürt kızıyla evlendirdik, dedi gülerek.

O yıl ben istanbul'a geldim. Aradan yirmi, yirmi beş yıl geçti, o günlerden sonra. Pangaltı'da Mıhitaryanlar'a ait Acemyan'ın işlettiği fırında tezgâhtardım. Bitişikte bir İranlının çayhanesi vardı. Orayı inşaat işçileri doldururlardı. Bir pazar ben de çay içiyordum. Bir çocuk, "Urfa"yı çaldı ve söyledi. "Oğullar"ı (Oğuuul... bu su nereye gider / Akar Bağdad'a gider) arkasından, "Onun Gurbanı"nı ve "Alişan Begin Şarkısı"nı (Ölürüm, yâr ölürüm / Ben sana baş olurum) söyledi. Sonra "İskemleden çıkar devenin der"i, ardından da Kürtçe "Babo di diabe"yi... Bunlar, bizim o tarafların şarkılarıydı. Yanına gittim.

- Nerelisin? diye sordum.

- Gaçgeyi'den, Aşağı Dumanlı'danım.

- Bir Misak vardı, orada, bilir misin? Sağ mı, ölü mü? Yanımdakiler hep bir ağızdan,

- Misak babasıdır. Bu onun oğludur, dediler.

Birkaç gün sonra gelip, "Misak geldi, burada," dediler.

Yanına gittim. Bana sarıldı, ağladı. İki hafta kaldı. Çalıştırmadılar, oturttular.

Sık sık yanına gittim.

- Hute ne yapıyor? diye sordum.

- Elini öper, dedi.

- Kürt oldun, Ermeniceni unutmadın mı? dedim.

- Gel seni bizim oraya götüreyim. İstediğin kadar kal, ye iç! dedi.

Bir sabah da geldi, "gidiyorum," dedi. Gene sarıldı bana. Ağladı. Gözlerimden öptü. Kendisi, oğlu ve bir başka çocuk, çuvalları sırtlamışlar,

o önde, gittiler, hamama bitişik kahveciye girdiler. Kalın bıyıklıdan kahve aldılar. Harbiye'den aşağıya yürüdüler...

Gerçi hikâyelerim sayı olarak azdır. Ben İstanbul'u da anlattım. Çocukluğumu geçirdiğim Beşiktaş'ı!. İkişer hikâye aldım Kınalı'dan ve Florya'dan. Yazları ağaçları altında çok yatmışımdır. Fırınları anlattım. Sonra, "Anam Avradım Olsun "la "Yenişehir"i, "Ziba'daki Çocuk"u, "Dolapdere"yi, "Güneşin Üstüne Kavga"yı (Adı güneş değildi, güneş diye çağırırlardı), "Bizim Yanımızdaki Evleri Yıktılar"ı, "Ye Memet Ye"yi yazdım. 1920'lerin Üsküdar'ını anlattım. İcadiye'den Silahtar'a kadar yanan, yangın öncesi Ermeni semtini, "İkinci Evliliğim"de anlattım. Dediğim gibi, *Aztarar*'da çıktı. 1931'de Aslanyan yayımladı, kitap yaptı. İki gün öncesine kadar beğenmiyordum yazdığımı. Kırk yıldan beri dokunmamıştım. Aklımda da kalmamıştı anlattıklarım. Yanımda bir örneği vardı. Bir ahbaba vermiştim. O, yurtdışına götürdü. Stoku *Aztarar*'ın matbaasındaydı. Manuk beni çok sayardı. Eski ve yemciye özgü, kepekli, unlu elbiseyle ne zaman kendisine gitsem bütün "yan, yan"ları [146] uzaklaştırır, beni kendi yanındaki sandalyeye buyur ederdi. Çıktı, Beyrut'a gitti. Beni de orada kötü tanıttı. Hayret ettim. Zararı yok! Sanki beni övseydi, "Hacı Hagop" diye mi çağıracaklardı? Beş yüz nüsha çıkarttık, o günlerde. Akşam yatıncaya kadar saat on iki olur, sabah da beşte çıkmam gerekirdi. Bu yüzden fırında yatardım, fırından ayrılamazdım. Gelenlere sorardım. Doktor Manuelyan'ın evinde olurlar akşamları, derlerdi. Diyelim ki kitabı kendisi yayımladı, kendi mülkiyetindeydi. Hiç değilse dört beş adet verselerdi bana. Bu haber vermeden gitmeyi, bu Yanlılığı diyeyim, azizliği diyeyim, kendisi mi karısı mı yaptı? Kadınlar var ki ellerinin hamuruyla kocalarının işlerine karışırlar. Karısı bir parça o türdendi. Matbaaya gittiğimde görürdüm. Hagop Aprahamyan'a satmışmış. Dört yıl önce 1967'de haberim oldu. İki nüsha aldım, ondan. Ama okumadım. Zaten eski yazdıklarımın hiçbirini okumam. Bizim günlük hikâyemizin en trajik dönemiydi. Sürgünlerden sağ kalanlar İstanbul'a döküldüler. O dönemi canlandırmayı düşünüyordum. Bir flöv-romanlık [147] hiç değilse bir romanlık konu vardı. Ama belki tümüyle inşa edemeyecektim, o da başka. Kırk yıl önce ne yazmışsam o da güzeldir. Karısını sürgünde kaybetmiş tezgâhtar Kevork'un evlilik hikâyesi... Tabii önemli bir şey değil. Fakat gerçeğe, gerçek olana en yakın, elli yıl önceki Üsküdar'ı yaşatmışımdır. Artık bugün orada o yoktur. Selamsız karakolunun karşısındaki fırını, kiliseyi, Surp Garabet'e ait eski binayı, odaları, çifte bakkalı, vadiyi, İcadiye'yi, o günlerin insanlarını, köylüleri ve

İstanbulluları.... Köylü Kevork, karısı Üsküdarlı kız, Araksi'yi, İstanbullu evini, annesi Ovsanna'yı, ağabeyi Haçik'i, tüccar İzkon efendiyi, hastalıklı karısını, balıktan gelenleri... bunlar o günlere aittir. Her gün birlikte olduğum çevremdeki insanları anlattım. "Çinmiyin mi gız"ı. Tarklohlu Hatun, Nordunlu ile (Ermeni isimli kızılbaş köyleridir bunlar) akşamdan, ertesi sabah birlikte değirmene gitmek için sözleşmişler. Buğday çuvallarını, eşeği kapıya çıkartır, Torklohlu Hatun. Nordunlu'yu bekler ki gelsin de değirmene gitsinler. Bir bekler, iki bekler gelen yok. Evine kadar gider. "Hani neredesin gız" diye bağırarak içeriye girer ki, karı-koca ilişkisi ardından yapılması dince zorunlu yıkanmada. Bir çul asmış avluya, arkasında soyunmuş, su dökünüyor. "Çimiy misin gız?", "Çimiyim ya!" "Gocadın gettin de daha hele o işlere mi geziyin, nâlet?" "Geziyim ya!"...

"Adıgüzel"i anlattım. "Eyüp Ağa"yı, "Dursun Efendi"yi anlattım. "Eğ Ağeyi Vi Gündi Nımane"nin "Dıla"sını anlattım. "Mebeje Minas Çorbacı"yı, "Keşiş Efendiye Lo"yu, "Si Para Hotuz Para"nın "Çınto"sunu anlattım.

Rejyonalist[148] bir edebiyat yaptım. Benim kişilerim şimdi yok artık. Ermeni, Türk, Kürt, Kızılbaş benim çevremdekilerdi. Ben her gün onlarla iç içeydim. Çoğu, kendi isimleriydiler. Mizah yapmadım. Niye yapsaydım? Onlar çok doğaldılar, kendi hareketleriyle. Hepsini oldukları gibi verdim, konuşturdum. Onlar, kendilerine gösterilen yolda yürüdüler. Eğer sağ olsalardı şaşırırlardı. Ben onları olduklarından daha renkli, daha gerçek kıldım. Etnografya kattım, hikâyelerime. Bunu yapmam gerekirdi, uygun bir atmosfer oluşturabilmek için. Burada yayımlayamadıklarımı Edebiyat ve Sanat Müzesi'ne[149] yolladım. Yayımlarlar mı, ne bileyim? Madem ki ben yapamıyorum, her Doğulu, her Asyalı gibi ben de onlardan biri olarak fatalizme bırakıyorum. Neyse kaderleri öyle olsun!..

---

146 Yan. Ermeni toplumunda soya bağlı nitelikler, soyadın önüne veya sonuna getirilen takılarla vurgulanır. Soylu ailelerde addan önce "Der-", geçmişi olan aile soyadlarından sonra "-yan", krallık ve beylik hanedanı mensuplarının soyadlarına da "-uni" eklenir. Örnekler. Der Nersesyan, Aslan-yan, Pakrad-uni.

147 Flöv roman (Fr. roman fleuve). Çok uzun, olayları karmaşık ve yoğun romanlara denir.

148 Rejyonalist. Bir ülkenin veya bölgenin muayyen bir bölgesini işleyen yazar. (Rejyonalizm, bölgesel toplumsallaşmayı savunan bir öğretidir.)

149 Edebiyat ve Sanat Müzesi. Ermenistan'ın başkenti Erivan'daki Edebiyat ve Sanat Müzesi.